

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1965

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1965. LXIX. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klanczay Tibor
Németh G. Béla
Somogyi Sándor
Sőtér István
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Klanczay Tibor
 felelős szerkesztő
Németh G. Béla

SZERKESZTŐSÉG

Komlowszki Tibor
 titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László

Budapest, XI., Ménési út 11—13.

Mezei József: Reviczky Gyula költői világa 663
Kovács Győző: A klasszicizmus árnyékában s a romantika előtt 674

Kisebb közlemények

Gerézi Rabán: „Balassa János éneke solymocskájáru”. — *Sinka Erzsébet*: Egy elfelejtett József Attila vers. 689

Vita

Gergely Gergely: „A megtorlás esztétikája” 696

Adattár

Tarnóc Márton: Egy ismeretlen magyar nyelvű államelméleti munka 701
Kunszery Gyula: Aurora 708

Szemle

La littérature comparée en Europe orientale (*Szauder József*) 712
 Littérature hongroise, littérature européenne (*Nagy Péter*) 715
 Petőfi Sándor levelezése (*Lukácsy Sándor*) 717
 Jókai Mór összes művei (*Kovács Kálmán*) 721
 A Krúdy-sorozatról (*Seres József*) 724

✱

Gogolák, Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. — Berkovits Ilona: Zichy Mihály élete és munkássága. — Eötvös Loránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. — Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. 1900—1903. — Nagy Lajos. — Ascher Oszkár: Minden versek titkai. (*Tarnai Andor, Komlowszki Tibor, Kőszeg Ferenc, Harsányi Zoltán, Rónay László, Ferenczi László*) 726

Krónika

A nemzetközi Lenau-Társaság Kongresszusa—A Magyar Irodalomtörténeti Társaság mosonmagyaróvári vándorgyűlése (*Kiss József — T. Erdélyi Ilona*) 731
 Intézeti hírek (1965. október 1 — november 30.) 733

Szavak és tettek válsága. — A XIX. század közepén nemcsak a szabadságharcok buktak el véglegesen, hanem válságba került az egész „polgári” Európa. A társadalmi eszmék, a „politikai polgárosodás” eszméi, az európai alkotmányokat és reformokat létrehozó liberalizmusok, a romantikus világnézet, filozófia, embereszmény, kultúra, irodalom. A késői polgári forradalmak gyakorlati próbakövei voltak az „alkotmányos” és egységes-nemzeti „polgárosodásnak”, ugyanakkor már maguk is válságtünetek. A nagy francia forradalom utáni, forradalom nélküli polgárosulás illúziója mint általánosan kiterjeszhető és megvalósítható eszme, a társadalom minden osztályát, rétegét megmozgató program, mint „gyakorlat”, utópiává minősült vissza.

A kor hangulata a kétségbeesés, a zavar, fejvesztettség. Egyszerűnek, természetesnek tűnt minden a katasztrófák előtt. Az eszmék értékéhez semmi kétség sem fért. A cél morálisan igazolható és tiszta volt. Csak lelkesedni kellett, s a romantikus ember lelkesedni akart. Azután jött az angol pauperizmus rémes élménye, a dickensi, lírai nyomor, az új rémregény az új társadalomról, a sznobság, szabadverseny és karrierек történetei a francia polgárkirályság idején, Balzac szatírái az eszményi szabadság társadalmáról és moráljáról s végül, az egyenlőség és szabadság nyílt megsértése, elnyomása Pesten, Bécsben és Olaszországban. A „békés” polgári fejlődés korszakának ez volt a csődje, végbizonyítványa.

Pedig nem történt más, mint hogy a polgárság — ahogyan Engels mondja — meghökkenett a saját hősiességétől. Voltaképpen most jutott öntudatra másodszor, de most már a valódi öntudatára. Amíg ugyanolyan elnyomott volt, mint a nem-kiváltságos nép, népcsoportok, őt is elragadta az eszmék mámorá, nem talált semmi okot arra, hogy kételkedjen ezeknek az általános emberi jogoknak, céloknak az egyetemességében, törvényes igazságában. S egyszerre csak megkülönböztetett, elhatárolt, meghatározott és disztinált. Szorongattatásában és emelkedésében egyaránt erősödtek „polgári” osztálytulajdonságai. Nem véletlenül születnek meg a társadalomtudományokban, történettudományokban, sőt, a politikai gazdaságtörténetekben és elméletekben egyszerre és ebben a korban az osztály-elméletek is, az osztályalapú polgári történelemszemlélet és társadalommagyarázat. Csupa-csupa önigazolás, kitérő, menekülés a régi „engedékenységtől”, a humanizmus szolgálatából.

Az eszmények és az ember, az élet és az irodalom szétválása. — Ez a pálfordulás nem az irodalmon belül ment végbe, amely maga is szolgálat, s az egyenlőség-eszme, „emberi” eszme ápolója, hanem a „gyakorlatban”, a társadalmi életben, a konkrét politikában. A filozófia és a tudomány, amikor igazolta ezt a gyakorlatot (Kant, Hegel, Smith), ugyanakkor le is leplezte. A „szellem” elszakadt az eszmétlen közélettől. Ami a XIX. századi kultúrában figyelemre méltó és új, aligha nevezhető már „polgárinak”. Legalábbis osztályértelemben nem, a kor polgári magatartását tekintve nem. Természetesen „polgári” minden gondolat, eszme, erkölcsi nézet, amennyiben hűséget vall a polgári-forradalmi-eszmei hagyományokhoz, a tiszta humanista, egyetemes emberi eszméket keresi. A kultúra, elsősorban az irodalom, a verbális művészet, a közvetlen „beszéd” művészete, valamiképpen a kor „főlé”, az uralkodóvá vagy arisz-

tokratává vált polgári fölé emelkedett. A lázadás és a kivonulás nem a kispolgároknak, hanem a „jogtalanoknak” és megsértetteknek a magatartása a korban.

Az „eszmények” átértékelése. — A lelkesedés és az egység eszméje a közös harcok, érdekek mámore után, a keserű tapasztalás hatására revízióra szorult. Előbb csak „osztódtak” a fogalmak, eszmék, jelszavak, kettéváltak a morális szemlélet ítélő módszere szerint jóra és rosszra, majd átértékelte és átértelmezett mindent a gondolkodás és művészet. Nem az osztályába zárkózott vagy az osztályából kinőtt „polgár”, hanem az ember nevében.

Maga a „polgári” fogalma is differenciálódott. Nem kispolgárra és nagypolgárra immár, hanem az uralkodó-hatalmi vagy lázadó-ellenálló érdekek szerint. Ezért beszélhetett szégyenkezés és megalázkodás nélkül még a magyar arisztokrácia értelmesebb része is a „polgári haladásról”, amely számára „nemzeti”-t, függetlenségét, szabadságát biztosító alkotmányt jelentett, technikai-ipari haladást, a mezőgazdaság gépesítését, szabadabb pénzforgalmat, — általában gazdagodást és kultúrát. És így változott időnként a hangsúly, hol technika, hol kultúra vonult meg a jelszó mögött. A művészet nem akart gátat szabni a jólétnek, nem tűzött ki semmilyen szintet, ahol már meg lehet állni, a gazdagodást, a jobb termelékenységet nem valakiknek, hanem minden ember számára akarta. Ez a következetes gondolkodás, a „történelmi”, a korszerű. Nem véletlenül s ekkor jön létre filozófia, társadalomtudomány, gazdasági elmélet és politika alkalmazásaként a kor legszabadabban következtető eszméje, a marxizmus.

Újragondolták a szabadság eszméjét és az evolúció eszméjét, az akaratot és az erkölcsöt, az ember képességeinek a mértékét és a körülmények képességeinek, erejének határait. A szavak és a fogalmak már nem azt jelentették, mint akkor, amikor még egyeztetni lehetett őket az étellel. A valóság elidegenedett az embertől, az emberi tudástól, s hiábavalónak bizonyult minden morális szándék az egyeztetésre, az ellentmondás megoldására. Nem az eszmék mondtak csődöt, hanem a körülmények alakultak az eszmék ellenére. Ez az illúzió volt az alapja a kor menekülő, szubjektív megoldási kísérleteinek, amelyek csak az esetleges, torz valóságtól menekültek, a természetellenestől, „törvénytelenestől”, de nem az étlettől.

Még korlátozott világnézetnek sem nevezhetjük ezt a hűséget a polgárinak mondott eszmékhez, hiszen egyetemés, általános igazságokat próbáltak benne megfogalmazni, s az illúziók megőrzése voltaképpen „emberi” védelme volt. Önvédelem az elszabadult, démonivá vált társadalmi környezettel szemben. Mint hajdan a természettel szemben kellett védekeznie az embernek, most az emberi indulatok, rossz ösztönök ellen. Morálitás és tudomány keresztezte egymást, segítette megformálni ezt az újabb magatartást. Már nem is az eszmék elégtelenségéről volt szó, hiszen az „emberiségnél” aligha lehet jobban tágitani a világegyetemet, — a kozmikus aligha kér részt az emberi egyenlőségből, — hanem a „magatartásról”, amely kiigazítja, korrigálja a hiányt.

A *szubjektívizmus*. — Minden eszmei és művészi jelenség magyarázata az „emberi”, az egyéni kiindulás. A múlt század közepétől kezdve ez az a „szimbólum”, az ember fogalma, szimbóluma, amely a legérzékenyebb a változások iránt, a leghajlamosabb a jelentésváltozásra. Hiszen minden eszme, tudomány igényt tart rá, vele igazolja eredményeit, létét. Egyáltalán, a gondolkodásnak, az ember szellemi és gyakorlati, technikai-termelési tevékenységének nincs is más célja, mint az ember. Az „emberi” fogalmával tehát nem mondtunk különöset, sőt, vannak korok, amikor ez a legjellegtelenebb kategória, általánosság, frázis. A múlt század közepén az emberi-egyéni eszméje nemcsak folytonossága a „polgári” felszabadulásnak, hanem immár új tartalmakkal telítődik. Kritikája is ennek a felszabadulásnak. Szinte minden eszme-rendszernek, amely tökéletesnek, hasznosnak látszik s új csalódással lepheti meg az embert. Hiszen van-e tökéletesebb eszme-rendszer a polgárinál, s a valóság mégsem igazolja, a gyakorlatban mégis megromlik, elvész, mássá változik. Gonosz varázslat vagy valami „idegen” titok ez, rontás, gúny az emberi lelkesedéssel, hittel szemben.

Igaz, nagyon sokrétű, sokféle a csalódás. Találkozunk benne a polgár lelkiismereti válságával, rossz közérzettel, valódi és képzelt büntudattal, — de nem dekadens hangulatú és nem.

szenvelgő pesszimizmus. Őszinte emberi meglepődés és meghasonlás, útkeresés és hitkeresés. Az igazi gondolkodót — a tehetségest, értékest —, a művészt, nem korlátozzák az anyagi érdekek, a jólfelfogott önzés. Az osztálykorlátok mögött nem a szellem emberei élnek ekkor, hanem az üzleti világ, a pénz szakemberei, azok, akiknek a típusa most veszi fel mindazokat a tulajdonságokat, amelyeket majd „nyárspolgárinak” fognak nevezni, éppen az irodalomban. A „hasznosság”, anyagság hajszája, a kicsinyes „érdek” az, amivel nem vállalhat közösséget még a gógös-finnyás arisztokratikus művész sem. Nemcsak egyszerű közöny a filiszterség, vagy tehetségtelenség vagy a képességek hiánya a szellemi életre, hanem új eszmény, egy újfajta „gyakorlatiasság” divatja — a vállalkozásé. A gazdagodás láza, illetve az üzletelés mint társadalmi tevékenység foglalkoztatja a kor polgárát.

Az „érdek” fogalma is revízióra szorul. Mi az igazi emberi érdek? Ez a gyakorlatiasság-e a maga buktatóival, válságokkal, csődökkel, a szabadverseny — vagy ennek a megszüntetése, egy másféle gyakorlatiasság? A marxizmus is ezt a társadalmi és emberi problémát veti fel, természetesen társadalmi méretekben, mint mozgalmat, eszmét.

A művészet egyelőre csak az „emberi attitűdjét” keresi az „emberi eszméjével” szemben. A morális megoldás lehetetlenségétől is elfordulva, csalódva, nem a morál lesz az új eszmény. A morális szemlélet, a moralizmus is csak átmeneti lehet. A „morális” is csak az eszmei dilemmát ismételi: a jó választása a rosszal szemben nem lehet amorális, csak éppen a „jó” és a „rossz” helyes értéke, valóságossága a bizonytalan.

A lélektani valóság. — Az eszméknek, igazságoknak, erkölcsi elveknek új mércéje, próbája csakis az ember maga lehet. A valóság a maga képére, hasznára, érdekeire alakította, formálta az eszméket, igazságokat és az ember és a valóság között nincs összhang többé. Ember és eszme között éppúgy nincs, hiszen ezek az eszmék már nem fejezik ki igazi érdekeit. Számára érthetetlenül és értetlenül igaztalanokká is váltak. A belső visszhang, a megézés, — a lélektani igaz lesz az egyetlen lehetőség, s a lélek világa, a belső érzések emberi világa az egyetlen tér is, kísérleti hely is az eszményi élet számára.

Külön-világ. Szimbolizmus. — A külön-szó, külön-eszme, a külön-emberi valóság meg az értelmetlen valóság ellen a szubjektívvalódásban. A valóságnak új szerepe lesz ebben a szubjektív szemléletben. Alárendelődik az alkotó ember akaratának, a művészet győz az egyébként megrendszabályozhatatlan élet fölött, a művész kísérleteinek, új, megismerő tevékenységének eszköze lesz. Fogalom és jelentés elválásának folyamatát az irodalom a maga javára fordítja. Az író, a költő tölti meg az új jelentéssel a szavakat, ad új nevet a jelenségeknek, „nyelvet” teremt a megbomlott jelrendszerből. A szimbolizmus és a lélektani szemlélet, magatartás élménye innen származik, ebből a társadalmi és eszmei tapasztalásból.

A „szimbolizmus” tehát megismerő viszonyban van a valósággal. Új tapasztalás, új koncepció. Élmény elsősorban és nem stílus, illetve, csak másodlagosan stílus, a szimbolista formanyelv eredmény, ennek az élménynek a tartóssága, gyakorlata, műben való kifejezése teremti meg fokozatosan vagy egyszerre, alkotók sajátosságainak, de a nemzeti irodalmak hagyományainak is megfelelően módosulva. A szimbolista program mint irodalmi mozgalom sokkal későbbi az élménynél. A döntő ebben is a lélektani attitűd, a lelki szabadság és látás, nem pedig a modoros stílus-program, nyelvi elképzelés, megmerevítése a formáknak. A szubjektív jelleg, mint ennek az élménynek az alaptulajdonsága, természete, ellene mond minden merevségnek, nem is tűri az állandó formát. Még a könnyen modorossá váló nyelvi-jelképi sajátosságokat sem, ami korlátozójává lesz, amivel önmagát zárhatja be egy szimbolikus-formai rendszer börtönébe. A „szimbolista” élménynek, azaz lélektani élménynek nincs meghatározott formája.

A „külön-világ” mint a művészi folyamat iránya. — A külső és a belső világ antagonizmusa egyre következetesebb, teljesebb lesz, a kapitalista valóság és az ellene kiálló művészet teljesevével együtt. Az elkülönülés eszményekben is, tárgyi anyagában, problémáiban, képzetekben is létrejön. A külön-világ mindjobban különccé válik s alig tart már rokonságot a valóság képzetével. Az irodalom a folyamatot, amely a valóság élménye és embertől való elidegen-

dése, szubjektívalódásnak nevezi. A szubjektívalódásnak megvannak a maga veszélyei, de jellege, tartalma elkerülhetetlenné teszi ezt a tendenciát.

A szimbolikus költői világ tehát nem egyes részleteiben felel meg a valóságnak, hanem egészében új valóságot teremt a régivel, elégtelennel szemben. Már Arany moralizmusában, a balladák világában, Madách eszmén-kívüliségében s világ-mitoszában is ennek a külön-valóságnak, az értelmesebb világnak a felsejlését érezni. A költői vívódások, kérdések, harcok, megoldások ezeken belül történnek, s ezeknek a sajátos tárgyaiban, problémáiban. A korszak az új nyelvet, a képi fogalmakat, képeket, szimbólumokat a maga szótárából, költői eszköztárából vette. Ezeket a romantikus irodalmi rekvizitumokat, politikai, vallási, természeti alakzatokat, fogalmakat, formációkat alakította át, illesztette be a maga világképébe, ahol természetesen sajátos jelentést nyertek.

Reviczky már nem is a legkezdetén áll ennek a költői törekvésnek. Mindegyik kötete szigorú rendbe komponált egész, az érzelmek, lélektani problémák szférájában megszerkesztett világ. Egy sajátos emberi valóság ez, szemben a külső, társadalmival, ahol a fogalmak, illetve ezek költői, versbeli, lírai megfelelései: a képek, nem önmagukat jelentik, hanem egy általános eszményt, célt; egy új valóság új komponensei. A szeretet, szenvedés, boldogság, gőg, alázat, lázadás stb. jelképei az életérésnek, vágyaknak, tettnek, passzivitásnak, — egyszóval az ember lehetőségeinek, szabadságának vagy függőségének, meghatározottságainak, s egyszerűsége felépítése is egy megoldást nyújtó világnak.

A kor élmény-típusai és a szimbolizmus. — Az élmény-típus, amely ebben a költészetben egy sajátos érzésvilágot, képi, tárgyi valóságot is jelent, tágabb kör, összefoglalóbb költői-művészi fogalom, mint a szimbolizmus élménye. Ha a logika természetéhez hasonlítanánk, a tudományos tudatformák „önrendszerezésihez”, kategorizálásukhoz, akkor a szimbolista élmény még csak egy egyszerű absztrakció, első fokon leszűrt tapasztalás, amely valamely nagyobb egységbe, még elvontabb élmény-formába tartozik.

Reviczky sorsa, elszegényedése, osztálykörülményeinek a megváltozása tipikus sors. Az iparosodás, üzleti kíméletlenség monumentálissá, fantommá növeszti a kort, társadalmat, intézményeket, veszélyeket. A romantika „nagyság”-érzését felváltja a „kicsiség”, eltörpülés érzése. A kis-ember típus, a vesztes és legyőzött ember típusa nemcsak társadalmi jelenség, hanem egyszerűsége, „közérzet” is. A kicsinyedés, hősiatlenség, az értékek fokozatos kopásának, elvesztésének, deformálódásának a közérzete. A belső, emberi, lelki világban is végbemelő deheroizálódás. Ez az az élmény-típus, amely a század második felét, különösen utolsó harmadát, a századvéget jellemzi. Ezt kell látni a naturalizmus mögött is, a lélektani, elemző irány, a szkeptikus intellektualizmus jelenségeiben. Reviczky élménye tehát nem extrém eset, nemcsak egyéni élmény. Párhuzamai, variációi, és megfelelései között találjuk az akaratbetegséget, tehetetlenséget, enerváltságot, elszegényedést, megalázottságot, testi és lelki elnyomorodást.

Reviczky csak egy változatot ragad meg ebből az elértéktelenedési folyamatból, s ehhez a „tapasztaláshoz”, lélektani érzéshez, költői fogalomhoz épít föl egy külön-világot csupa érzésből, vágyból, szorongásból. Logikus, értelmes világ ez, de csak a maga belterjességén belül. A valóság mozgásirányának komplexumát egy hasonló, azt tükröző komplexummal helyettesíti, mintegy „jellempét” formálja meg a valóságnak. Csak ilyen módon remélheti a költő, hogy eligazodik az életben és választ tud adni a kérdésekre. Minden emberi, művészi tevékenység ezért az értelmességért, felelet és kérdés összhangjáért van. A költői átalakítás, a valóság átrendezése vagy az új világ-teremtés igénye és próbája elkerülhetetlen a századvégen. Egy belső, immanens költői folyamat eredménye is. S ez a belső, „lírai logika” bekövetkezését, megvalósulását a társadalmi élet „kegyelmének”, logikaigényének köszönheti. A két folyamat találkozásának a terméke a szimbolizmus. Reviczky költészete ennek az élménykonceptiónak a szellemében született meg. Köteteinek felépítése, ciklus-kompozíciója is ezt az élmény-centrikusságot mutatja. A „témák” vagy „eszmék” nem a valóság fogalmi tükrői, hanem a valóság

lélektani megfelelései. Egymással sem logikai kapcsolatot tartanak fenn, hanem lélektani viszonyt.

Lélektani védekezés a tragédia ellen. — A kor fő életérzése a kiszolgáltatottság, függőség és tehetetlenség szinte természetesen váltja ki a védekező lélektani reflexiót. Minden „érzés” és személyesen „emberi”, voltaképpen védekezés a művészetben a tragédia ellen. Reviczky nem találja meg a védekezés morális elveit, nem hisz a morális feloldhatóságban. Mert semmi aktív cselekvés és semmi eszme nem látszott alkalmasnak, ezért keresi az egyéni-lélektani védelem alkalmait, érveit az érzés és élmény-kísérletekben. Ha a valóság kiábrándító és az ésszerűség határain belül aligha változtatható meg, akkor ezzel a valósággal kell úgy számolni, hogy alapja lehessen az ember felülemelkedésének. A szükségszerűt, a meglévőt és változatlanul varázsolja át hasznossá, olyan értéké, amely a maga ellentétévé változott. A veszteségekből, hiányból teremt erényt, a kényszerből választott, aktív magatartást kovácsol.

A „szenvedés” fogalma. — Reviczky „szimbolikus” élményvilágának alaphelyzete a szenvedés. Ez nemcsak a szegénységet, nélkülözést, a megalázások lelki szenvedését jelenti nála, hanem már egyféle attitűd, költői helyzet, emberi magatartás megnevezését is, amely a szenvedés büszke vállalásában áll, a nem-békés és nem-boldog, társadalmilag nem-kívánatos élethelyzethez való eszmei, makacs ragaszkodásban. Ez a szemlélet és program már egymaga elég ahhoz, hogy a költő magányossá legyen. Rendkívüli, kegyetlen eszme, amely már lényegében olyan, hogy nem számít különösebb sikerre, követőkre.

A szenvedés eszméje a gőgös, borzongató lázadásé, különcködésé is. Az elvonuló „szenté” és a mutatványos fakírét egyaránt. (*Karácsonykor, Sátán.*) Az önmegfosztottság, lemondások sorozata és végtelen aszkézis jellemzi. Csak a képzelet ereje, a „szerep”, a látomásos eszme elragadtatása élteti. A szenvedés eszméje csak mint egyetlen „lényeg”, következetesen „külön-világ” és egyetlen, zárt egész életképes, helyettesítheti az élet tárgyi körülményeit és problémáit. Minden belőle és hozzá vezet, mindennek általa, benne van csak értelme. A jó és a rossz, a boldogság, az élet célja — része ennek az egyetlen emberi világnak. Határtalanság és szépség, remete-magány, tehát a választottság és a kivonulás, a szabadság és szolgálat, a függetlenség és a maga ábrándos etikájától való függőség együtt. A szenvedés világa: volta-képpen a valóságos emberi élet így lesz a végtelen önzés, szubjektivizmus és a végtelen humanizmus, igényesség, magasabbrendű élet-vágy világa is. (*Osztályrészem.*)

A „szeretet” fogalma. — A szenvedés élményéhez és érzés-köréhez tartozik, szinte belső logikájából következik a szeretet eszméje is. Reviczky lírájában elválaszthatatlan a szeretet a szenvedéstől és viszont. A szeretet: kettős áldozat is, a személyes, önző vágyakról való lemondás képessége s a humanizmus képessége. A szenvedés „vállalása” is könnyű ehhez képest, mert csak-személyes, csak az egyes ember kockázata, nem veszélyeztet, nem vonatkoztat senkire, önkényes és bezárulkozó. A „szeretet” programja is ilyen szubjektív, láthatatlan, személyes-bensőséges eszme, mintegy lelki cselekvés, akarat „történés”, de már nem olyan szabad, korlát-talan mint a szenvedés. Nem hagyhatja ki belőle az emberiséget, a külvilágot. Nem önszeretet már, hanem az Én-en kívül keresi tárgyát. Csak így tudja igazi erőfeszítésre készíteni, így érzi igazi feladatnak.

A „szeretet” eszméje és érzés-köre mesterséges akadályok sorának a legyőzése, örökös próba, harc. A megértés eszméje is ez ugyanakkor, az önfegyelemé és önmegfékezésé. A gyűlölet és a harag „pokla” ellen való védelem. (*I. N. R. I.*) Képesség vagy ennek a képességnek az akart megszerzése, az erre való edzés. A szeretet „lelkiképessége” a morálisra, közösségre teszi alkalmassá a maga individuumába elvonuló, gőgösen lázadó embert, a költőt. De ez a morál és közösség már másféle lesz, mint amitől menekült. A költői eszményvilág és ábrándok része, ugyanabból az anyagból való. Új kapcsolat születik ember és társadalom, ember és világ között. A lélek és a magasabbrendű életesszémények igénye ennek az új kapcsolatnak az alapja. A szenvedés kegyetlen eszméje tehát nem végleges, lezárt magatartást alakít ki, hanem csak a felkészülés magatartását. A megszokott, hagyományos „értelemtől” szakad ki a furcsa-torz értel-

metlenségbe, hogy mintegy fehér lappal, tabula rasa-képpen, új fogalmakat, eszményeket teremtsen önmagából, belső ösztönzéseiből.

A „szeretet” már aktív fogalom, iránya, hatása van. Nem statikus érzés s nem állandó. Merev dogmává, hideg tartalmatlansággá nem zsugorítható. Megoldja a magány problematikus helyzetét, viszonyait, elhatárol és összeköt, anélkül, hogy feláldozná az embernek azt a pozícióját, amit a „magány” költői képzetével, fogalmával jelölt. A cselekvő érzelem eszméje ez. A szabadságé, mert nem korlátozzák morális, eleve meghatározott érdekektől kötött etikai elvek, mértékek vagy ugyanilyen jellegű társadalmi eszmék, programok és intézmények. Az „emberi” lehetőségét jelöli a költészet ezekkel a „tárgyatlan” jelképekkel, s jelentésük minden ellen irányul, ami az ember szempontjából korlátozó s a tragikum veszélyét rejti. A szeretet-aktivitásában tehát benne van minden alkalom, amely elkerülése is a konkrét társadalmi valóságnak, minden általánosság és homály, minden lélektani állapot, helyzet, amelyben nem kell okvetlenül szembenézni a tények hatalmával. A szeretet aktivitása az illúziók formáit választja legszívesebben s csak arra ügyel, hogy ezek a formák elég szuggesztív hatásúak és ellenőrizhetetlenek legyenek. Tehát az élménynek, eszmének a hitelességét, a győzelmét óvja gondosan ezzel a sejtelembel és hitbe pólyázással.

A hangulat és álom. — A „hangulat” vígasza, a már-már rögeszmés, önhitt szubjektivitás „elmélete”, A hangulatban megvalósuló, sőt, „tapasztalható” szubjektív valóságosság ilyen fedezéke ennek a magatartásnak. (*Magamról.*) Reviczky annyira személyesnek, magafelfedezésének érzi, hogy külön esztétikai tanulmányokban is foglalkozik vele. Az általános „illúzió-forma”, az álom, Reviczky költészetének is uralkodó esztétikai formája. Az élmény alakja, a képzeleté és a szereteté, vagy az érzelem más fajnainak cselekvés-formája.

A szenvedés és a szeretet alapélménye tehát jelképes tartalmakat, eszméket fed. A jelentésük a valóság egyfajta „filozófiája”, tudatos érzékelése és átértelmezése egyrészt, másrészt pedig ennek az élménynek megfelelő „cselekvés” is. Az eszme aktivitása, belőle kialakított magatartás-forma. Mindkettő „jelki képesség”, amely valóság-értelmezés és egyszersmind átalakítása is a valóságnak.

Mese és varázslat. — Reviczky képzelete, külön világa, költői „fogalmai” így vonzanak maguk köré a meséből, az elvarázsoltságból is valamit. A „sajátos valóságra” ez a varázslat lesz a legjellemzőbb, a legelvonatkoztatottabb, összesűrített jellemvonás. A szenvedés és a szeretet eszméiből felépített világnak költői hitele, „szépsége”, esztétikai hatása is csak egy varázslatos miliőben, egy olyan lelki állapotban lehetséges, amelyet az elvarázsoltság impressziójának nevezhetnénk. A varázslat hangulata ebben a költészetben a két érzés együtteséből, egy befelé ható és egy belülről kifelé irányuló érzés harmóniájából származik. Tapasztalás és ítélet harmóniája is ez.

Boldogság és szabadság. — Amit pedig Reviczky képzeletvilága, élménye és akarata igézéssel, ráolvasással, varázslattal létrehoz, az nem kevesebb, mint minden költészetnek, lírai „álomnak” a célja, a világmegváltás általános költői eszméje, — a boldogság. (*Új nyolcboldogság.*) A kor boldogság-érezésénél vagyunk, amely viszont már nem ugyanaz mindig és mindenütt. A század a maga eszméiben való csalódások után is, a tudat szigorú ítélete ellenére is, a boldogságot még a „szabadságban” képzelet el. Ez az a hívő szó és vágy, amely mindent megold, mindennek a kulcsa.

A szabadság gondolatában a létezés gondolata kapott helyet. Tágítható és szűkíthető. A szabadság jelképes formula, amely konkrét és eszményi tartalmakkal tölthető meg, a szimbóluma lehet (sokféle értelmezhetősége miatt is) az embernek és az emberi vágyaknak általában. (*Schopenhauer olvasása közben, Szabadság.*) A szabadság a XIX. század költészetében, de még a XX. század polgári művészetében is a boldogságnak állandóan visszatérő tartalma. Az a tartalmi állandója a költészetnek, amely a felszabadulás valami vagy valakik hatalma alól, a függőség alól és amely ugyanakkor lehet a szellemivé vagy démonivá változás, az egyéniség mindenhatóságának a jelképe is. Jelentése a végtelenig variálódik.

A szabadság ennek a költői külön-világnak az „ideje” is. A boldogságváltozatok történetiségének a fogalma. És a lelki idő is, amely a boldogság „tartamára”, az élményben elfoglalt szerepére utal.

A varázsló meghasonlása s a varázslat önellentmondása. — Az élményközpontú művészek legfőbb sajátossága, hogy minden új vonásuk, problémájuk, kísérleteik, megoldásaik csakis önmagukra, az élmény alapjelentésére, formájára vonatkoznak. A külső vagy tárgyi valóság áttételes, egy sajátos jelkulcsra, lélektani jelentésre átvitt jelenlétét, tükröződését hamar elfogadtatja velünk a költői szuggesztivitás, a „szép” csodája, vonzásköre. De ugyanez a varázslat néha megtévesztő is, amikor az illúziót közvetlenül azonosítja a valósággal. Hiszen a két világ, a valóságos és a költő lelkében tükröződő között nincs közvetlen megfelelés. A belső valóság mozgása — győzelmei és válságai — ugyanabban a közegben és ugyanazoknak az eszközöknek a közreműködésével, „képanyagnak” a szereplésével történnek. A „szenvetés” és a „szeretet” nemcsak a költői program kifejezései, hanem ennek a programból lett valóságnak az alap-jelenségei, alap-anyagai is. Mint ahogyan a természetben a harmonikusnak és a torznak ugyanazok az elemei, mint ahogyan azonos anyagú tárgyak lehetnek szépek és rútak, rosszak és jók is, ugyanúgy osztja fel magát a szenvedés „tárgyi” világa és a szeretet „akarat”-világa is több-rétegűvé és többértelművé.

Reviczky varázslatainak válsága tehát nem egyedül, sőt nem is elsősorban, kívülről eredő vesztély következménye. A képzelet meghasonlását természetesen az ellentétes tárgyi valóság idézte elő, s főképpen a meghasonlás tudatosodásához segítette hozzá ezt a varázsló képzeletet, de nem pusztán a valóság ellentétessége az oka e költészet válságának. Hiszen az elvonuló, lázadó, dacosan mást teremtő költő már eleve tudta, hogy az ő világa makacs illúzió. Magatartás elsősorban egy nem-kívánatos anyagi világgal szemben, nem pedig létező, materializálható realitás. Ugyanakkor azt is tudta, hogy létezőbb és örökebb lehet minden véletlen, csak-anyagi létezésnél, mert az ember lelki igényén, eltökéltségén, akaratán alapul. Valóság és képzelet dialektikájának csodálatos játéka azonban, hogy ezeket a szubjektív szándékokat önmagukkal állítja szembe, önmagukkal szemben teszi meghasonlottá. Az elzárkózó, önmagát igazoló belterjességnek megvan a maga „útja”, belső logikája, s ennek az útnak a része a válság, csalódottságérzés is. Az elégtelenség-érzés, az elodázott győzelmek, sikerek, eredmények miatti türelmetlenség, az önáltatás lélektani csődje. (*Magány.*)

A „próba” kísérlete — a „megőrzés” kísérlete. — A varázsló bukása, bizonytalansága, panaszja, a szubjektív szenvedés beismerése — már az „érzés”-konceptió bukása is, amely nem tudott megnyugtatóbb s felemelőbb harmóniát létrehozni, mint a kiábrándítónak, pesszimiztának bélyegzett „tudás”. Reviczky maga bomlasztja fel, lazítja, szedi részeire a „teremtést”. Kiragadja eszközei és anyagai közül egyenként és sorra mindazokat, amelyekkel felépítette a maga költői világát. Most ellentmondásaikat fogja elemezni, boncolgatni. Képességüknek olyan oldalaira figyel, amelyek a kételkedést erősítik benne s közvetítik engesztelő módon a valóság felé.

A hangulat. — A hangulat-filozófia az ellentmondások egyfajta feloldása; illetve kikerülése is. Nemcsak a képzelet-valóság építőköve, hanem ellentmondása, visszássága is. Végeredményben a varázslat válsága azért bontakozhatott ki olyan szervesen a szenvedés-szeretet élményéből, mert alaptermészetében megegyezett azzal. A kor élmény-jellegének és folyamatának a része ez a válsághangulat is. A veszteségek és elértéktelenedések korszerű tapasztalatához hangolódik a hangulat-filozófia is, mint válságtünet. A *magány* már az „üldözöttség” témája lesz, távolság-élmény és börtön, az emlékezés és a múlt pedig a „kiközösítés” érzése, a vesztes harc emléke, a bukás és a kárhozottság anyalképzetével együtt. Az *álom*, Reviczky költői látomásainak anyaga, valóságszöveve, ugyancsak a meghasonlás motívumát fogja szolgálni. Szinte elrendelészzerű illúzió és a csalódottság-élménynek is természetes jelképe. Megrendül a látomásos világ, az új jelentések komplexuma s a széthullás „tárgyai”, elemei ugyanazok, amelyekből ez a teremtett világ felépült. Nemcsak anyagában egyezik meg az alakuló és a bomló

hanem konklúzióiban, hangsúlyaiban, fő motívumaiban is. A szenvedés és a szeretet, a hangulat és az álom kavarog, múlik ki ebben az átalakulásban, mutatja új, másik arcát.

A varázsló bukása, a költői meghasonlás vívódó és kereső kitérőekben bővelkedik. A külön-világ védekezik ezekkel a menekülő kísérletekkel. Ilyen elkülönülő és elvonuló alkalom a „megalázottság”, kicsinyedés élménykörén belül is több van. Természetesen azok jöhetnek elsősorban számításba, amelyek már otthonosak ebben a költészetben. A veszteség-érzés és vereség egyik jelképe Reviczky költészetében a *halál* eszméje az *élet* eszméjével szemben.

A *halál* nemcsak ellenpólus, hanem a romantika „éjjele”, homálya, „szellemvilága”, tudatalatti álma. Tulajdonképpen „élet”, külön-világ maga is, tele mozgással, vonzalmakkal, szenvedélyekkel, jelképekkel. A költőiség és szépség formajelképei között a „halál” a varázsló kudarcával kapcsolatos. Vereség, de sajátos módon az. Nem jelenti a művészi szép teljes szétfoslását. Tulajdonképpen csak ellentéte a fantázia eleven, színes formaszépségének. Egy másfajta „szép”, a mozdulatlanságé, a megmerevedett és konzervált élet szépsége. Az örök és változatlan. Nem annyira a felbomlás, hanem ennek a bomlásnak, múlandóságnak a pillanatba merevítése, megállítása. A „halál” szépsége természeténél fogva is menekülés és mentés. Menekülés az „időből” az „örökbe”, a folytonosan változóból, az állandó mozgásból, elmúlásból a változatlanságba, állandóságba. A halál jelképes jelentése így megőrzött érzelmeket, megőrzött mozdulatokat, elmúló szépségeket idéz meg. Ez a nyugalom egyszersmind lázadás és bosszú a varázslat sikertelensége miatt.

A teremttet valóság megőrzésének, új kísérletének alkalma a gondolat személyessége is. A szubjektív ítéletek, a lélek ítéletei viszonylagos függetlenséget biztosítanak, a költői szemlélet integritását is védik. A *gondolat függetlenedése* sajátos valóságot hoz létre, a költői világ pótléka, tehát varázslatpótlék, a széthulló költői illúziók mentése is. A szubjektív ítéletek körülményei, ideje és helye, még „formájában”, atmoszférájában is hasonlít a szuverén költői valósághoz. Belső, nemegyszer „titkos” és láthatatlan, közölhetetlen, csak-sejtelem, másoknak elérhetetlen s talán érthetetlen is. A gondolkodás szuverén jellege megkettőzi a világot, egy gondolati és egy tárgyi valóságra osztja. A gondolatban élés vagy a szubjektív képzetrendszer az élet kettős szemléletére is módot ad. A kettős élet forrása és formája lesz. A lélekhasadások és tudathasadások, a szimbolizmusban szinte divatos élmény-helyzetek változatának is megfelel a gondolatban élés és elkülönülés kísérlete.

A „fény” *jelképe*. — Az új líraiságnak, a „szimbolista” lírának egy sajátos találat a fény-szimbólum, amely a látvány anyaga és szemlélet is egyszerre. A fény szerencsés formatípusa ennek a költészetnek, amely a varázslat integritását óvja, az impresszionista káprázattal és káprázni akarással, a csoda hangulatának, színeinek, látványának a felidézésével a szimbolista valóságnak nyújt még megkapaszkodót a széthullás előtt.

A „fény” ugyanakkor a fizikai világ része is. Egyszerre adja a mese biztonságát és a valóság biztonságát. Idilli széppé páratatja a tárgyakat és meseien könnyűvé varázsolja a fényben vándorló, nyújtózkodó, fürdőző, feloldódó embert. A fény kulisszája a szimbolista szerepek egyik legmegszokottabb környezete, a költő ködruhája vagy fényruhája, a fantomalakok, jelenések, illúziós „történetek”, szimbolista „drámák” epikai eszköze és vizuális formája. Látomás-fajta vagy látomás-anyag.

És a költői világ válsága, a menekülő ösztön természetesen ragadja meg ezt a bizonytalan és határtalan képességű motívumot, sokoldalú, mérhetetlen tartalmú jelentést, amelyben szinte bizonyos, hogy megtalálja a kitérés és megmenekülés módját. A fény szerelme most a derűs és napszerű örömeiket fogja jelenteni. A teljes napfényt és ragyogást. Magához asszociálja a szimbolista élmény minden tulajdonságát, ebből az aspektusból próbálva újratemteni az egységet, egészé rendezni a részeket. A fény, a biztonságos alap, a szemléletnek, a koncepciónak is alapja lett. Ilyen értelemben természetesen csak egy új, egy költői egyéniséget és világot teljesen kitöltő költészet foghatja meg a fényt állandó tartalomnak és formának. Majd Komjáthy „szimbolizmusában” lesz alapmotívum, az élmény arca, kifejezése. Reviczkyknél csak a

menekülés pillanata, a változatok egyike, mulékony alternatíva, a megállíthatatlan belső váltság, az eleve lemondás jelzése.

Reviczky „fénye” így jelentheti egyszerre az egyszerűt, — éppen a maga mesterkéletlenségével, természetességével, — valami ősi, „primitív” a raffináltan pompázó, halmozó színezéssel, forma-kuszasággal vagy precizitással szemben. (*Énekek éneke.*) Jelentheti a komor vívódó és csalódott életérzéssel szemben, tehát a szimbolista varázslat váltságában a szabadság és szabadulás megköthetlenségét és bizonytalan, meghatározatlan állapotát. A hitet, illúziót is a kiszabadulásban, az álom megmentésében. (*Altató.*) A fény ebben a „homályban”, káprázatban-formátlanságban, ebben a konkrétalanságban és felismerhetetlenségben a lázadás védelme is. A „kivonulás”, tiltakozás, megkapaszkodása, felszikkázása a lehúzó, „anyagi”, kapitalizálódó valósággal szemben. A varázslat védekezése — a tragikus elleni védekezés kísérlet-körébe tartozik. A szimbolizmus menekülésformái nem jelenthetik magának az iránynak a dekadenciáját is.

Az „*impresszió*” *konklúziója*. — A fény már jelzi a szimbolista képzelet módosulásainak, útjának irányát is. A szuverenitásnak csak a következetes szubjektívizmus adhat teljes védettséget. Az impressziók személyes szubjektív világa. Ha a szimbolizmusról azt mondhatjuk, hogy új világszemlélet, valóságmagyarázat, a magatartás új filozófiája, — az impresszionizmust is el kell fogadnunk sajátos szemléleti módnak, filozófiának. De mégis, van ebben a szemléletmódban valami „szabadosság”, elnemkötelezettség. A szemléletet nem valamilyen konkrét eszme, tudatos beavatkozás, értelmezés határozza meg, hanem egy általános jellegű magatartás. A pillanatnyi és az önkényes, amely magában hordja a közvetlen „tapasztalás” emlékeit is. Nincs alávetve a tapasztalásnak, a tudatos érzékelésnek, de nincs is kizárva az impressziókból a reális valóság.

Az ember rábizza magát érzéseire, hangulataira, — a véletlenre. A tapasztalásra és az ítéletekre ez a véletlen viszony lesz jellemző. Az impresszióknak való átengedettség egyfajta emberi-lelki-művészi lazítás is. Veszélyes és diadalmas állapot, a szorongás és félelem félelmetes megtagadása, remegő-démoni kihívása a végzetnek. Egyszerűségében, tisztaságában, problémátlanságában is éles, nyugtalan világ ez. Az impresszionizmus ege mindig borongós, valami erőltetett csend és idill, tragikus hangulatú, akár a görög pásztoridillek hangulata, mintha csak a természet támadó erői adnának bizonytalan tartalmú szünetet, pihenőt.

Az impressziós „önkényességben” éppen ez a semmihez nem kötöttség, elengedettség az ellentmondásos. Nemcsak a valóság kiszolgáltatottja ennek a szemléletnek, hanem önmagát is kiszolgáltatja a valóságnak, mégpedig a valóság véletlennek tűnő jelenségeinek, veszélyeinek, a tudattalanul, szeszélyesen ható törvényeknek, amelyeknek ösztönössége, katasztrófa-jellege éppen az impresszionista szemléletben van: a szeszélyes szembeszegülésben, dacos, öntudatlan keresztbeállásban, a megismeréstől való elzárkózásban. A szimbolista költő bukása, tragikuma ebben az önkéntes és veszélyes szabadságban is érezhetően benne van. A menekülés, a különvilág megőrzése nem sikerülhet maradéktalanul a valósággal, az étellel szemben. A kudarc elkerülhetetlen, csak a vereség formáján változtathat valamit a költő. Az impresszió illúziós siker. A szimbolikusság a költészetben lázadás és problematikus függetlenedés. Az impresszionisztikus költészetben az elvonulásnak inkább az áldozat-jellege erősödik meg. Veszélyes közelsége ez a valóságnak és veszélyes rokonsága a rögeszmés álmodozásnak. (*Új élet, A Pán halála, Bűnhődés, A szív, Számlálgatom.*)

A „*forma*” *elmélete és a „művészet” fogalma*. — Reviczky „formái” a szimbolista élményben keresendők. Bármilyen szigorral és tisztelettel beszél a formai-verstani szabályokról, ő maga alig szorítható ezeknek a verstani szabályoknak, sémáknak a képleteibe. Nemcsak kivétel, eltérés jellemzi ritmikáját, helyesebben képeit-képzeletét, hanem egészen újszerű megfogalmazás is.

A romantika megszabadította a verset a klasszikus sémáktól, a szimbolista élmény a költészetnek, a művészetnek az új „lényegére” mutatott rá. Átértelmezte magát a művészetet.

Hagyományos formákat, formaelemeket újított fel, már jelképesen, mert felidézte velük azokat a tartalmakat is, amelyek eredetileg életreihvták ezeket a „formákat”, illetve műfajokat, képfajtákat. A „forma” elsősorban az „élmény” maga lesz, a képzelet „alakja”, kifejezése.

Mindaz, amit Reviczky költészetének élményvilágáról, tartalmáról, eszméiről, „motívumairól” elmondottunk, — voltaképpen a „szép”, tehát a „művészi oldal” is ebben a költészetben. Sem nyelvi, sem verstani alkalmazkodásra nem volt szüksége. Nem egy általános mesterségnek fogja fel a költészetet, amelyet megtanulni és megújítani kell vagy lehet, hanem egyfajta irodalmat, lírai élményt azonosít a költészettel s ennek az elemeit, tartalmi-képi szimbólumait foglalja új, személyes élményrendszerbe. Újraéli és gondolja a romantika tárgyakon, törvényeken, valóságon győzedelmeskedő, lázadó és menekülő indulatait, megérzéseit, az antik világ egyetemességének, a kor tudományos, természeti és az emberiség kultúrájának természeti és érzelmi egyetemességét, tanulságait. Mítoszokat, hiedelmeket, kibúvó, függetlenedő kísérleteket, „hagyományokat”.

Egyszóval ugyanazt teszi más színnel, érzélem-anyaggal, mint a baudelaire-i szimbolizmus, mint a XIX. század jelképesen felidéző, értelmező, sűrítő és elhallgató, a kérdéseket homályosan, sejtelmesen megfogalmazó és válaszolatlanul hagyó, feloldatlanságban kifejeződő művészete. A „sajátos szín”: a német romantikához való erősebb kötődés. De nem a leglényesebb különbség ez, hiszen az angol romantika mellett is ott van a német a francia szimbolizmus élményében. Amikor Reviczky „modernségében” inkább a romantikát érzi az irodalomtörténeti elemzés, ezekre a romantikus reminiscenciákra, átvételekre, romantikakultúrára hivatkozik, teljes joggal. Ezt a rokonságot, elámulást a költő maga sem titkolja, mint Baudelaire, Mallarmé sem a maga Poe és Vigny csodálatát. A „szimbolizmus” modern változata azonban a romantikának, korszerűbb életérzések szerepelnek benne, s főképpen, a romantika megidézése csak „formanyelv”, ürügy, jelképe a kor valóságának, az „élmény” alakja, jelmeze, szimbóluma.

Reviczky a mesei vagy allegorizáló szimbolizálási lehetőségekkel nemigen él. A „naiv”-ban azt szereti, ami „örök”, általános emberi, egyszerű és primitív, ami biztonságot adhat: a „törvény”-t. Igazi szimbolista élményszerűsége abban is megnyilvánul, amilyen tudatosan, szinte már túlzó erőszakkal keresi a szimbólumok múltját, sorsát, fejtegeti értelmüket. A „szimbolizmus” nem egyszeri jelenségnek tartja, hanem a költészet egyetlen, fő formájának. A „sajátos” költői fogalomrendszert, gondolkodást véli benne felismerni. Ezzel az egyoldalúsággal, túlzó hangsúllyal a „tudományos” nyomás ellen is védekezik, a művészetben eluralkodó tudományos szemléletet és módszert, vagyis a naturalista technikát is ellensúlyozni igyekszik.

Ezért idézi meg az „örök”, a maradandó, nagy szimbólumokat, mitológiai és költői alakokat, mint Prometheus, Faust, Hamlet, Apolló, Jézus, akik Reviczky értelmezésében is az emberi vonzódások és képességek egy-egy válfaját képviselik. A német romantika példázatait, jelképei születnek meg újra költészetében. A romantikában azonban erkölcsi küzdelmet és eszméket tükröznek ezek a jelképek. A „szellemidézés” a romantikus embernek és eszméinek a testi, fantom-jelenése, „materializációja”. A szimbolikus élmény ezeket az eszmei-emberi típusokat mint tulajdonságokat, meghatározottságokat, természetet, „lélektani érzeteket” ütköztette és szerepeltette a maga lélekszínpadán. Megidézte őket vízióiban, hogy a jelenés mint jelképes beszéd szóljon a költő helyett, vagy felvette jelmezüket, „átlényegült” ezekké a jelenések, szimbólumokká. Így tartoznak hozzá Reviczky szerepköréhez is az egymásnak ellentmondó szerepek, a Megváltó és Prometheus, Don Quijote és Hamlet típusú szerepek, sorsok, utak, élet-szimbólumok ellentétei. A tragikus világvélemény és a humoros világvélemény, a derű és az öröm életváltozatai.

A „szigorú forma” és a hagyományos ebben a költészetben ezeknek az „örök” jelképeknek a felhasználása. Voltaképpen bizonyos „emberi” tartalmak, lelki vonatkozások, reflexiók, magatartások „szintézise”. Az örök ember rekonstrukciójának a vágya és kísérlete. Az eszmék és korok esetlegességeitől letisztított emberinek a rendszerezése. Az ő formája az emberismeret

körén belül marad, az élménynt jelenti és nem a vers-típust, lélektani tipológiát és nem formális szó-alak és jelentés harmóniát.

A „*lehetőség*”-forma: a változó valóság formája. — Erre az önkényes, személyes forma-eszményre a költői alapélmény logikája vezetett. Építőanyaga lehet minden, régi és új invenció, de semmi sem kizárólagosan. Legfőbb törekvése a „*lehetőség*”, a kombinációk, variációk szabadsága, kifogyhatatlansága. A formai lezártág elvetése, a *végtelen új nosztalgija*. Nélkülözhetetlen anyaga pedig a hangulat, amely így egyszerre tartalom, szemlélet és alaphelyzet, illetve alapforma is. A hangulat nemcsak „filozófiája” ennek a költészetnek, hanem a „jelképe” is. Semmi más nem határozhatja meg, csak a sajátos világ teremtője, az alkotó maga. Hangzás, ritmus, ellenpontozás, szeszélyes, impressziós kombinációk „neve”, a forma megnevezése is a hangulat. Csak az élménynek tartozik számadással, nem valamilyen ettől elütő esztétikai kritériumnak. Nem szubjektívizmus ez az esztétikai szemlélet mégsem a szó filozófiai-tudományos értelmében, de szubjektív, amennyiben a lélektani élményhez igazodik s egy külön-emberi valósággal s annak külön-esztétikai-eszmei problémáival tagadja meg a kort, áll szemben a kor értelmetlen, a humánus szempontjából kegyetlen valóságával.

A „forma” sajátossága, átértelmezése tehát szükségszerű folyamat. Az irodalom-művészet fogalmának is az átértelmezése. Az önkényes világteremtés és kifejezés pedig ennek a szükségszerű élménynek a művészileg következetes megvalósulása.

József Mezei

Die Dichterische Welt des Gyula Reviczky

Die Studie überblickt einen Zeitabschnitt in der Entwicklung der ungarischen Lyrik, stellt jedoch den Versuch an, den in der Lyrik in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts beginnenden Prozess, genauer die Natur der Gestaltung, Umwandlung in der Dichtung zu umreißen.

Der neuen Lyrik liegen die Krise der bürgerlichen Ideen, die der bürgerlichen Umbildung und ihre neuen Probleme zugrunde. Es änderte sich der Sinn der Dinge, Ideen und Begriffe. Diese Epoche ist auch die Zeit der innerlichen Kämpfe, der Selbstprüfung, des Bedeutungswandels. Die Kluft zwischen Idee und Praxis, Idee und Leben wurde immer tiefer. Die Entfernung zwischen den Dingen und ihrer Benennung nahm zu, die Wörter deckten bereits nicht ihren ursprünglichen Sinn. Diese Entzweiung, zugleich auch Suche ist auch der logische Anlass für den Symbolismus, im allgemeinen für jede künstlerische Mittelbarkeit, jeden künstlerischen Dämmer. Es entsteht das »Erlebnis«, das Erlebnis des »symbolischen Wissens«, das Erlebnis der Kenntniss der Zeichen, des Nichtwissens, der Vermutung, Erwartung, und jenes, welches des Ausdrucks harrt, nach künstlerischer Formung strebt. Durch die konkreten Ideen hindurch hat die allgemeine »Idee« selbst, der Begriff *Idee*, seine Glaubwürdigkeit eingebüsst. An die Stelle des Ideellen tritt das Gedankenhaft-Subjektive, die Erwartung, die Haltung. Auch in der Kunst kam eine grössere Rolle zu der Haltung, dem Willen, dem Vorsatz zur Suche und Aufsuchung.

Reviczky entsagte bereits dem Gedanken, die Dilemmas der liberalen Generation zu lösen, strengte die moralische Entfaltung nicht weiter an. Wie seine ganze Generation, suchte auch er nach unanfechtbaren Wahrheiten, als es die der bürgerlichen Ideen sind, suchte nach einfacheren, vielleicht auch naiveren und älteren Wahrheiten, nach solchen, die der Glaubensschwärmerei, der Tröstung eigen sind. Er suchte den Glauben an das menschliche Schicksal, die Idee des »Glaubens« selbst und den Lebensstil danach. Er lässt die religiöse Formsprache anklingen, aber mit einer Zauberkraft, die bereits die geheimnisvolle, visionäre, halluzinationsvolle Tiefe der symbolistischen Zauberer heraufbeschwört und anbäht. Auf dieserei genartigen, altertümlichen und »unvergänglichen« Sprache werden die Dinge der Welt von neuem benannt, Ideen werden durch sie bezeichnet und eine neue Welt wird geschaffen. Die Begriffe von Reviczky ordnen sich zwischen den Polen Leid und Liebe ein. Empörung und Resignation, Philistenhass und die Vergeistigung zur Idee, zur Vergöttlichung sind die wichtigsten Züge dieser Haltung. Doch trägt diese »Zauberkraft«, diese Sonderwelt auch das Bewusstsein der Vernichtung an sich. Charakterisiert ist sie durch die Zweiheit von Realität und Illusion. Das künstlerische Erlebnis Reviczkys ist mit dem der Parnassiens und des Baudelaire verwandt, die Formen der Darstellung, der Verwirklichung sucht er indessen vorzugsweise bei der Urquelle der deutschen Romantik.

A KLASSZICIZMUS ÁRNYÉKÁBAN S A ROMANTIKA ELŐTT

(A magyarországi szentimentalizmus néhány kérdése)

A magyarországi szentimentalizmus sorsát és hatását, fejlődését és irányait, történetének problémáit irodalmunkban Kölcsey fejtegette először; s a legnagyobb körültekintéssel. A *Nemzeti hagyományokban* — Ányos költészetének ürügyén — a *magyar karakteri szentimentalizmus* sorsára derít fényt: „kedvezőbbben fogadó nemzet s szerencsés körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szem, szívet, és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.”

Tulajdonképpen Kölcsey óta adottnak vehető a magyar szentimentalizmus két kulcsproblémája: a szentimentalizmus létrejöttének feltételei és körülményei, valamint áthajlása a romantikába. Azt Kölcsey nem vizsgálhatta, hogy az első problémakör a szentimentalizmusnak a klasszicizmussal összefonódott kapcsolatára deríthet fényt; ő csak a másodikat vette alaposabban szemügyre: a szentimentalizmusnak a romantikához közeledését.

Ha most figyelmen kívül hagyjuk — elméletének szellemtörténeti konstrukciója miatt — Szerb Antal *Magyar preromantika* c. tanulmányát, s csak az utolsó másfél évtized ama tanulmányait vesszük szemügyre, amelyek a szentimentalizmussal (vagy azzal is) foglalkoztak, — pontosan kivethető: nem egyéni szeszély, nem szubjektív szándék és törekvés, hanem a történelmi és irodalmi körülmények, a ténylegesen végbement folyamatok kényszerítik a kutatókat arra, hogy kutatási területeiknek, nézőpontjaiknak stb. megfelelően a felvilágosodáshoz, s ennek következtében a klasszikához vagy a romantikához kössék a szentimentalizmus lényegét, az előbbinek szoroson vett „kortársaként” vagy az utóbbi *előkészítőjének* fogják fel.¹

Ez a vissza-, illetve előrekötés éppúgy figyelmeztet a szentimentalizmus irodalom- és stílustörténeti helyére, miként „az a jelentőség, melyet pl. Kölcsey tulajdonít Ányos Pálnak . . . eleve figyelmeztet a szentimentális költészet előkészítő fontosságára.”² Az európai és a hazai szentimentalizmus vizsgálatában a forrásvidék figyelembevétele mellett nem mellőzhető a romantika kibontakozása sem.

Éppen ezért a kutatás ma még jórészt arra kényszerül, hogy a forradalom *előtti és utáni* szentimentalizmust tárgyalva — a klasszicizmushoz, illetve a romantikához kösse.

¹ WALDAPFEL JÓZSEF: (Magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1962³. és HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. MTA I. OK XIX. köt. 1—4. sz. 231—266.) inkább azt sugalmazták, hogy a klasszicizmushoz kötik erősebb szálak, míg SÓTÉR ISTVÁN (A magyar romantika. 1954. MTA I. OK VI. köt. 1—2. sz. 199—255.), a romantika-vita résztvevői, valamint SZAUDER JÓZSEF legutóbbi tanulmányában (A magyar szentimentalizmus problémái. ItK 1963. 405—421.) erősebben közelítik a romantikához. (L. még: KOCZTUR GIZELLA: A magyar szentimentalizmus európai hátteréről. ItK 1964. 417—423.) — A szentimentalizmus és a romantika közötti szorosabb kapcsolatra utal — igaz: távolról és csak a legáltalánosabb vonatkozásban — HORVÁTH JÁNOS, aki a XVII. és XVIII. század irodalmát „a XIX. század fejlődéstörténeti előzményének” tekinti (Tanulmányok Bp. 1956. 94—142.).

² SÓTÉR ISTVÁN i. m. 205.

A terminológia

Arra már a romantika-vita ráirányította a figyelmet, hogy a szentimentalizmus történetét — külföldön és nálunk egyaránt — a francia forradalom kettéosztja, hogy a forradalom utáni szentimentális megnyilatkozások, noha a terminológia nem változott, mind erőteljesebben a romantikus érzést fejezték ki. Csak gondos és alapos, minden érdekelt mű aprólékos vizsgálata döntheti el: hol és mikor, mily mértékben jelentkezik a szentimentális terminológia úgy, mint a romantikus érzés kifejezése.

Legutóbb Szauder József — *A magyar szentimentalizmus problémái* c. — tanulmánya is tanúsította, hogy a terminológia egységéről korántsem lehet beszélni, következetességéről pedig éppenséggel nem. Nem pedig azért, mivel messzi eltávolodtunk már a XVIII. századtól — amikor Kőlcseynél felbukkan a *szentimentális* megjelölés, a korábbi *érzekennyel* szemben. A terminológiai egység hiánya szorosan összefügg a hosszan tartó szentimentális korszak hiányával is.

Ugyanakkor figyelembe kell venni olyan szempontot is, amely arra utal, hogy közös vonások mellett minden költőnek (már akkor: a XVIII. század végén is) megvolt a saját, egyéni, szentimentális eszközökkel kifejezett jellegzetessége. Ezen azt értem, hogy a legáltalánosabb és legelterjedtebb szentimentális költői jegy, az *érzékeny-érzékenység* mellett jelentős szerepet kap a Tavasz motívuma, a boldog gyermekkor emlékezete, a homályos bánat, titkos bű, elfojtódás, érzelmek árja, a magányosság, a tyrann törvények, a kert, az élet bölcs szemlélete, a nemesi élet védelme, az emlékezés idilli hangulata, az ifjúság-múlandóság (a „közelítő tél” motívuma), ideál és való, a „phantasta”, a rény, a bús messzeség, a természet rajongó szeretete stb. Mindez úgy jelentkezik, hogy versekbe ágyazottan azonnal felismerhető: ez Ányosra, amaz Daykára, másik Szentjóbira, vagy Berzsenyire, Kőlcseyre utal.

Az érzékenység jegyében bontakozott ki Ányos szentimentális költészete, amelyben az érzékenység többféle változata mutatja, hogy a korban sem választották el határozottan az egyes jelentésváltozatokat. Már a forradalom előtti korszakban kialakult a jellegzetes szentimentális szokincs, költői készlet, amely tovább élt a forradalom után is, s lassan már csak mint szinesítő elem épült be a romantika irodalmi alkotásaiba. A terminológiai zűrzavar meglehetősen korán kialakult tehát, s ez lényegében mindmáig él a köztudatban: a szentimentalizmus-érzelmesség-érzékenység-érzelgősség-elérzékenyedés következtelen használatával.

A korabeli szövegek többnyire *érzékenyről*, *érzékenységről* tanuskodnak, melyeket az idegen nyelvek — s ezek nyomán a fordítások — *szentimentálissal* jelölnek. Így tehát már eleve adott bizonyos terminológiai keveredés, zavar, hiszen a *szentimentális* egyszerre jelöli az *ézelmességet* és az *ézelgősséget*. Ugyanazzal a szóval — szentimentális — mondják, hogy *ézelmes ember*, de azt is, hogy *ézelgős könyv*, holott mindkettő más-más értelmű.³

De e keveredés ellenére is rátapintanak a szentimentális ember érzéseire, arra, hogy milyen érzékenyen s idegesen⁴ és azonnal válaszol a külvilág behatásaira. Ily módon a lelki folyamatoknak sajátos láncolatát alakítja-bontja ki, miközben a külvilág képét saját belső lelkivilágához igyekszik formálni. Az *én*, az erős szubjektív mozzanatok biztosítják, hogy a valóság és az egyén lelkivilágának kölcsönös kapcsolata, egymásra hatása többnyire eltolódik

³ A Czuczor—Fogarasi-féle Magyar Nyelvszótár — amely akkor látott napvilágot, amikor a romantikusok részéről éppen erős bírálat érte a szentimentalizmust — az *érzékenyt* többféle jelentésváltozatban magyarázza: „1. Általán, könnyen érző, ki vagy mi a benyomásokat hamar észreveszi, kire vagy mire a benyomások nagy hatással vannak; 2. különösen, finom, gyöngéd érző tehetséggel bíró; 3. kényes, ingerlékeny, legkisebb külső hatástól vissza-ijedő, fájdalomra gerjedő; 4. átvitt értelemben szívre ható, keserves” (Magyar Nyelvszótár. II. köt. 543. hasáb).

⁴ D. D. Blagoj igen találóan jelöli így: *idegrezdülésével* illetve szó szerinti fordításban *idegesen rezgő lényével*. Isztorija ruszskoj literaturü XVIII. veka. Moszkva 1951. 279.

az utóbbi felé. Az erősen felfokozott én lelkivilágának prizmaín keresztül pillantjuk meg a környező valóságot, a tájat, a természetet, az emberek indulatait.

„A mindennapi tárgyoknak nagy befolyása van az ember karakterére” — írja Kisfaludy Sándor a *Napló és francia fogságomban*, jelezve a szentimentális ember és a valóság mindenkor fennálló kapcsolatát, e kapcsolat — némelykor könnyebben, máskor nehezebben kitapintható — jellemző vonásait.

Felvilágosodás és szentimentalizmus

Mivel a szentimentalizmus jellegzetesen felvilágosodáskori irodalmi áramlat — nem lehet elvitatni racionalista világgépét. Szauder József már korábban, igen találóan állapította meg, hogy „van szentimentális magatartás, van szentimentális ízlés, de a *forradalom előtti* szentimentalizmus lényegében nem hoz *döntően új világnézeti* állásfoglalást a felvilágosodás egészéhez képest.”⁵ A szentimentalizmus irracionális mozzanatairól nem lehet beszélni a forradalom előtt, ily módon szembefordítva a feudalizmus elleni érzelmi lázadást a felvilágosodás racionalizmusával. Mélyebbre hatoló vizsgálat nélkül is nyilvánvaló, hogy a szentimentális magatartás éppúgy szembefordul a feudális világnézettel, miként teljesen megveti azt a racionalizmus. Éppen arról van szó, hogy a kibontakozó polgári gondolkodás számára egy új világ életeszményének távlatait nyitotta meg a racionalizmus. Az általános megfogalmazás teljességgel meghalványítja a szentimentalizmus markánsabb vonásait, amelyek alapján határozottan el kell különítenünk a későbbi, a forradalom *utáni* irracionális tendenciáktól, de el a nemesi szentimentalizmus, többeknél megtalálható, retrográd vonásaitól is. Nem lehet a szentimentalizmus szenvedélyektől fűtött, lázongó indulatainak értékét a nemesi szentimentalizmushoz közelítve — csökkenteni.

Ebben a vonatkozásban lehet arról szólni, hogy a „szentimentalizmus nem forradalmi világnézet”. Valóban: nem az — ha a nyílt, aktív politikai cselekvés forradalmi tetteihez mérjük. Igaz, hogy „az egyén érzelmi életére áthelyezett súlypont szűkíti is a felvilágosodás eszméinek érvényesítését”, ámde „lehetetlen volna szentimentálisan küzdeni az emberi személyiség minden irányú szabad kifejtéséért, felszabadításáért, ha a felvilágosodás racionalizmusa nem tárt volna a világ elé profán erkölcsi életeszményt.”⁶

A cselekvéstől megfosztott ember lázongó és tettekre hiába sóvárgó indulatait közvetíti a szentimentalizmus. Sajátos módon fejezi ki a feudalizmus világnézetével szemben érzett ellen-szenvét. Sajátos módon: nemcsak azért, mert nem aktív módon cselekszik, hanem elsősorban azért, mivel kételyek támadnak a szentimentálissá vált emberben aziránt: vajon végre tudja-e hajtani, meg tudja-e valósítani a ráció, az ész-kultusz azt a programot, amelyet hirdetett? Ennek a kételynek, majd csalódásnak ad kritikailag kifejezést a szentimentalizmus.⁷ Különösen ott, ahol a korlátok tudatosítására a társadalmi kérdések és a nemzeti szabadság problémáinak kusza összefonódása nagyobb impulzust adott, mint másutt. A kritikai magatartás eredményezi a szentimentális befelé fordulást és a természetbe menekülést, s eredményezi az egyéniség szerepének túlzott hangsúlyozását és előtérbe állítását.

A felvilágosodás haragos feudalizmusellenessége a *ráció jegyében* megadta az első nagy és döntő lökést a meglevő „ezeréves” világnézet felszámolására, s a figyelmet az emberi gondolkodás és szellem autonómiájára irányította. De arra már nem futotta erejéből, hogy a kitűzött programot valóra is váltsa. Nem tudott érvényt szerezni az új erkölcsű élet eszményének, noha a racionalizmus nyitotta meg ez életeszmény távlatait.

Rádöbentek: a ráció-ígérte társadalom nem tette szabaddá az embert, a forradalom pedig majd azt is bebizonyítja, hogy az egyenlőséget sem válthatta valóra.

⁵ MTA I. OK VIII. köt. 1—4. sz. 339.

⁶ Uo.

⁷ LUKÁCS GYÖRGY: Az ész trónfosztása. Bp. 1954. 77., 78. és 80—81.

Az elégtelenség *érzelmileg* jutott kifejezésre és egy időben legalább két forrásból táplálkozott: egyrészt elégedetlen az olyan politikai és erkölcsi normákat megállapító uralommal, amely minden merész, új és nagyszabású gondolatot s érzelmet elfojt; másrészt elégedetlen a felvilágosodás racionalista harcának eredményeivel, és nyugtalan, amikor annak célkitűzéseit nem látja a *kívánt módon* megvalósulni a társadalomban.

A szentimentális ember olyan erkölcsi normák megvalósítását óhajtja, olyan életlehetőségekre vágyóik, amelyeket a ráció már előbb feltárt előtte. Ennek megfelelően: szentimentálissá az az ember válhatott, akit korábban áthatott a racionalista világnézet és éppen amiatt támadt benne elégedetlenség (mely mindenkor érzelmi magatartásban jutott, mert csak így juthatott kifejezésre), hogy a kívánt új (polgári) világ nem tudott kibontakozni.

Ezért úgy véljük, hogy némiképp nehezíti a szentimentalizmus izlés- és irodalomtörténeti elhelyezését, ha azt sugalmazzuk, mintha a felvilágosodás és a szentimentalizmus nem egy töről fakadnának. A szentimentalizmus, amelynek nagyszerű alkotásai az európai irodalom nem csekély értékeit adták, a felvilágosodás racionalizmusa nélkül sohasem bontakozhatott volna ki; nagyhírű és nagyhatású alkotásai sohasem jöhettek volna létre. A korabeli európai irodalom olyan nagy alkotásait kellene nélkülöznünk, mint Rousseau *Új Heloïse-a*, Goethe *Wertherje*, vagy az orosz szentimentalizmus remekművei.

*

A magyarországi szentimentalizmus vizsgálata arra az eredményre jut, hogy amíg Európában a XVIII. század végén a szentimentalizmus meglehetősen egységes — természetesen ott sem egyeduralkodó — izlés- és stílusáramlatként jelentkezett — nálunk a történelmi helyzetnek, a társadalmi haladásnak és a nemzeti harcnak megfelelően sohasem alkotott összefüggő, korszakokon áthaladó folyamatot.

Időnként, s legfeljebb csak egy-egy mű erejeig váltak nálunk szentimentálissá az írók, de egyetlen esetben sem beszélhetünk oly erős hatású és tartottá vált szentimentális korszakról, minő Richardsoné, Youngé, Rousseau-é, vagy esetleg Goethéé volt. Bessenyei egyes műveiben találunk bizonyos szentimentális vonásokat, Kazinczy az új stílus, a „kedves negligée” meghonosításáért fordult a szentimentális széppróza felé. Szentjóni életének utolsó szakaszában vált szentimentálissá, Batsányi börtönverseinek némelyikében találunk szentimentális vonásokat, vagy az erősen racionalista Kármán írt szentimentális regényt, jószerént Csokonai sem mondható szentimentális költőnek.

Csak egy-egy társaitól nagyon különböző életsorsú, fiatal költőnk üt meg szentimentális hangot: Ányos és Dayka, az előbbi megszorítással Szentjóni, valamint a sorsában hozzájuk közel járó Verseyhy. Igaz, Dayka kétségbeesetten törte szét a papi kötelezettség vaszárait, Verseyhy pedig megannyiszor próbált elszakadni rendjétől — mindannyiszor visszatérve.

A külföldi szentimentalizmustól a magyar már csak abban is eltért, hogy előbbi a szentimentalizmus, a felvilágosodás ideológiájával összhangban, a ráció nevében mindent, ami régi, a lomtárba dobott. Nálunk a régi magyarság irodalmi termékei korántsem elítélendők a felvilágosodás hazai művelői zömének szemében: egyre-másra fedezik fel és adják ki a régi magyarság irodalmi termékeit — miközben erősödik a felvilágosodás eszméje. Emellett sajátos szerepet töltött be a szentimentalizmus hazai története a magyar felvilágosodás irodalmában, mivel szerepe az volt: úgy és annyiban kapcsolódott a nagy, átfogó jellegű törekvésekhez, amennyiben az újjászülető irodalomban a modern polgári érzelmességet akarta kifejezni, — nagy szolgálatot téve a nemzeti irodalom kibontakoztatásának is, hiszen a korabeli szépirodalmi-nemzeti törekvések (fordításban, vagy eredetiben adott) jelentősebb alkotásait nem egyszer éppen szentimentális művek jelzik, mint Báróczi fordításai, Ányos lírája, Kazinczy kísérletei, Dayka költészete, Kármán regénye stb.

A külföldi minták mellett hazai példák is állottak a szentimentális széppróza rendelkezésére: az erdélyi emlékirat-irodalom e minták közül a legjelentősebb. A lelkivilág elemző,

vizsgálata és leírása, az ennek megfelelő elemző stílus, az emberhez közel álló bensőséges és meleg emberi hang közvetlensége rendkívül kedvező volt a szentimentális irodalom számára, mely elsősorban és döntően az ember belső, lelkivilágának elemzésére fektette a fősúlyt. Mindezeknek megfelelően a napló- és levélforma kitűnő megoldást jelentett a magára maradt, magányba kényszerült ember vallomástételére. Emellett az önéletrrásban a lelki folyamatok bemutatása és rajza, az *én* sokkal nagyobb teret kap, mint a történeti forrás hitelessége; az *én* fokozott érzése és tudatosítása e helyeken kap kellő nyomatókat.

Érzelmesség és romantika

Az 1954-es romantika-vita érthetően és több vonatkozásban jogosan kötötte a szentimentalizmust a romantikához. Csak az utóbbi időben vált nyilvánvalóvá — elsősorban Szauder József tanulmányára gondolunk ismét —, hogy azért szükség van bizonyos korrekcióra, árnyalásra e tekintetben: a felvilágosodás szerepét kellően hangsúlyozni kell a romantikába áthajló szakaszban is.

A szentimentalizmus jellegzetesen XVIII. század végi ízlés- és stílusirány, amely tehát történelmileg meghatározott korban kialakult, erkölcsi indítású életszemlélet és ebből fakadó, elsősorban érzelmekben kifejezésre jutó magatartás. Ennek megfelelően sajátos — igaz: nem mindenben és nem mindenkor önálló — ízlésirány és stílus. Mint ilyen vált a romantika előkészítőjévé — noha a klasszicizmussal egyidőben virágzott.

A romantika-vita ama megállapítását konkrétabbá téve, amely felhívta a figyelmet az Ányos—Kölcsy kapcsolatra — arra is figyelmeztethetünk, hogy az a költő, aki olyan pontosan megfogalmazta a „magyar karakteri szentimentalizmus” mibenlétét és jelentőségét, több vonatkozásban arra is választ ad: kinek a költészetében figyelhetjük meg a legtisztábban a szentimentalizmusnak a romantikába áthajlását. Sokkal inkább Kölcsey ez a költő, semmint Berzsenyi vagy az idősebb Kisfaludy.⁸

A felvilágosodás olyan hön óhajtott racionalizmusa, amelyért minden addigig könyörtelenül féltelték, s amelytől a rég várt *arany szabadság* eljöttét remélték — „a valóságban nem volt más, mint éppen abban az időben burzsoáziává fejlődő középpolgár eszményített esze.”⁹ A romantika kibontakozásának kora, a forradalom után kialakult helyzet bizonyította be, mire képes az észállam. Nálunk ez bővült a nemzeti függetlenségi harc problémáival — mindezekkel ötvözötten jelentkezett a szentimentalizmus, de már mint „magyar karakteri szentimentalizmus”.

Kölcsy korai pályaszakaszja világosan mutatja, hogy a *forradalom után* szükségszerűen jelentkezett a *sorsfilozófia*, amely feltétlenül irracionális tartalommal telítődött meg, s ily vonások hordozójává vált.¹⁰ A forradalom utáni valóság felettébb bonyolult mivolta már a szentimentalizmus filozófiáját, fogalomrendszerét is alkalmatlanná tette a valóság megragadására és magyarázására. E bonyolult folyamat összes — egyéni és társadalmi tevékenységből összetevődő — megnyilvánulását a szentimentalizmus már nem fejezhette ki. A forradalom után többről volt szó, mint a szentimentalizmusnak a fennálló társadalmi renddel szembeni, az érzelmek szabadságát hirdető és az erkölcs diktálta magatartás ellenállásáról, amely a felvilágosodás racionalizmusába ágyazottan jutott kifejezésre.

Ily módon sajátos jelenségként kell elfogadnunk Kölcseynek a *sors* kifürkészhetetlenségével való viaskodását, az *álomba*, a *fantáziába* menekülését, az álmosdi évek lélekölő szentimen-

⁸ Annak ellenére, hogy Horváth János — Erdélyi nyomán — igen találóan jelzi „a romantikus szellem beszivárgását a klasszikai költészetbe”: Berzsenyi Levéltörődék barátnémhoz c. költeményében. Tanulmányok. Id. kiad. 146.

⁹ ENGELS: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Marx—Engels: Válogatott Művek. II. köt. Bp. 1949. 115.

¹⁰ Vö. LUKÁCS GYÖRGY i. m. 81.

talizmusát, amelyek — végső fokon — a Kazinczytól való eltávolodást készítették elő.¹¹ Arról nem is beszélve, hogy a *szenimentalizmus-szenimentális, sentimental-lyrisch* terminológiát tőle, Kőlcseytől halljuk először; az 1815-ös leveleiben bukkannak fel.

Sorsa sokáig gátolja, akadályozza Kőlcseyt abban, hogy nevén nevezhesse a Hellas, Róma és Olymp mögött meghúzódó hazát.¹²

A romantikus csírák

Az 1811-es *Andalgások* egyiként mutat a felvilágosodás és a romantika felé. A személyeséget megszólaltató hangot, amelyet korábban Ányos költőileg többnyire még esetlenül-félenken, Batsányi pedig tartózkodóan hallatott — majd Kisfaludy Károlynál és Vörösmartynál halljuk kellő tisztasággal. Batsányi *Serkentő válasza*, majd Kőlcseytől az *Andalgások*, a *Himnusz*, s Kisfaludy Károly *Honvágya* — sok hasonlóságot árulnak el a szemléletmódban és a megformálásban.

Batsányi abban különbözött Ányostól és Kőlcseytől, hogy elkerülte a „lélekvesztő szenimentalizmust” mind a forradalom előtt, mind azután. Sem a szenimentalizmus, sem a romantika nem jelentettek és rejtettek számára oly buktatókat és veszélyeket, amelyek őt a valóság megragadásában, a haza és haladás újszerű megfogalmazásában gátolták volna. Hármuk közül nemcsak heves, robbanékony természetével és az aktualitás iránti kivételes fogékonyságával válik ki, de azzal is, hogy elkerülte a szenimentális busongást, a gyermekkor, s az „arany századok” utáni vágyakozást, és nem kellett a hazát, s a politikai szabadságot Olymp, Hellas, a görögység és Róma antik képei mögött keresnie. A legszorosabb kapcsolatot a magyar történelmi sorsfordulók, Várna és Mohács megéneklésének, újszerű és aktuális megformálásának igényében találjuk Ányos, Batsányi és Kőlcsey műveiben: politikai költészetük lényegét.

Azt a kapcsolatot, amelyre Révai József Batsányi és Kőlcsey között, versek alapján (*A franciaországi változásokra és a Rebellis vers*) utalt — tovább lehet szélesíteni a *Magyar Museumhoz írt Bézézetés és a Nemzeti hagyományok* közötti hasonlóság alapján. Azzal, hogy a „hősi szép kor a jelenvalóval, az emberiség érzelve a hazafisággal” ölelkezik; azzal, hogy mindkettő (minként Ányos is) a „hazához hevülettel vonzó lélek harmóniáját” igényli. A fejlődés magasabb fokának megfelelően formálják mondanivalójukat és a közös vonások a nemzeti múlt és a haladás — koruknak megfelelő — igényéből adódnak. Úgy, ahogyan Kőlcsey írja: „az új kort a régivel összekötve, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelidült, megnesímített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglekésítve lelhesse fel.” Batsányi ily költőprogram megnesímített fényében ment tovább a jakobinus mozgalomig vezető úton. Az aktualitások tüzetől átforrósodva, ily „melegkésített” lelte fel ő a politikai költészet tartalmát.¹³

Kőlcsey abban is különbözött Batsányitól, hogy költői kifejezéseiben pontosan jelezte a politikai mondanivalót, de úgy, hogy az *ideál és való* kapcsolatának is sajátos megfogalmazást adott: valamelyes anyagtalanságában. Batsányitól éppen abban különbözik, hogy — Horváth János igen találó és finom megjegyzésével élve — „a képek, miket segítségül hív, az anyagi világból valók, de mintegy eltávolodóban már anyagi mivoltukból: nincs szilárd véglegességük, határozott, kemény, durva idomuk, szögletességük: nyersen szólva: halmazállapotuk a szilárdságtól az éteri hígság felé közeledik.”¹⁴

Batsányi egyaránt távol maradt a Kazinczy-irányította nyelvújítási mozgalomtól és az 1810-es évek folyamán kibontakozó magyar romantikától. Úgy tűnik: nem értette meg e

¹¹ SZAUDER JÓZSEF: A romantika útján. Bp. 1961. 190–198.

¹² SZAUDER JÓZSEF: Kőlcsey Ferenc. Bp. 1955. 28., 32–33., 44–45.

¹³ Vö. Magyar Tudomány 1963. 10. sz. 675.

¹⁴ HORVÁTH JÁNOS i. m. 191.

folyamatok lényegét, noha túlélte Kazinczyt, Berzsenyit, Kölcseyt, Katonát és a két Kisfaludyt. Költészetének egyes jegyei azt sejtetik, hogy a magyar romantika egyik tehetséges előhírnökével van dolgunk, és éppen arra alkalmasak, hogy megmutassuk, Kölcsey ellenében miért nem vezethették át a romantikába.

Az a történelmi periódus, amelyre a romantika kibontakozása nyomta rá bélyegét — Batsányi *teljes elszigetelődésének* kezdete. Pontosan a linzi száműzetés első évei. „Az első jelek, melyek már bizvást romantikusnak mondhatók, sőt döntő impulzusok, melyek leginkább részesek a romantikus mozgalom kifejlésében, 1814 és 1818 közé esnek, s *alapjuk a császári-rendi kompromisszum felbomlása.*”¹⁵

Csak távoli analógiák, szerény megsejtések, a felvilágosodás korából a romantikusok felé mutató, s a szemléletmódban, a képalkotásban, a megformálásban reájuk utaló, őket és költészetüket sejtető csírák találhatók Batsányi költészetében. Előve lemondva arról, hogy azonos időben keletkezett műveket állítsunk párhuzamba, a *Déli György látása*, vagy *A szelmai dalok*, az *Intő szózat* utal — a magyar költészet alacsonyabb szintjéről — Berzsenyire, Kölcseyre, Kisfaludy Károlyra, több esetben Vörösmartyra. Némely vonásában szentimentális szókincsével, de legkevésbé ilyen költői magatartással, megdöbbentően közelítve a magyar romantikusokhoz, soha el nem érve őket.

Amikor Vörösmarty sorai — a *Tündérvölgyből* — ismertté váltak, Batsányi elzártágában is olyan felfogásnak adott kifejezést, olyan programot akart megvalósítani, amelyet itthon Vörösmartynak sikerült valóra váltania, amelyért — a *gemein* ellenében — Kazinczy vívta nyelvújítási küzdelmét.

Amikor Vörösmarty azt írta:

Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzeldés nem játszik veletek?¹⁶

— Batsányi a „tehetetlen elméről”, az „elkapó poétai tűzről” beszél, s alig egy évtizeddel a *Tündérvölgy* után — Linzben! — a *spiritum, artem carminis*-ről, a „találmányos észről”, a „teremtő, nagy és hatalmas erőről” értekezik.

Egészen korai megnyilatkozásai — a felvilágosodás gondolatvilágába és esztétikai felfogásába ágyazottan —, Kármánéval rokon hangzásban, tanúskodnak arról, hogy Batsányi költői „lángképzeldése” messze az *alantas* fölé nőtt: „Olvadozott magyar lelkem. . .”; „nincs alábbvaló teremtmény ítéletem szerint a tudós világban egy *versfaragónál*, kinek sem ize, sem tüze” (1791); „Lángol az elmém”, „nincs alábbvalóbb teremtmény az én szemeimben mint egy érzéketlen, szószaporító, fagyos poéta, vagy inkább versfaragó, gyáva író” (1793).¹⁷

Csak hogy: Batsányi sokkal inkább a változó időket megéneklő, az aktualitáson csüggő költő volt, hogysen merevvé válhato esztétikai elveket tudott volna rögzíteni. A valóság minduntalan megragadta képzelőerejét, ezt a valóságot költői képpé formálta, úgy fejezve ki az aktuális költői mondanivalót. E képzelőerő gyakorta jutott kifejezésre víziószerű látomásban, különösen a történelmi események (vagy helyek) leírásakor (pl. Várna, Mohács stb.). Költé-

¹⁵ SZAUDER JÓZSEF: A romantika útján. Id. kiad. 13.

¹⁶ Vö. még Vörösmarty: *Előszó* (1850).

¹⁷ Batsányi levelei Arankához. Batsányi János Válogatott Művei. Bp. 1956. 281., 290. — Vö. *Kaz. Lev. X. köt.* 53—54. Mindezek *együtt* bizonyítják is a fentebbi megállapítást, hogy ti. önálló szerepet sohasem játszott a szentimentalizmus a magyar irodalomban. Minden esetben nagy, átfogó jellegű, irodalomelméleti, esetleg irodalompolitikai szempont érvényesítésének volt eszköze. Így, csakis ebben a vonatkozásban *lehetséges* a közös vonás Kazinczy (korai és érett szakaszában), Báróczi, Batsányi, Dayka, ill. Kisfaludy Sándor és Kölcsey között.

szetének eme vonása talát hagyományokat és hagyományként élt tovább a reformkor költészetében.¹⁸

Hegel élesen elválasztja egymástól a passzív képzelőerőt és a teremtő fantáziát. A művészi alkotásban az utóbbinak tulajdonít jelentős szerepet. „Ehhez a teremtő tevékenységhez — írja — mindenekelőtt hozzátartozik annak tehetsége és érzéke, hogy *megragadja a valóságot* és annak alakjait, hogy figyelmes hallás és látás révén a *meglevő* legkülönfélébb képeit a szelembe vesse . . .”¹⁹

Batsányinak az aktualitást felölelő költészete, vízióvá mélyülő látomásai, erőteljes költői nyelve messze megelőzte kortársait — Kármánt és Verseghyt kivéve. Különösen a Várna és Mohács, valamint az Osszián-témával közelítette meg a korai romantikusokat. Ossziánt így vezeti be: „Az érzékeny és felséges az ő két fő tulajdonsága. Semmi fűrgenc²⁰ és vidám nincs gondolataiban . . . Mindenkor a nagynak és felségesnek magas tartományaiban jár . . . *Ossziánnak* szíve egy nemes érzésekben, nagyságos és érzékeny indulatokban olvadozó szív, oly szív mely ég, s képzelődést tűzbe hozzá; szív, mely teli van és áradozik.”²⁰ Egyként mutat ez a szentimentális Ányosra és a korai romantikus Vörösmartyra, valamint a „magyar karakteri szentimentalizmust” megfogalmazó Kölcseyre.

De Batsányi megállt a klasszikus műforma, s a romantika határán, csupán jelezni tudta, hogy a XVIII. század végi magyar költészetnek voltak oly vonásai, melyek továbbfejleszthetők, hogy lehetőség nyílik a továbblépésre — a mai visszapillantó vizsgálódás szemével nézve — a romantika irányába. Ő azonban már nem léphetett tovább. A költészet feladatáról vallott nézetei is elsősorban a forradalmi-jakobinus (tehát a XVIII. század végi) Batsányi mellett tanúskodnak, s a legkevésbé sem a romantika lényegét értő poétáról. Mikorra ismét elért a szava a hazába, már megkésett volt: forrongásban-változásban eltelt másfél évtized a magyar irodalomban és a fejlődés már Kazinczyt sem kímélte, sőt Kölcseyt túl már Kisfaludy Károly és az ifjú Vörösmarty bontogatta szárnyait. Kazinczyék belesápadtak a soha békülni nem akaró torzsalkodásba, miközben egy más eszme nemzedéke kialakította az új áramlatot.

*

A magyar romantika vizsgálatának egyik sarkalatos tétele: az eredetiség-program kellő értékelése. S hogy a magyar romantika szempontjából mily jelentőséget tulajdoníthatunk az eredetiség-programnak — erre minduntalan és mind jogosabban fölmerülő név és program figyelmeztet, az eredetiséget nálunk elsősül hangoztató: Kármáné.

A magyar szentimentalizmus és romantika kapcsolatának vizsgálatában ha szóba kerül neve — akárcsak Batsányié —, korántsem azért történik, mintha erőteljesen a romantikához akarnók őket közelíteni. Mindössze arról van szó: költészetükben, illetve elveikben, irodalmi programjukban találunk olyan határozott tendenciákat, amelyek a magyar romantika első jeleként könyvelhetők el. Idézésük pontosan arra irányul, hogy velük párhuzamosan milyen tisztán és világosan tapinthatók ki a szentimentalizmus kapcsolódási pontjai — a romantikához, s Kölcseyhez. Tisztán és világosan, miként ő, Kölcsey látja az antikvitás erényeit, amelyek mintául szolgálhatnak az új, polgári nemzeteszmény és erkölcsi világ megformálásához és megvalósításához. Jelen esetben Kármánnak sem tulajdoníthatunk nagyobb s több szerepet az összehasonlításánál.

Már a romantika-vitában jelentősen előtérbe került programja, mint olyané, aki *tudatosan* fogalmazott meg oly követelményeket és jegyeket, amelyek a romantikára utalnak. Kármáné az első tudatos lépés érdeme: „eredeti munkák vezetik a népet a jó formálására”, ezzel mintegy igyekező elérni a lényeges célkitűzést: „a nemzeti karakter fenntartását.”

¹⁸ Vö. SZAUDER JÓZSEF: A realizmus kérdései a magyar irodalomban. c. kötetben. Bp. 1956. 76—82.; KOVÁCS GY. ItK 1958. 40—41.

¹⁹ HEGEL: Esztétikai előadások. I. köt. Bp. 1952. 286.

²⁰ Orczy Lőrincnek írt Ajánlás. Batsányi János Összes Művei. I. köt. 179.

Ami az eredetiség-programot illeti, a romantika irányába mutató vonásai — gyakorlatilag — mint a poéta és versificator közötti különbségtétel jelenik meg. Utaltunk Batsányira, láttuk Vörösmarty felfogását. Nézeteikhez kapcsolható Csokonai felfogása, aki *A magánosság-hoz* szólva így írt:

Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
Mint a sebes villám setétes éjjel:
Midőn teremt új dolgokat
S a semmiből világokat.

Folytathatjuk a sort Berzsenyi véleményével, akinek lírájában így fogalmazódik meg a romantikus ihletettségű költői eredetiség: „Láng az éneklő, heve forr dalában” (*Emmihez.* 1811) De éppígy idézhetnénk Verseghyt, *Mi a poézis és ki az igaz poéta?* című művével: „A poéta az ő tárgyától elevebben megérdekelte és mint egy elragadtatik, olyannyira, hogy elvégre *ihletésbe* jöven, avagy belsőképpen meghevülven, egy bizonyos indulatosságba merül, mely képzelő tehetségét szabadabban és elevebben munkálkodhattya . . .”²¹ Ilyen vonatkozásban fordítva még egyszer Kölcseyre a figyelmet, ő a Berzsenyi-recenzióban abban látja Berzsenyi legfőbb érdemét, hogy *legjobb* darabjaiban „minden csupa érzés, minden csupa fantázia, ifjú erő, ifjú lángolás, mi őtet a nyugodtabb római lelkű Virágtól s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti; de meg Himfytól is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, s fantáziája óriási s elkapó: Berzsenyi ellenben legsebes lángjai közt is szelőd”.²²

Megfogalmazásában bármennyire hasonló is az övékéhez Kármáné, tendenciájából kifolyólag semmiféleképpen sem sorolható a romantika előtörténetének jelentős alakjai közé. Miként Csokonait is bajosan lehetne a nemesi-nemzeti felfogású költők közé sorolni; akként Kármán csak terminológiájában, de nem magatartásában nyújtott maradandót a hazai szentimentalizmusnak. Kármán távolabb mutat, mind *A nemzet csinosodásában*, mind a *Fanni hagyományaiban*: eredetiség-programjával és ily igyekezettel megírt remekművével sokkal inkább a XIX. század realista alkotásaira utal, semmint a romantikára.

Egyfelől ugyan rendelkezésre állnak az eredetiség-program meghatározó jegyei: a „merész képek, az eleven költés; az ábrázolatok különfélesége és szépsége, az az entuziazmus, tűz, sebes rohanás és erő, és az a nem tudom mi a szókbán és gondolatokban, amelyet csak önként ajándékozhat a természet. Lehet írni verset poézis nélkül, és poéta lehetsz verselés nélkül” (idézi befejezésül de Sacy-t).²³

Ugyanakkor a Fanni-ban mint szentimentális regényben, de valóságfeltáró művében élesen bírálja korának magyar társadalmát, s eközben bontja ki a finom lélekrajz szertefutó szálaít. Az az felfogása, hogy „minden írónak van maga világa, maga atmoszférája, amelyben él és amelyről ír, van maga publikuma, amelynek ír” — nem áll ellentétben ama véleményével: „az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus az égből a bölcsesség szép világát”.²⁴ Ezek a vonások együttesen arra utalnak, hogy a *Fanni hagyományai* túlmutatnak a romantika ihlet- és típusalkotásának körén. Ugyanakkor: az egyéninek túlzott hangsúlyozásával szembe- szegül a klasszicizmus szigorú gyakorlatával.

Racionalizmusa pedig biztosítja, hogy természetkeresése nem transzcendens jellegű, s ezzel jelentős lépést tesz a reális természetábrázolás lehetőségei felé. A természet ily módon meggazdagszik a felvilágosult ember racionalizmusával és szenvedélyességével.

²¹ VERSEGHY: *Mi a poézis és ki az igaz poéta?* 6.

²² Kölcsey Ferenc *Összes Művei*. I. köt. Bp. 1960. 424. — Ami a stílus kutatást illeti: kiváltképp felhasználható KLANICZAY TIBOR tanulmánya, *A művészeti stílusok helye a marxista kutatásban* című. *Marxizmus és irodalomtudomány*. Bp. 1964. (Különösen 98., 105., 109.).

²³ Kármán József *Válogatott Művei*. Bp. 1955. 87—88.

²⁴ I. m. 96.

Olyan hőst teremt, akinek egyéni és társadalmi konfliktusa kifejezi az adott társadalmi helyzet lényegét: ebben is realizmusa jelentkezik. De abban is, amint bemutatja azt, miként győzhet a szentimentális hős csak a jövőben, miért és miként válhat alakja általánossá, típusá csak a jövőben. Fanni harcában Kármán a felvilágosult ember messzire mutató törekvéseit és — e harc eredményében — távoli évek vívmányait látja.

Mindezt egy határozottan a realista regények irányába mutató műben: egyetlen feudális magyar család történetébe sűríti korának feszültségét, a társadalmi ellentéteket, a zsarnokság undorító erőszakosságát, a felvilágosult ember szenvedélyért és az érzések szabadságáért harcoló polgári törekvését. Előremutatóan, korán keletkezett s ezért elszigetelten álló regényében már a XVIII. század végén megvalósítja Kármán a realizmus követelményeit. Ezért illeszthető nehezen azok sorába, akik a korban kialakították a magyar költészet — s tágabban: a magyar irodalom — sajátos lírai realizmusát.

A romantikusok földet felejtető tündérképzetét oda módosítja, hogy a föld, egy vidéki kúria kertje, a nemesi lak magánya varázsolja köré azt a boldogságot és érzést, amely felejtetni képes hősével a rossz világot, az emberek alacsonylelkűségét és gonoszságát. Ennek a fel-fokozott, társkereső mohóságnak tudható be, hogy amikor — rövid időre bár — társra lel, mentegetőzni kénytelen a természet előtt: „bocsáss meg természet, hogy kis ideig elfelejtettek. Hiszen a barátság érzése oly közel van a te szépséged érzéséhez”. Itt: ezen a ponton mutat túl Kármán a XVIII. század szentimentalizmusán — de túl a romantikán is.

Nem találjuk Kármán regényének korabeli, hazai megfelelőjét. Csupán egy, földrajzilag távoli analógia kínálkozik: Diderot *Apácája*. Bizonyos, hogy mind Diderot, mind Kármán megelőzték kortársaikat: amennyiben a realizmus sajátos diadalát jelzik műveik — a klasszicizmus típusalkotásának virágzása idején. Másfelől — mintegy átnyúlva a romantika fölé — a XIX. század realista törekvéseivel vetekszenek.

Szembenálltak koruk valóságával és nem tudták szálni azt az osztályt, melyet ábrázoltak, sem együttérezni nem tudtak vele (mint pl. Balzac). Kármánnak segítségül kínálkozott a szentimentális szenvedélyesség: a szentimentális terminológia; ily módon (a lélekrajzban) nemcsak a romantikus, hanem a realista rendenciák kifejezésére is alkalmas volt.

Kazinczy és a forradalom utáni szentimentalizmus

Négyesy László Kazinczy halálának „százados évfordulójára” írt tanulmányában a nagy literátor kilenckötetes fordítás-sorozatáról (*Szépliteratura*. 1814—1816) többek között ezeket mondja: „Sokféle műfaj, sokféle hang, sokféle író, idilli és szalonias, humoros, érzelmes és patetikus előadás, hogy csak néhány nagy ellentétet említsünk. Jóformán minden darabbal különleges célja volt, külön stílust akart meghonosítani.”²⁵

E műfaji, stílusbeli sokféleségnek egyik alkotórésze az érzelmes-szentimentális stílus. Ennek szerepét vizsgálja Kazinczy, a polgári ízlést kialakító törekvései közben — a Dayka- és Báróczi-életrajzban. Szükségképpen azt vizsgálja, amikor a szentimentális költőt és a szentimentális műveket fordító prózaírókat állítja példaképül az írók elé.

Kazinczy ilyen irányú vizsgálódásait *válaszként* szánta — a kor irodalompolitikai és esztétikai vitáiban. Amikor tehát a szentimentális elemek felhasználását vesszük figyelembe, ez egyáltalán nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy csak a szentimentális stílussal kapcsolatos Kazinczy törekvése. *Egyik eleme* törekvésének, de nem a törekvés egésze. A két biográfia megmutatja: mennyiben tudta Kazinczy felhasználni a szentimentális elemeket a nemzeti jellegű polgári ízlés kialakításában.

Közismert, hogy Kazinczy nem annyira eredeti műveivel, mint inkább fordítói törekvéseivel, irodalomszervező munkásságával és a modern irodalmi ízlést követelő harcával vált

²⁵ NÉGYESY LÁSZLÓ: Kazinczy pályája. 1931. 116.

a nyelvújítás korának irodalmi vezérévé. A korszak költészete *mellett* bontakoztak ki, e költésztől sokszor elütő vonású, a goethei eszmény szabta klasszicizmus irányába mutató törekvései.

A költészet a kibontakozó romantika jegyében áll; éppen e korszak költőiből lesznek az első magyar romantikusok: a forradalom oly döntő fordulat a történelmi fejlődésben, amely minőségileg újat eredményezett, a korábnál magasabb rendűt hozott létre a társadalmi életben, az ideológiában, az emberi magatartásban, a „társas élet” új szabályaiban. Kazinczy abban és annyiban határolódik el a korai magyar romantikusoktól, amennyiben — amazoktól eltérően — a német klasszikai irányt óhajtja kibontakoztatni, míg a romantika első magyar irodalmi hírnökei, költői gyakorlatukban, elveikben is az új áramlatnak adnak hangot. (Így születnek, az első romantikus költői alkotások tözsomszédságában, azok az esztétikai fejtegetések, amelyek már a „romantikusra” esküsznek.) Következésképpen a szentimentalizmus, melynek határozott nyomai fellelhetők a korai romantikusoknál, s Kazinczynál egyaránt, — más-más irodalmi igényt elégít ki. A Kazinczynál jelentkező szentimentális vonások sohasem vezetik el őt a romantikához, míg a kibontakozó romantikus költészet lényeges vonásait éppen a szentimentális stílusjegyek is meghatározzák; céljaikban különböznek is e stílusjegyek a forradalom utáni, ún. nemesi szentimentalizmus legjellemzőbb jegyeitől.

A szépirodalmi ízlés polgárosítása — az érzelem, a viselkedés, a magatartás, a szellemi élet polgárosításával együtt: ez volt Kazinczy célkitűzése. A nézeteiben felbukkanó szentimentális jegyek elkülönülnek a XVIII. század szentimentalizmusától. Egyetlen eredeti szentimentális történetet, művet sem írt Kazinczy — ellenben franciából, németből, angolból annál többet fordított. Feltétlenül különbséget kell látnunk a kétféle — ti. az *életérzés-táplálta* és a *stílus-kivánta* — szentimentalizmus között, mivel Kazinczy a szentimentalizmusnak új ízlést kialakító eszközeit használja fel. (Az imént említett eredetiséget ezért kétféle értelemben lehet felfogni: 1. eredeti = amely nem fordítás; 2. eredeti = életérzés-táplálta, valódi szentimentális történet).

De fordításai mellett, elvi megállapításaiban is minduntalan találkozunk szentimentális vonásokkal. Ahogyan felhasználja, kamatoztatja egyes, XVIII. századi neves szentimentális költői stílusú és a polgárosulás igényét jelző művek — külföldi és hazai — eredményeit — nemcsak azt mutatja, miképpen hatottak e költők saját korukban, hanem azt is: mi az értékük az új irodalmat teremtő nagy harcban. Eközben fordul — korábban Daykához és Báróczihoz, később — a többi között Ányoshoz is.

Amikor a sok kísérletezéssel, kétellyel, megtorpanással teli korszakban Kazinczy hozzájuk fordul, nemcsak a barát kötelező emlékezését rója le, és régen tett ígéretet vált valóra, hanem szentimentális műveikben újszerű költőiséget fedez fel, mintegy az új ízlés költőit látja bennük. Tőle tudjuk, hogy Báróczi írásain vált „érezkennyé”, Dayka verseit pedig a „legédesebb éneknek” érezte.

Senki sem gondol, mert nem is gondolhat arra, hogy az 1810-es években Kazinczy álláspontja, írói nyelve és eszközei az 1795 előtti, tehát jóval korábbi fejlődési fokon állottak volna. Éppen ő hívta fel erre a figyelmet 1815-ben: „az élő nyelvnek még a közember ajakán is változni kell, s az én nyelvem s az én társaimé nem a Báróczié, aki 42 esztendővel ezelőtt írt, valamint a Báróczié nem a Pázmányé és a Zrínyié, s az ezeké nem a Latiatucfeleimé”.²⁶ Ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, amit Szemere Pál írt Kazinczynak, 1811. máj. 24-én: „Valóban Báróczy sok jónak vetette meg a fundamentomát.”²⁷ Négy évtized múltán — Kazinczy erre a fundamentumra épített amely elsősorban a nyelv nemzeti funkciójában öltött testet, amely II. József uralkodása óta különösen fontos szerepet és jelentőséget kapott.

²⁶ Kaz. Lev. XIII. köt. 69.

²⁷ Kaz. Lev. VIII. köt. 556. Vö. még Bárócziról: Kaz. Lev. VI. köt. 526., VIII. köt. 3. XIV. köt. 356.

Ha felütjük a Kazinczy-levelezésnek az 1811—13 közötti éveket felölelő lapjait, e lapok nemcsak arról adnak számot, hogy mik voltak Kazinczy irodalmi elgondolásai, hanem arra is magyarázatot adnak, hogy miért — s nem véletlenül — kap oly lényeges szerepet a szentimentális költő műve Kazinczy törekvéseiben.

Leveleinek néhány, szépen összefüggő idézete bizonyítja, hogy Kazinczy nem pusztán a szentimentalizmusnak akart polgárjogot biztosítani nyelvújítói, izlésteremtő törekvéseiben. De egyben az is világossá válik, hogy a szentimentális jegyek igen fontos szerepet tölthettek be. Mégiscsak elgondolkozásra készítet az, hogy Kazinczy következetesen szentimentális példákat említ Daykától (*Titkos bú, Esdeklés*) és egy pillanatig sem azzal az igénnyel, hogy ő (ti. Kazinczy) Dayka korába akarná visszatéríteni saját korának irodalmi életét és költészetét, vagy saját nézeteit. Kazinczy a polgári izlésre keresett példát, s ezt a magyar irodalomban elsősorban szentimentális művekben találta meg.

Hosszú ideig csak elszórtan, levelekben, majd epigrammákban, de nem szigorúan rendszerezett és felépített tanulmányokban fejtette ki elveit irodalmi kérdésekben. Íme, néhány valóban elszórtan található idézet, amelyek az új izlés ürügyén Dayka mellett, a szentimentális költő mellett szólnak. S közben kialakítja az írók értékrendjét is, amely illetéknépp sorakozik fel: Virág, Kis, Dayka, s hozzájuk csatlakozik Báróczy és Berzsényi; a klasszikus metrumot és a modern érzéseket, polgári törekvéseket megszólaltató költők és írók. „Nekem mind azok között, akiket a Múzsák szentségében ismérnem adatott — írja Virágnak, 1807. júl. 2-án — Te vagy és Te maradsz, s Kis és Dayka, az első.”²⁸

Dayka Verseinek Nyomatása Eránt kiadott *Jelentésében* írja Daykáról — 1812. júliusában: „Ha valakit, ötet maga a természet kente fel Poétává. Lángoló szívet, lángoló phantasiát ada neki, nyílt füleket, zengő, kerek, édes ajkakat s azt a hajlékonyságot, mely a legszorosabb bilincsek között is kénye szerént mozoghasson . . . Ha a mi Daykánk azon két dalánál, melyeknek első sorai ezek: Homályos bánat dúlja lelkemet — és: Ti, boldogító érzések! Ti, kínos-édes nyögdelések stb., soha egyebet nem írt volna is, már méltó volt volna Apollonak legszebb koszorújára, méltó volt volna, hogy Virág és Berzsényi s Kis és Himfy közt széket üljön.”²⁹

Kell-e külön mondani, hogy a két Dayka-vers szentimentális költemény? Hogy ezek költője kapta „Apolló legszebb koszorúját”? Hogy ez a költő a példakép az új izlést kialakító, a polgári-nemzeti irányzatú irodalmat teremtő nagy törekvések idején?

Kazinczy egyéb megnyilatkozásai sem kevésbé érdektelenek.

Saját művének, a *Poétai Bereknek* dicséretét csak úgy fogadja el, hogy „csak akkor hiszem, ha Daykának dalait feledni találok. Dayka 28 esztendőös vala, mikor elhalt, s ennyit hagyott és *illyeket*. Mint én ősz hajjal!”³⁰ Vay Miklósnak pedig így áradozik, 1813. júl. 14-i levelében: „Bátor vagyok Daykának Verseiből . . . az egyetlen nyomtatványt . . . be mutatni . . . azon megjegyzéssel, hogy azon két versnél, mely Daykának 7 és 9 áll, még nincs edesebb magyar dal. Olly édes az, olly szép, mintha olasz volna. Én úgy inkább óhajtottam volna azt írni, mint két foliant jó munkát.”³¹

Egy egész verseskötetből mily hévvel és mennyi érzellemmel emeli ki e kettőt. Sorait olvasva elhomályosul a klasszikus szoborba mintázott, koszorúzott literátor, a mértéktartó széphalmi vezér. Erőt, szenvedélyt, merész tervekkel teli izgalmat és vitát érez az olvasó. Szinte látni, hogy izgalomba jön, miközben az ő Daykáját védi, mint Kishez, 1813. szept. 8-án kelt levelében: „Szörnyűség az, édes barátom, hogy Dayka, aki 1788 és 1796 között írt, annyira meghaladta a maga korát, hogy hűsz esztendő múlva is kevés van, aki az ő becseit érthesse.”³²

²⁸ Kaz. Lev. V. köt. 65. Vö. még Kaz. Lev. V. köt. 472. (1808. jún. 2.).

²⁹ Kaz. Lev. X. köt. 53—54.

³⁰ I. m. 270.

³¹ I. m. 488—489.

³² Kaz. Lev. XI. köt. 45. Vö. Kölcsey levelét Kazinczyhoz: „Én Daykával maradok, ki mint kezünkben van, mindeddig egyetlenegy Litteraturánkban, s sokaknak és másoknak azt kiabálnám, amit már ma egyszer leírtam.” Kölcsey Összes Műv. 1d. kiad. III. köt. 87.

És Kazinczyval nehéz volt alkudozni, nehéz volt vitatkozni. Aki sokat gáncsoskodott, értetlenkedett, csakhamar magára ismerhetett — a híres epigrammák valamelyikében. „Édes barátom! — írja Pápay Sámuelnek, 1811. márc. 11-én — litteraturánk nem tud előmenni, nem tud gyomaitól megtisztulni . . . Tegye kiki amit tud; mint én irok más ellen, úgy írjon más én ellenem is, recenseáljon, epigrammázzon . . . Igy termettek nálam a Tövissek és virágok . . . A többi okok között én ezt azért is írtam, hogy íróink valaha merjenek abból az istentelen gravitás tónusból kilépni, melyben eddig jártak.”³³

Kifejezte ezt csípősebben is:

Béna vagy és táncolsz, a nyelvet nem tudod és irsz:
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.

(A kész írók)

Ezeknek kellett Daykát és Báróczit példaképül — ha segíthet rajtuk — állítani! Szerteszórt gondolatokat kellett összeszedni tovaküldött levelekből, évek távolából, de Kazinczy nem nyugodott és nem alkudott. A Daykától kapott levelek elégték — mert elégette; megmaradtak versei: ki kell adni azokat, meg Báróczi munkáit! Már is készen áll a terv: előszóban, függelékben életrajzukat megírja és ezzel máris kínálkozó alkalmat nyújtott elveinek rendszerezett kifejtésére. Nem csoda hát, ha a sok, korábbi gondolat vissza- és összecseng a két tanulmányban.

1813 és 1814: az a két évszám, melyek a nézetek és elvek, ízlések és irányok letisztulásának is jelentős állomásai.

*

Amikor — korábban — szembeszállt, látszólag Csokonai „középszerű originál” — elvével, valójában a debreceniek maradiságával — akkor is a szépirodalmi ízlés polgárosításának útja és megvalósítása lebegett szeme előtt: a Kármán-elképzelte és felvázolta elmélet szerint Csokonai példáján, Báróczi és Dayka módján akarta az irodalmat kiemelni „abból az istentelen gravitás tónusból”.

Míg tehát sikerült, első lépésként Csokonai kitűnő eredetiségét a debreceniekétől elválasztania, a következő lépésnek szánta az irodalmi (nemzeti jellegű) polgárosodás irányába fejlődő vagy fejlődésre készítő fordítások és eredeti munkák ízlés- és kellem-reguláinak gondos lefektetését, lehetőleg egységes szempontú kifejtését.

Ekkor kerül a középpontba Dayka és Báróczi munkássága.

Saját gazdagságából merítsen-e vagy fordítson az író? — teszi fel a kérdést, amelyre azt feleli a Dayka-életrajzban: újítson, adjon újat és merészet az író, s újításának az ízlés szabjon határt — miként Daykának.

Nyelvszokás vagy ízlés? — kérdi a Báróczi-életrajzban. Az új életérzés-táplálta és a kibontakozó új szemlélet-követelte ízlésen kívánja kibontakoztatni az irodalmi életet. S az új ízlés kialakítása közben, mint a kísérletezés egyik elemére van szüksége a szentimentális ízlésre és az azt kifejező stílusra — miként egykor Báróczinak. Marmontel *Erkölcsei Meséit* fordító. Báróczi úttörő munkásságára mutat vissza a *Pályám emlékezetében*, — amelynek körvonalai kb. akkor bontakoztak ki, amikor már folytak a Dayka- és Báróczi-életrajz munkálatai: „még ma is bírom a könyvet; még rajta van ifjú esztendeim öröminek kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásaiban fel-felsikoltozám.”

A szentimentalizmus minden esetben (már korábban is) egybeesett a magyar irodalom egy nagyobb programjával vagy legalább irodalmi jelleggel is bíró mozgalmával. Ilyen szerepet töltött be Kazinczy stíl- és ízlésharcában, így függ össze a szentimentalizmus ízlésteremtő törekvéseivel és ilyen, csakis ilyen vonatkozásban kapcsolódott össze a szentimentalizmus haza-

³³ Kaz. Lev. VIII. köt. 378.

történetével. Tanulmányában mindenkor az ember és a művész *érzékenységéről* tesz bizonyosságot, s mintha magáról vallana, mikor Sterne-től, a *Yorick leveleiből* fordított: „ne mocskold meg szép szívedet az ő társaságok által!”³⁴

Dayka és Báróczi életművének tanulsága, hagyományozó értéke kerül előtérbe tanulmányában, mintegy saját törvénekeinek igazolásaképpen. Olyan vonásokat emelve ki, amelyekkel az első lépéseket tették meg a kibontakozó, modern magyar irodalom felé vezető úton. Dayka szájába adja a megnyugtató igazolást: „miénk marad az a dicsőség, hogy megtők az utat, s igazságos maradékunk érteni fogja, nekünk mit köszönhet.”³⁵

A merész újítás színésé, gazdaggá teszi a nyelvet, amely alkalmas és képes újabb tartalmak és újítások befogadására. „Rettegni az újtol, szokatlantól, idegentől, épen ugy hiba, mint mohon kapni mind azon, a mi szokatlan és idegen. Ízlés kell az íróban, s ezeknek épen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető.”³⁶ A magyar irodalom, s a nyelv kiállotta a próbát, s túlélte a XVIII. századi, halált lehelő próféciákat. Tovább kellett lépni! Ily értelemben összegezi felfogását Kazinczy: „De minekelőtte a festésnek, faragásnak, muzsikának s architektúrának tanulása végett, hogy ne *európai*, hanem *magyar iskolánk* lehessen . . . megengedik, hogy mi a Vaticanum és Campidoglio s a Museum Napoleon felé vegyük utunkat, itt Raphael és Le Sueur s Poussin festéseit s a Róma s Herculanium fenmaradt kincseit csudálni, s a Palladióktól s Vignoláktól, a Haydenektől, Mozartoktól, Salieriktől, Cherubiniktől leckéket venni.”³⁷

Új fejezetet jelentenek a művészetek történetében e művészek, kik mindennel, a megvetéssel és az értetlenséggel is számoltak, s dacoltak velük. Kazinczy előtt ők állnak példaként, s *A nyelvrontók* Palladiója híressé, sőt hírhedtté vált, jelképpé nőtt a maradiak szemében.

*

Kazinczy a *közönségestől*, a hétköznapiától akart végképp elszakadni, a *gemein* ellen vezetni kérlelhetetlen hadjáratát, mivel e színtelen tónus nem fejezheti ki a nyelv ideálját és erejét. Mert a nyelvnek annak kell lennie, „aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarózója mindannak, amit a lélek gondol és érez.*”³⁸

Amikor eltávolodott — nem a néptől, a nemzettől, hanem — a közönségestől, az új irodalmi nyelv kibontakozásának lehetősége, a továbblépés mikéntje lebeg szeme előtt: „Nyelvünk lerázza a műveletlenség szennyét, kifejti természeti erejét, előkél sajátos szépségében, a fogalmakat s az árnyalatokat ezután pontos néven fogjuk nevezni, megnyílik a szépirodalom s tudomány szélesebb útja.” Sőt, amint az Ortológus . . .-ban kifejti: „A nyelv olyan mint az ég íve maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, a ki a színeket a magok nemeire akarja osztani.” A nyelv belső, részben rejtett szépségeinek kibontakoztatására szentimentális művekben nagyszerű példát adott Dayka és Báróczi.

Újítói — neológus — merészségük művelte, alakította, fejlesztette és gazdagította az irodalmi nyelvet, s egyként volt nemzeti jellegű és polgári igényű. Ízlésbeli neológiájukra éppoly tisztelettel gondolt Kazinczy, miként a „tűzes neológusra”, az első magyar szentimentális költőre — Ányosra. A polgári igényű nemzeti irodalom biztosítékát elsősorban bennük látta Kazinczy, mégha oly odaadón ír is az „egység egységéről” és „a különbség egységéről”. A szív és-érzelem nyelvét, a szentimentális stílust kedvelte és kedveltette meg munkáikban Kazinczy. Ezt kedvelte a német szentimentalizmusban is. Ezt védte meg Kölcsey — egyik levelének tanúsága szerint — 1813-ban, Döbrenteivel szemben, aki dagályosnak érezte és

³⁴ Kazinczy Ferenc Munkáji. Szépliteratura. 1815. VI. köt. 19.

³⁵ Dayka Gábor Versei. Pest 1813. XVII.

³⁶ Uo. XXIV.

³⁷ Uo. XXXVI—XXXVII.

³⁸ Kazinczy Ferenc Válogatott Művei. Bp. 1960. II. köt. 184.; vö. MTA I. OK VI. köt. 1—2. sz. 258., 296.

mondta a német szentimentalizmushoz hasonló színesen árnyalt költői nyelvet: „Az angolok és olaszok poézisát nem ismerem; a németekét egy bizonyos részben úgy nézem, mint a görögnek leányát, de amely az új századok manierját öltözte fel, a sentimentalismust. Dagályos; úgy mondod. Igen is; de ezen dagály a sentimentalismusnak, s sokaknál igazán a szívnek nyelve.”³⁹ Ezt igazolta egyébként Kazinczy is saját fordításaival, a szentimentális és idilli történetek magyaráztásával.

A korai romantikusok — mint említettük —, akik Kazinczy nyelvújítási és stílusterék-vésein, esztétikai harcain edződtek önállóvá, jobbára széphalmi mesterük oldalán — szentesítették művét, elveit, hiszen a „fentebb stíl” a romantikus stílus előkészítőjeként tartható számon. De el is szakadtak tőle: 1817 után, a magyar romantika erőteljes kibontakozásakor, már az átmenet idején (ez szépen megfigyelhető Kőlcseynél), az új, romantikus irodalom tartalmi jegyeit nem merítették ki sem Kazinczy elvei, sem a szentimentális jegyek. Kőlcsey, Kiszfaludy Károly, Katona és a fiatal Vörösmarty művei egy új egység jegyében táborra verődő magyar irodalmi élet kifejezői voltak.

Дьёзё Ковач

В ТЕНИ КЛАССИЦИЗМА И ПЕРЕД РОМАНТИЗМОМ

Автор рассматривает в очерке сущность, характерные черты и направления сентиментализма.

Он принимает во внимание неопределенность терминологии, которая давала и дает повод для недоразумений. Ему нунжо было пересмотреть на основании известных особенностей содержания и вопрос о том, обоснованно ли отнести сентиментализм к классицизму или же к романтизму? Об этом существуют самые различные мнения, и он знакомит нас с наиболее важными из них.

За основу следует считать связь просветительства и сентиментализма; это является отправным пунктом, ведь сентиментальный человек усваивает рационалистическое или же проникнутое рационализмом миропонимания. Иначе говоря, сентиментализм развертывается в исторически определенной эпохе, в последней трети XVIII-ого столетия, то есть во время расцвета классической литературы. Он располагает мировоззрением нравственного характера, вытекающем отсюда поведением, которое проявляется прежде всего в чувствах и которому в литературе соответствуют определенное направление вкуса и требование стиля. Как таковой, он стал предтечей романтизма.

Автор рассматривает в творчестве трех венгерских поэтов — Анёша, Бачани и Кёлчеи — характерные черты сентиментальной поэзии и национально-патриотической лирики и их взаимосвязи; первые проявления раннего романтизма. С этими характерными чертами их творчества автор связывает и призыв Кармана самобытности в национальной литературе.

Весь путь Кёлчеи протекает в обстановке развертывающегося романтизма, которому уступает дорогу сентиментализм. Сентиментализму находится место в стремлениях обновителя стиля Казинци: сделать вкус достоянием общественным. Его деятельность развертывалась наряду с развитием раннего венгерского романтизма в узлом смысле слова и таким образом стала одним из важных условий в развитии венгерской литературы реформистского периода.

³⁹ Kőlcsey Ferenc Összes Művei. Id. kiad. III. köt. 119.

„Balassa János éneke solymocskájáról”

„Óvakodtunk attól — írja Eckhardt Sándor —, hogy Dézsi Lajos nyomán ismeretlen szerzőktől származó verseket Balassi Bálint számlájára írjunk, s így még Függelékünkben sem közlünk olyan darabokat, amiket ő [ti. Dézsi], minden alaposabb ok nélkül, II. kötetében [B. B.] neve alatt közölt.”¹ A kiváló tudós, akitől annyit tanultunk és akinek a Balassi-kutatás a legtöbbet köszönhet, a régi irodalmunk kedvelőit 1951-ben örvendeztette meg a nagy reneszánsz-költő műveinek kritikai kiadásával. Ennek *Függelékében* — mintegy ráadásként — még külön csemegével is szolgált: „Ugyanitt adjuk ki újra, magyarázattal együtt az eddig Rimay János neve alatt szereplő *Balassa János énekét*, melyről kimutatom, hogy Balassi Bálint apja szerzeménye vagy az ő számára készült, amivel érdekes bepillantást nyerünk a B. B. előtti magyar szerelmi költés rejtelmeibe.”²

Na végre! — kiáltottunk fel boldog örömmel — íme, itt az első fecske: az első valamire való, épen maradt szerelmes versünk Balassi Bálint előttről. Méghozzá a legilletékesebb helyről, a „szerelem költője” családjából. Analógia, persze, adódott: egyszerűen a cahorsi kalaposmester-költő, Jean Marot meg a fia, Clément jutott eszünkbe. Már az erővonalat is láttuk, hisz ahol az apa ily telivér szerelmes verset produkál (a „vagy az ő számára készült”-ről máris megfelelkezünk, mint erről néhány sorral alább maga Eckhardt is megfelelkezett!) — nem csoda, ha ott a fiú már a csúcsra hág...

Kétkedni ki is kétkedett volna, mikor a közismert aggályoskodók is bólogtattak. Eckhardt súlyos érvei és finom, tetszetős argumentációja a *Balassa János éneke* hovatarozandóságát — akkor úgy látszott — egyszer s mindenkorra eldöntötték. Ezek után, mi sem természetesebb, irodalomtudományunk az Eckhardtól bizonyítottakat készpénznek vette, és hitte mai napiglan. Sajnos, nem áll módomban letagadni, magam is. Könyvem „virágének”-fejezetében.³ Szerencsémre: csak csínján és csupán egyhelyütt. Így mondandóm lényegén semminemű csorba nem esett. Egyébként a „solymocskáról” írt énekét Balassi János (1518—1577) szerzeményeként propagálja az egyetemi oktatás céljaira készült *Szöveggyűjtemény*,⁴ és ugyan-
ezt teszi *A magyar irodalom története* c. kézikönyv 1964-ben megjelent I. kötete.⁵

Balassi-monográfián dolgozva, az előmunkálatok során — szükségszerűen — az „apa éneke” is mikroszkóp alá került, a verset Balassi Bálint apjának tulajdonító Eckhardt-tanulmánnyal egyetemben. Vizsgálódásaim eredményét, a leglényegesebbekre szorítkozva, az alábbiakban összegezem.

1.

Az ominózus vers a *Rimay János verseskötet* nevezett kézirat 2. kötetének 34. lapján található. Rimay szerzeményének tartották, s az ő neve alatt adták is ki.⁶ Eckhardt érdeme annak megállapítása, hogy az említett kézirat nem Rimay, hanem az unokaöccs Madách Gáspár autográfja, aki maga is versszerző volt. A kézirat, a jelek szerint, a XVII. század harmincas éveiből való.

Mi vezette Eckhardtot abban, hogy a vers szerzőségét Rimaytól elvitassa? A fő fogódzót az ének címe (*Balassa János éneke solymocskájáról*) adta, melyet még erősített a versben talál-

¹ Balassi Bálint összes művei. [BÖM] Összeállította ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1951. I. köt. 277—8.

² A vers közlőve: BÖM I. köt. 147. — Az idézet i. m. I. köt. 278.

³ GERÉZDI RABÁN: A magyar világi líra kezdetel. Bp. 1962. 279.

⁴ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. rész. Középkor és reneszánsz. Második jav. és átdolg. kiadás. Bp. 1963. 319.

⁵ A magyar irodalom története. Főszerk. SÜTÉR ISTVÁN. Bp. 1964. I. köt. 440.

⁶ Rimay János munkái. Kiadja báró RADVÁNSZKY BÉLA. Bp. 1904. 35.

ható két konkrét utalás: „Az én solymocskám *Palojtán* vagon”, illetve, „*Kékkői* kapun hozzá-
m bejárhatnál. . .” Vagyis a három fix pont: Balassa János, a Hont megyei Palojta és e falu-
tól egy mérföldre fekvő Kékkő, mely a Balassiak vára volt.

Eckhardt szerint: csak „két Balassa János volt, aki Kékkővel vonatkozásba hozható. Egyik Balassi Bálint apja, másik a fia.” Ez utóbbi — 1601-ben — 16 éves korában halt meg Boroszlóban, „s így nem szolgálhatott e fejlett erotikájú vers alanyául”. Különben is Kékkő várába, melyet 1575-ben elfoglalt és 1593-ig kezében tartott, majd kivonulásakor felrobbantott a török, „az egyedül törvényes Balassa-ág az Andrásé ül be, a törvénytelenség mondott Jánosnak [B. B. fiának] ott nem volt keresni valója. Zsigmond [B. András fia] 1612-ben építi újjá”. És eme tények alapján a konklúzió: „Az ének, mely címe szerint is Balassa János éneke tehát nem vonatkozhat másra, mint B. B. apjára, ki valóban Kékkő ura és lakója volt hosszú éveken át. Az a feudális jellegű főúri idill, ahol a solymár kifejezések szolgáltatják a költemény alap gondolatát, csak itt és akkor játszódhatott le Kékkő és a szomszédos Palojta között. Már pedig Rimay János 1573-ban született, tehát négyéves volt, mikor B. János meghalt és így bajosan ismerhette a várúr szerelmi ügyeit. S mivel semmi fogódzónk nincs arra, hogy B. B. írta volna apja használatára ezt az éneket, nincs okunk kételkedni abban, hogy Bálint apja is írt szerelmes énekeket. . .”⁷

Valóban nincs okunk kételkedni? Csak abban az egy esetben nincs, ha a Madách Gáspár által — a XVII. század harmincas-negyvenes éveiben — leírt vers minden kétséget kizáróan Balassi Bálint apjának tulajdonítható, illetve tulajdonítandó. Eckhardt az első, aki ezt bizonyítani próbálta, sőt, ragyogó elmeiell és erudícióval szemlátomást be is bizonyította.⁸

Anélkül, hogy a fentebb vázolt érvelés rejtett buktatóin fentakadnánk, bonyolult vizsgálat helyett csupán kiindulópontját (alaptételét) vessük alá egy egyszerű teherpróbának. Tehát: csak „két Balassa János volt, aki Kékkővel vonatkozásba hozható”? Eckhardt érvelésének korrektté volta és igaza ezen áll vagy bukik.

Szerintem bukik, mert az ő figyelmét — saepe et magnus dormitat Homerus — egy Balassa János elkerülte. S ami még nagyobb súllyal esik a latba: ez a János a verset ránk örökítő Madách Gáspárnak (1590?—1647) úgy húsz évvel fiatalabb kortársa is volt.

A genealógia XI. Jánosként tartja számon. Levéltári kutatás híján alig tudunk valamit róla.⁹ Apja az a Zsigmond (1572—1623), aki Kékkőt 1612-ben újjáépíttette. A család ott is lakott, és — mint egy 1616-ban tett tanúvallomásból tudjuk — a kékkői prédikátor volt az, „ki Balassy [Zsigmond] uramnak fiait tanította”.¹⁰ A szülők — Balassa Zsigmond és Zborowski Erzsébet — 1595-ben házasodtak össze, három fiúk és egy lányuk született. A legidősebb fiú, András, 1523-ban nősült. János és húga ekkor még kiskorú, s apjuk ez év februárjában bekövetkezett halála után az anyának minden követ meg kellett mozgatnia „a két kis árva védelmére”, nehogy testvéreik őket mindenükből kisémmizzék.¹¹ Magnificus Joannes Balassa nevével (felesége Zay Erzsébet) legközelebb az 1649. évi országgyűlés decretumának 49. articulusában találkozunk.¹²

Hogy a félreértetésnek még az árnyékát is elkerüljem, sietek leszögezni: az így elárvult ének apaságát nincs szándékomban Balassa XI. János nyakába varrni. Sőt, egyik Balassiéba sem.

2.

A „Balassa János éneke” — cím csak abban az esetben volna komoly (de ekkor sem perdöntő!) érv valamelyik Balassa János szerzősége mellett, ha nem címül szolgálna, hanem a versfökre volna rejtve. Régi énekköltésünk gyakorlata szerint — a kolofón mellett — a költő nevének a versfökre „kalapálása” szolgálta a „szerzői jogvédelmet”. Csupán néha fordul elő, de előfordul, hogy nem a valódi szerző neve van a versfökre szerzőként feltüntetve, hanem a megrendelő, aki aztán a verset sajátjaként továbbította szíve választottjának. Amennyiben tehát a versfökre „X. Y. éneke” vagy ehhez hasonló találtatik, az — nyelvtani terminussal élve — genitivus subjectivus-nak minősítendő. Ugyanez a minősítés már korántsem állja meg a helyét, ha az „X. Y. éneke” verscímként jelentkezik! Ebben az esetben — a szabályt erősítő egy-két kivételtől eltekintve — genitivus objectivus.

A legkorábbi példa: *Cantio Petri Berizlo*. Ez a latin című magyar propagandaének Beriszló Péter horvát bán és pécsi „pispek veszedelmét” énekli meg. Szerzője azonban nem Beriszló

⁷ BÖM I. köt. 278.

⁸ Uo.

⁹ NAGY IVÁN: Magyarország családjai. . . Pest 1857. I. köt. 127.

¹⁰ Balassa Zsigmondról l. uo. I. köt. 124—125. — HORÁNYI, ALEXIUS: Nova memoria Hungarorum. Pars I. Pestini 1792. 262—266. — BARABÁS SAMU: Balassa Zsigmond támadása. TT 1881. 561.

¹¹ Rimay János összes művei. Összeállította ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1955. 413.

¹² Magyar törvénytár. 1526—1600. 267.

Péter, mint a cím után — mai szemmel nézve — várható volna, hanem Szabatkai Mihály, ki a versfőkben megadja — latinul — a nevét, a kolofónban pedig a nevéen kívül a versszerzés körülményeit és idejét is: „... szerző . . . ezeröttszáz tizenöt esztendőben”.¹³ S hogy a Balassi-családból is hozzunk példát: Balassi Bálint az egyik versét „Az Toldi Miklós éneke nótájára” írta. Ő legalább úgy tudta, mint mi, hogy nem Toldi Miklós egy bizonyos versének dallamát használja fel sajátjának megírásakor, hanem Ilosvay Péter közismert énekéét, mely „az híres és nevezetes” Toldi Miklós jeles cselekedeteiről szól.¹⁴

Még csak egy példát a felsorolható sok közül: *Bendő Panna komáromi asszony éneke*.¹⁵ Ez a „fajtalan életű” szép serfőzőnét „düdölja” ki vaskos szabadszajúsággal. A versszerző megbotránkozással elegy szívbeli örömmel teregeti ki a komáromi Kleopátra szennyését, kinek még a „lovászkák is a hasadra hágtak”, és akinél, ami az ifjakat illeti, egy a fontos: „Ütője ha nagy, vele örömet hálsz”. Az idézetekből is látható, hogy sokban rokon *Balassa János énekével*.

Már lelőhelyük azonossága is az esetleges vérrokonság gyanúját kelti. *Balassa János éneke* — mint tudjuk — „Rimay János verses-könyve” 2. kötetének 34. lapján foglal helyet, Bendő Pannáé pedig az ezt megelőző 33-on díszel. Miként az egész füzetet, e két verset is Madách Gáspár vetette papírra. A szomszédság pusztá ténye önmagában nem sokat mond, hisz az egykorú másoló szuverén módon, ízlése és lehetőségei szerint válogatja, illetve írja le a kezéhez került divatos énekeket. Valahogy úgy, mint manapság a kamaszlánykák a slágerek bárgyú szövegeit. Itt azonban az egymásmellettségénél többről van szó: a két vers nemcsak műfajilag rokon, hanem stílbileg is — olyanannyira, hogy egyazon szerzőre kell gyanakodnunk.

A *Bendő Panna éneke* — aposztrófokkal — a férfifaló serfőzőnét teszi csúffá; emez pedig — magának Balassa Jánosnak szájába adván a szót — a palójtai „solymocska” után koslató hősszerelmezt neveti és neveteti ki. Az elsőnek a szenvedő hőse nő, s ráadásul polgárasszony, ki a „pesténi hév vízben” kamoka ködmönben feszített, majd meg „egy ingben sétálván”, megjátszotta a főrendű hölgyet. A nemesi versszerző direkt módszerrel, jó vastagon, számlálja elibénk Bendő Panna „fajtalan életét”.

Balassa János kifigurázása obszcénnek legalább olyan obszcén, mint a mindenki Pannájának kiéneklése, sőt ocsmányabb, mert körmönfont, öncélú malackodás. Azonban nem megbélyegző szándékú, nem direkt mocskolódás. Kebelbeliről, sőt a „nagyságosok” rendjébe tartozóról lévén szó, a versszerző indirekt eszközökkel él, játékos, pajtáskodó hangot üt meg, a nemesi udvarok borozó férfitársaságának dévajkodó hangját. E férfitársaságokban a trágár tréfa járta, s a legfőbb téma a nőkgyek meg a szeretkezés.

Álszent „együttérés”, cinkos kajáság lappang e vers bokrának megette: tilosban jár a Jánosunk, s kicsoda hévvel! Az „ész nélkül szűkös járó bolondként” való gyalog ballagások Palójtára — úgy látszik — nagy port vertek fel a környék kúriáiban, s bizvást teli szájjal csámcsogtak rajta. Oly eseményszámba ment, hogy a kúriák „Lövi Árpád”-ja e nagy szerelmezt meg is örökíti.

Ahány strófa, annyi rejtett vagy nem rejtett obszcén utalás. Mekkora röhejt válthatott ki például már az indítás, az első versszak is abban a Kékkő környéki nemesi társaságban, ahol mindenki tudta, hogy a solymocska „szivin”, stb. mi értendő.

Az én solymocskám Palójtán lakik,
Sziviben szerelmem nő igen nagyon,
Belőle ikrája foly igen lágyon,
Kit drága kenetül magamnak tartom.

Éktelen malacság! Eckhardtot a kenetes hang úgyannyira félrevezette, hogy még el is andalodik rajta: „Merész, szinte précieux-kép ez a szívből folyó halikra! De Balassi János többször járt olasz földön és olaszokkal is levelezésben állott”.¹⁶ Nem figyelt fel ugyanis arra, hogy itt, miként az egész énekekben, a korabeli szerelmes vers terminológiájával történt „visszaélés”; s nem szabad a travesztiát komolyra venni. Balassi Bálint apjának semmi köze sincs ugyan e „précieux-kép”-hez, de ha vele szemben vetemedett volna valamelyik versszerző idáig, nem kétséges, hogy ő karddal vagy buzogánnyal fizetett volna ezért a „szívből folyó halikrá”-ért.

„Oculárját mutatván szemem tisztítatik...” — Eckhardt szerint: „az okulár itt bizonyára a sólyom nagy barna szemére céloz, amit egy karika övez”.¹⁷ Tagadhatatlan, arra is, s ennek alapján bizonyára a „solymocska” szemére is. Valójában azonban: másra. S ez a női

¹³ GERÉZDI I. m. 64.

¹⁴ BÓM I. köt. 279.

¹⁵ Kiadva: Rimay János munkái. 129—130.

¹⁶ BÓM I. köt. 279.

¹⁷ Uo.

„oculár” a férfi „szemét” gyógyítja, „tisztítja”. . . A versnek majd minden sora ide torkollik: obszcén variációk egy témára.

Noha nincs nagy kedvem az efféle variációk további exegéziséhez, mégis a záró stófa elemzését kár volna mellőzni:

Noha kezemen vagyok apertura,
Mely szememeim gennyetből tisztítja,
De ha solymocskámnak rám fordul az fara,
Mingyárt szememnek megjün szép világa.

E stófa nyitját az 'apertura' értelme és értelmezése hivatott megadni. „Ez valami kenőcsnek a neve lehet — mondja Eckhardt —, mert a szó 'nyitás'-t jelent (talán: szemet nyitó kenőcs).”¹⁸ Valószínű, hogy ezt is jelenti, de az még valószínűbb, hogy az *apertura* ebben a szövegösszefüggésben nem 'nyitás'-t, hanem az eredeti latin értelmének megfelelően 'nyílás'-t jelent. A csattanónak szánt záró stófa „mélyebb értelme” így már nyilvánvalóvá válik: „szembajára” Balassa Jánosnak otthon is vagyon orvossága, ám igazán tűzbe csak akkor jó, ha . . . Ugyanez még világosabban, konkrétan megfogalmazva: a csélcsap úr *neje* mellől ballagdált át Palojtára — *nőjéhez*.

Hang, modor, nyers szókimondás és obszcén sejtetések, az egész stíl egy szerző kezére és tollára vall. Még egyezések is akadnak. Bendő Panna „megrovásban” részesül, mert az ura épphogy kiteszi a lábát hazulról, valamelyik ifjat máris „*melléd fekteted*”. Balassa János pedig imígy epekedik: „Az én kezembe tégedet vennék, Szép nyoszolyámra *mellém fektetnék*”. Ugyanebben a versben: „Sok jót is nálam gyakran találhatnál, *Megöltteném begyedet*, kit azután látnál”. A telhetetlen Panna jellemzésére ugyanezt a képet látjuk viszont kissé más, nyersebb változatban: „Csak *telhessék nyers bőrrel híveled*”. A változat érthető: egy solymocskának mi mása lehet mint „begye”; ugyanezt egy sokat próbált serfőzőnéről a szerző nem tartotta ildomosnak elmondani. . .

A mondottak után csupán egy kérdés maradt nyitva: ki lehet ez az „ildomos” versszerző?

Kékkő környékén kellett laknia, Kékkőt, Palojtát, a Balassiakat és a nevezett Jánost, valamint „idilljét” nagyon jól kellett ismernie. Csak két versszerzőt tudnék gyanúba hozni. Az egyik Rimay János (1573—1631), a másik Madách Gáspár. Mindketten kapcsolatban álltak a Balassiakkal, és nem is messze Kékkőtől — Alsósztrégován — laktak. Teljesen bizonyosat és megbízhatót nehéz mondani, de e verseket, bár nem hoznának szégyent Rimay fejére, mégis ajánlatosabb Madách Imre ősenek a számlájára írni. Az ő általa másolt kézirat 2. kötetében — kimutathatólag — egyetlen Rimay-vers sincs, és hogy máséit, nem pedig a sajátjait másolta le ebbe a füzetbe, eddig még senkinek sem sikerült kimutatnia. Eckhardt is kihagyja ezeket a Rimay kritikai kiadásából.

Komolyabbnak tűnő filológiai érvet csupán egyet tudnék állításom igazolására felhozni. A *Balassa János énekében* a solymocska „*ragiado* szerelme szívemben ferkezik”. A kézirat *ragiado* szavát Madách helyesírásának ismeretében nyilvánvalóan *ragyadó*-nak kell átírni. Eckhardt e szóval nem tudott mit kezdeni, ezért elírásnak minősítette és *ragadó*-nak írta át s „contagiosus” értelemben magyarázta.¹⁹

Ha Madách gyakorlatában csupán ebben az egy esetben fordulna elő a *ragyadó* szó, akkor méltán lehetne elírásnak tekinteni. Ám egy kétségtelenül tőle származott versben is előfordul. Neve monogramjával és dátummal (1636. július 26) ellátott, csehől fordított vallásos énekében olvasható:

Az napnak *raggiado* voltat
Kiterjeszti rank vilagat. . .²⁰

Tehát a *ragyadó* aligha lehet más, mint a *ragyogó*-nak egy sajátos formája. S ezt sehol másutt nem találjuk e két versen kívül. Amennyiben nem tévedek, akkor a *Balassa János énekét* eme egy szó alapján is Madáchnak kell tulajdonítanunk.

4.

Madách Gáspár szerzőségét nagyon valószínűnek tartom, bizonyítását azonban nem érzem százszázalékig kielégítőnek. A végső szót ez ügyben, nyugodt lelkiismerettel kimondani csak a nálamnál behatóbb vizsgálat alapján lehet. Magam mentségére csak annyit, hogy a szerzőség ilyen fokú tisztázását eszem ágában sem volt kitűzni célul. Nem akartam sem többet,

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ B. RADVÁNSZKY BÉLA: Sztrégovai Madách Gáspár. 1590—1647. ITK. 1901.

sem kevesebbet, mint annak bizonyítását, hogy nem szabad a *Balassa János énekét* Balassi Bálint apjának a számlájára írni, mert ez az ének nem a XVI. század harmadik negyedéből származik, hanem jóval későbbi: a következő század harmincas-negyvenes éveiből való. Különben is a legkevésbé alkalmas arra, hogy — Eckhardt szavaival élve — általa nyerjünk „érdekes bepillantást a B. B. előtti magyar szerelmi költés rejtelmibe”.

Csupán egy tévedéssel és a vele járó hamis illúzióval lettünk szegényebbek, kárpót-lásul pedig egy több mint száz éve áhitott „felfedezéssel” gazdagodtunk. Nem kétséges ugyanis, hogy a *Balassa János éneke* (*Bendő Panna énekével* együtt) régi irodalmunk ama hírhedt ágának (szerencsésen fentmaradt) jeles hajtása, amely ágat a XVI. és XVII. századi egyházak prediká-torai és papjai — Sylvester Jánostól Geleji Katona Istvánig — *uni sono* „hítség”-nak, „ganéj”-nak stb. pocskondiáztak, és mint közveszélyes mételeyt üldöztek, irtottak elkeseredetten.²¹ Nem is sikertelenül, mert Balassi Bálint „latricanus wers”-ét meg néhány, éppen az üldözők jóvoltából fentmaradt verscímét vagy *incipit*-et nem számítva, ebből a zömében „övon aluli” irodalomból nem maradt ránk semmi több, mint hítségük hírhedt híre. Ez is talán csak azért, hogy irodalomtörténészeinknek izgassa képzeletét.

S íme, negatív jellegű vitacikkem pozitív mellékterméke gyanánt, van szerencsém két, hatvan éve ismert, verset bemutatni — cégéres lator énekként.²² Pótolni, persze, nem pótol-hatják e hajdan népes familia díszes seregét, de a latorságból izelítőt adva, némiképpen tisz-tázhatják fogalmainkat. Két vers nagy kincs; birtokukban már bepillantást nyerhetünk a lator költés rejtelmibe, és biztosabb kézzel vázolhatjuk fel — ha nem is többet — a lator vers természetrajzát. Becsüket még külön növeli, hogy a „lator” típuson belül mindegyikük más-más válfajt képvisel.

Az első — *Bendő Panna komáromi asszony éneke* rá a tanunk — nem más, mint a deb-receni „Péter pápa” kárhoztatta lator dúdolás, azaz obszcén asszony-, még pontosabb műszó-val: *kurvacsúfó*.²³ Az Európa-szerte dívó középkori vágáns műfaj magyar származéka. Hangja méltó a tematikához. Tessék-lássék azt mímeli, hogy az erkölcs védelmében hallatja szavát, hivalkodva tükröt tart a delikvens elé; s ezzel kész is a menlevél a latorkodásra. Már a jámborkodó „bevezetés”-ben kezdődik az áldozat ocsmány szapulása, mely aztán versszak-ról versszakra borsosabbá válik. S a célbavett már csak ürügy, fő a trágárkodás. Minden, újra meg újra a nemi közösülésre fut ki. Az egyes versszakok mintegy epigrammatikusan, úgy van-nak összeeskabálva, hogy ez álljon csattanónak az utolsó sorban, a strofa végén. Szinte refrén-szerűen, de mindig más és más „választékos” kifejezéssel nevezvén nevén a gyereket. És mi sem természetesebb, hogy a vers végső sora, ut *crescat oratio* jeligré, e nemben is excellál. . .

A másik válfaj — ezt a *Balassa János éneke solymocskájáról* képviseli — szintén dúdolás, mégpedig a 'kurvás férfi' játékosan csúfondáros kiéneklése. A „lényegben” megegyezik az elő-zóval: disznólkodás. Az egyes strófák belső kiképzését is azéval egyazon „fő szempont” és technika vezérli, a csattanók is hasonlóak. Alaptónusát azonban már nem az „erkölcsvédelem” álszent pátosza színezi még frivolabbá, hanem a „nagy szerelem” megjátszott fellengzése. Amíg az első válfaj az egyháziak vallás-erkölcsi feddő-oktató predikációihoz és költészetéhez „kapcsolódik”, azok stíljét, hangját, fordulatait, stb. veszi kölcsön és — parodizálja, addig emez a fennkölt hangú udvari szerelmi költészet színe alatt és művészi eszközeivel műveli ugyanazt a csúfságot. Az első a „feddő” nemnek megfelelően szónokias, aposztrófokkal dolgo-zik és mindig — még a trágárkodásban is — egyértelmű. Az utóbbi — stílszerűen — a szerelmi költés „képes beszéd”-ével él, és azt mondhatni, első sorától az utolsóig, a szónak mind szűkebb, mind pedig tágabb értelmében, kétértelmű. Fertelmes disznóság; de ha naiv vagy gyanútlan vagyok, rajongó szerelmes versnek is olvashatom . . .

A lator vers e két válfaja tehát régi költészetünk két fő ágához, a vallásoshoz, illetve a szerelmihez igazodik: ezek parodisztikus, obszcén visszája! A két vers vágáns származása, bölcső- és lélőhelye, rokonsága stb. pedig azt is jelzi, hogy a lator poézis elsősorban a deákos műveltségű nemességnek (s valószínűleg még a polgárságnak) volt az „irodalom alatti” irodalma.

Mind ez ideig a semminél alig valamivel tudtunk többet róla, ideje volt vele szembenéz-nünk. S hogy erre sor került, és sor kerülhetett, tulajdonképpen Eckhardtnek köszönhető. Az ő esete is példázni látszik azt a filozof-berkekben szálló szólás-mondást, mely szerint: a tudomá-ny egy-egy kiváló tudós melléfogásából is nemegyszer többet profitál, mint egynémely szorgos tudor problémátlan, szürke — hibátlanságából.

Gerézdi Rabán

²¹ GERÉZDI I. m. 270—278.

²² Uo. — De van még a Madách Gáspárnak tulajdonítható versek közt is effajta. Például a *Szerelemtől csak kár tiltanunk szép személt* kezdetű. (Rimay János munkái. 26.)

²³ GERÉZDI I. m. 280—282.

Egy elfelejtett József Attila-vers

József Jolán visszaemlékező sorok kíséretében egy József Attila-verset közöl a *Film, színház, irodalom* című képes hetilapban 1940-ben (12. sz.).

A vers tréfás *Kínálgató*, bevezető sorokkal:

Hé, vendégek, a begyetek,
Nehogy mindent megegyetek!

Kínálgató

Ne feledd, hogy régi szabál:
Csak mértékkel egyél, igyál,
Követség korai venség,
Tehát móddal, ó vendégség.
Az angyalok sose esznek,
Mégis gyönyörűek lesznek.

Étkek áradata

Csigaleves

E levestől mennek falnak,
Kik belőle sokat falnak.

Hideg fogas

Cúgot kapsz a halevéstől,
Nemcsak soktól, de kevéstől.

Halmajonéz

Majonézből bármily kevés,
Harmadnapos hidegletés.

Töltött tojás Casinomódra

Hajh! a tojás nehéz falat!
Ezt mondja a tapasztalat.

Csirkesaláta

Füled szagatja a csirke.
Ebbe örült bele Kirke.

Hideg rosztbif körítve

Rosztbif reuma forrása.
Aki eszi, kárát lássa.

Pulykamell jóasszonymódra

Pulykamelltől hull a hajad,
Jobb tehát, ha tálban marad.

Kappansült körítve

Szeplőt szaporít a kappan
Nem viszi le semmi szappan.

Uborka- és salátafélék

Lúdtalpat kapsz uborkától,
Ne is egy belőle mától.

Torták és édességek

Torta hájat nevel búra:
Biztos a karlsbadi kúra.

Pogácsák és sós sütemények

Pogácsától kézed reszket,
Vegyed tudomásul eztet.

Ürmös és ringató borok

Megmondták az apostolok:
Nem innivalók a borok.

Feketekávé

A fekete török átok —
Dehát úgyis megisszátok.

*

Ím, hát aki mértékkel
szórakozott az étkekkel,
s nem rogyant meg keze-lába,

jöhet a táncoskolába,
Járjuk, mint a szél a pusztán,
fölfriessülünk majd káposztán,
káposztának is a levén,
mint a beduin a tevéen. 16
(E hasonlat egyéni hián,
nem történt, csak a rím mián.)
S ha még fogát feni falánk, —
frissen sül a farsangi fánk,
kívül piros, belül foszlik,
míg a vendég el nem oszlik.
S aki panasszal van bajba',
menjen a sóhivatalba!

Nem teljesen elfelejtett vers, mert egyik része (Ne feledd ...) címen szerepel József Attila Összes művei II. kötetében, a töredékek között. Az újabb kiadás jegyzete (Akadémiai, 1955.) már bősegebb anyaggal utal a vers, illetve töredék eredetére, aminek szövegét a Szabad Nép 1947-es közléséből vették be a kritikai kiadásba.

A most megtalált József Jolán-cikk és a vers teljes szövegének közlése több homályos pontra derít világosságot. Elsősorban az eddig csak részletében ismert vers teljes szövegét adja és egyben azt is bizonyítja, hogy a vers valóban József Attila műve, ahogy erről József Jolán cikke is emlékezik. Ezt támasztja alá az említett cikkhez mellékelte „étlap” nyomtatott szövegének másolata és annak a felirata is. Az étlap formában kiadott vers címlapján a következő felirat olvasható:

Kifőzés

A kis piszkos kosztoshoz
Fogadósné: Luca Ángyi
E helyen kosztol

Inyestmester

Ez utóbbi József Attila kézírásával, tréfás aláírásként szerepel, Luca Ángyi pedig Jolán „fogadósné”-neve.

A vers története a következő:

Amikor Makai Ödön és felesége, József Jolán Hódmezővásárhelyen éltek, Attila is lelátogatott hozzájuk. 1930 nagyszombatján, április 19-én a jó módú Makaiék házi mulatságot rendeztek. A vacsora mellé József Attila írta a tréfás étlapot, amelyet a vendégek derűtségére az ételek mellé tettek. A vacsora időpontja valószínűleg a vers keletkezésének dátuma is. Nyilvánvaló, hogy ennek a tréfás étlapnak töredék része került aztán a balatonszárszói penzió sublódjára, ahogy azt a József Attila Összes művei 1955-ös kiadásának jegyzeteiből és Bányai László visszaemlékezéseiből olvashatjuk. (Négy szemközt József Attilával, 1943.) Bányai szerint azonban a verses étrend hiánytalanul olvasható az említett bútordarabon: József Jolán cikkéből és a mellékelten közölt étlapból azonban kiderül, hogy csak töredéke a teljes tréfás versnek. Bányai azonban az említett mulatságon nem vett részt, ahogy könyvében írja, csak hallott róla és József Attila derűtséget kiváltó művéről.

A teljes szövegű tréfás étlap egyben variáns is, mert a József Attila Összes műveiben közölt részlet két sora ebben nem szerepel. (Messziről jött kedves vendég, hallgasd meg a bölcs intelmét.) Ebből arra lehet következtetni, hogy a szárszói töredék-szöveget később valószínűleg emlékezetből írta le a költő.

Sinka Erzsébet

Gergely Gergely

„A MEGTORLÁS ESZTÉTIKÁJA”

(Megjegyzések Barta János Tolnai Lajos-képéhez)

Az 1955-i irodalomtörténeti kongresszuson, (az ún. „realizmus vitán”) Barta János előadói referátumában Jókai, Kemény, Tolnai és Mikszáth életművét kirekesztette fejtegetésének menetéből, mert azok „nehezen kielemezhető keveredésben mutatják a realista jegyeket.” (*A realizmus kérdései a magyar irodalomban*. 1956. 196.)

Barta János azóta már nagyrészt kifejtette nézeteit a szóban forgó írókkal kapcsolatban, s legutóbb Tolnai Lajosról írt hosszabb tanulmányt. (ItK 1964. 2—3. sz.) Fejtegetésének legszembetűnőbb vonása az a szigorúan zárt logikai láncolat, amellyel álláspontját minden oldalról biztosítani igyekszik. A látszólag minden érvet és ellenérvet felsorakoztató módszer arra mutat: tisztában van vele, hogy teóriáinak ellentételei ugyanúgy bizonyíthatók. Ebből ered a tanulmány nem egy ellentmondása is.

Bár meggyőződésem, hogy aprólékos, példákat idéző módszerrel ez esetben nem sok eredményt lehet elérni — mert hiszen mit nem lehet idézetekkel bebizonyítani —, ha az átfogó, az alapvető szempont eleve különböző; mégis, Barta János tanulmányának felépítése belekényserít ebbe a modorba, s nem engedi meg, hogy közvetlenül a fejtegetés lényegére térjek.

Már a bevezető sorok némiképpen célt tévesztettek, hiszen jó ideje nincs szó arról, hogy Tolnait valaki is a „legnagyobb költőnek” tartaná, arról viszont van szó, amit Barta János nem ismer el, hogy Tolnai munkásságának helyet kell kapnia a magyar próza, a magyar regény, közelebből a realista regény kialakításában.

Barta János azzal vádol mindenkit, aki Tolnaival foglalkozott, hogy „alig közeledtünk hozzá tudományosan, politikai rokon- és ellenszenvet tekintve alkottunk töviskoszorús mártírt vagy mániákus káromlót belőle, mindenképpen a legendaképződés szabályai szerint,” (133.) Felmerül a kérdés: valóban olyan hiba az, ha egy Tolnai-típusú alkotóhoz „politikai rokon- és ellenszenv” alapján közeledünk, ha a „szocialista társadalom valóságigénye és esztétikai ízlése” szerint igyekezünk értékeit kihámozni? Bevallom, ezt a szempontot nem tudom figyelmen kívül hagyni. (Ez azonban nem jelenti a „politikai” szempontok merev alkalmazását.)

Az induló Tolnaiban még Barta János is elismeri a realista tendenciát, s az „Arany — Kemény — Gyulai — kései(?) Eötvös képviselte eszményítő realizmus” követőjének fogadja el, de *Az urak*, *A báróné ténsasszony*, *A polgármester úr*, *Az új főispán*, *az Eladó birtokokban*, „kialakult”, „kibontakozott” író már nem tudja „a klasszikus polgári realizmus mércéjén” lemérni. (A „kései” Eötvösnél a kérdőjel arra vonatkozik, hogy a közös „Dorfgeschichté”-k alapján sem tudnám rokonítani a két író. Tolnai történetei merőben mást mondanak a vidéki életéről, mint az Eötvösei.)

Ezzel a megállapítással kapcsolatban ismételtelen felmerül a kérdés: ki állította azt, hogy a magyar eszményítő realizmusból klasszikus realizmus alakult ki, s főként hogy Tolnai betöltötte ezt a szerepet? De azt már többen kimondták, hogy amivé alakult ez a magyar realizmus, abban Tolnainak is szerepe volt.

Jegyezzük ide mi is a „legújabb monográfia” summázását: „Tolnai alkotásai jelentős állomásai a magyar realista regény útjának, bennük a romantikából a naturalizmust érintve a realizmus felé vezet a fejlődés.” Valóban azt tartalmazza ez a megállapítás, amit Barta János állít, hogy a „felszabadulás utáni méltatások... megnyugszanak Tolnai realizmusában”? Kifejezetten realistának tartja ez a tölem eredő meghatározás Tolnait? Nem éppen arra mutat rá, hogy itt átmenetről van szó? S hogy ez a romantikába gyökerező realizmus eleve nem lehet a nyugati vagy orosz realizmussal azonos? S hogy a naturalizmussal való találkozása a magyar regénynek nem a legegyszerűbb fejlődés útját, hanem kitérőt jelez?

De jegyezzük meg ezt a megállapítást azért is, hogy összevethessük majd a Barta János végkövetkeztetésével.

Amit Barta János Tolnairól az írói, művészi erejéről tart és állít — felfogását ismerve — megérthető, de amit „emberi jelleméről” mond, az már más megítélés alá esik. Minek alapján

van joga bárkinek is kételkedni egy alkotó őszinteségében? Ha nem meggyőzők írásai, ha üres póznak érezzük szavait. És Barta János ezt a vádat ki is mondja: „Tolnai az erkölcsi ítélkező pózában lép elénk.” (135.) Sok mindent el lehet mondani Tolnairól, de hogy hazudná fájdalmait, hogy meggyőződés nélkül emelne szót bármi ellen is, azt nem fogadhatjuk el. Ez emberi hitének kétségbe vonása.

Azt mondja Barta János, hogy Tolnai erkölcsi felháborodása, harcos igazságkeresése nem az „igaz emberről” alkotott magas ideálból táplálkozik, hanem „negatív erőkből” (?), „benne a lelkiéletnek az a furcsa, kísértesen csalóka álarcosbálja” (!) játszódik le, amely „az egyériség valamely alapvető, elemien erős, éppen azért kiirthatatlan törekvésének tartós — bármi okból előidézett — gátoltsága.” (135.)

Tolnai tehát csak azért írt a Bach-elynyomásról s ennek szellemi örökségéről, a nemesség gyalázatos szerepéről, a polgárság kíméletlen törtetéséről, a basaparaszt uralkodásáról, az „új értelmiség” gerinctelenségéről, a munkát megvető iparosról és felfelé töréséről, az asszonyok kiszolgáltatott helyzetéről, a panamákról, az állami funkcionáriusok aljasságáról stb. stb. — mert őt elnyomták, vagy megínkába, mert elnyomottnak vélte önmagát.

El kell fogadnom, hogy van „alpmagatartás”, s azt is, hogy ez nagy mértékben adott-ság kérdése, de azt már tagadom, hogy ez „kiirthatatlan.” Ha ez igaz, akkor hiábavaló minden emberi erőfeszítés, minden életformáló tevékenység, s legfőképpen hiábavaló maga az írás. Hogy Tolnai életrajzi megnyilvánulásaiából kétségtelenül kiolvasható az „érvényesülési vágy”, az elismerést áhítózás, ezt senki sem tagadja; hogy műveiben helyet kap — nem is kis mértékben — ez a szempont is, el kell fogadnunk, de hogy ez képezne oeuvre-jének alapját, hogy ez lenne az egyedüli rugója írásainak, hogy ne lebegnének előtte egy tisztultabb világnak eszméi is, ezt nem tudom elfogadni.

Akkor lenne jogos ez a vád, ha Tolnai lekenyerezhető, megvehető lett volna. A karrierrista, az érvényesülésre vágyó könnyen eladja magát, Tolnai nem volt hajlandó erre. Sőt mindenkor a nehezebb utat választotta, nyugalmit, biztonságát áldozta vélt vagy való igazáért, de nem tágitott. Lehetséges volna ez belső hit nélkül, meggyőződés nélkül? Igaz, kívánta az elismerést, vágyott az előrehaladásra, de a körülötte levő világ megváltoztatására is. És ezt érezték kortársai is, tiszta szándékában sohasem kételkedtek.

Ezért megdöbbentő Barta Jánosnak az a gúnyos megjegyzése, amely szerint Tolnai „az egyetlen igaz Szodomában, akit valami érthetetlen, csodálatos vakssággal megvert gyöngék és hitvány rosszakarók gyűrűje vesz körül.” (136.) Mennyire hasonlít ez a megállapítás a Pintér Jenőéhez: „ebben az országban el kell buknia minden egyeneslelkű embernek, ez az ország a pernahajderek zsákmánya, ezt az országot csak egyetlen egy becsületes férfiú tudná megváltani, maga az író, Tolnai Lajos.” (*A magyar irodalom története*. Franklin 1938. II. köt. 588.) Pintér Jenő meghatározásának első részében legalább feltételez valami leleplező szándékot is, s ezzel alapjában véve helyesen ítéli meg Tolnait; ő természetesen a környező világot tártja igaznak, s az író érthetetlen dühöngőnek. Végső soron miben sem különbözik a két meghatározás egymástól; Barta János a társadalmat nem veszi ugyan védelmébe, de Tolnait hasonlóképpen elmarasztalja. Hogy a két kép summájában nem esik egymástól messze, az onnan ered, hogy az általános fejtegetés sem tér el egymástól lényegesen, s ezzel a Tolnai értékelés visszakanyarodott egy negyedszázaddal ezelőtti eredményéhez.

Tolnainak valóban megvan az a hite, hogy ő helyesen lát, de nem azon az alapon, amelyet Barta János tulajdonít neki. Aki az említett *Ura*k-ból az énjét fájlaló író érzi ki első-sorban és nem valami népet fenyegető veszélytől óvó figyelmeztetést, vagy aki a *Báróné*ban nem a nemzetét féltő író szavát hallja meg, hanem egyéni indítékokat keres, egyszóval: aki nem egy ügy védelmezőjét látja ebben az íróban, az valóban nem értékelheti többre Tolnait kicsinyes, egyéni bosszútól lihegő, kiskaliberű akarnoknál.

Nem egészen igaz az sem, hogy az élmények „forrásértékén” múlik a művek hitele, hanem, azon hogy ezeket a — bármilyen eredetű — élményeket mennyire tudja általános érvényűvé emelni, s ez első-sorban művészi készségén múlik. Ebből a szempontból másodlagos, hogy valóságos hajsza és üldöztetés volt-e osztályrésze az írónak, vagy csak kisebb sérelmek vagy éppen vélt bántalmak érték. Ha maga végzetéseknél éli át ezeket, azoknak ki kell éreződni műveiből is, és a Tolnai írásaiból kiáradó szenvedély őszinteséget sugároz.

Az már más kérdés, hogy mennyire időtálló ez a bemutatásában kétségtelenül eltorzított ábrázolás. Ennek megítélése azonban a művészi és nem az emberi hit körébe tartozik. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Tolnai írásai igenis sok mindent megmutatnak az őt körülvevő világból, s egész oeuvre-je nyomán kirajzolódik a korabeli Magyarország „sötétebb” oldala.)

Amit Barta János „perspektíva tévesztésnek” nevez, az valóban fennáll Tolnainál — s purifikáló szándékából fakad —, nem tudja és nem is akarja elválasztani egymástól az embert és tetteit. Nem nyugszik bele, hogy a csalók, szélhámosok, harácsolók — pénzük révén, vagy összeköttetések útján — a társadalomnak megbecsült tagjai lehetnek. A harcos, a támadó

írói egyéniségek nem bújnak a polgári „magánélet” védőfalai mögé, s másokat is kipiszkálnak onnan; előttük nincs külön magán- és külön közösségi ember, csak *ügy* van, amiért küzdenek, amellyel azonosítják magukat, s azért reagálnak oly hevesen a személyüket ért bántalmakra is. Ez elsősorban a lírikus-egyénségekre vonatkozik, s közéjük tartozónak érzem Tolnait is.

Aki nem ismeri el Tolnai purifikáló szándékát, nem hajlandó elfogadni a műveiben rejlő eszmeiséget, s egyedül az íróban találja elégedetlenségének okát, az könnyen jut el a ressentiment-gondolathoz, a megtorlás esztétikájának felállításához. *Egyénisége és írói világa* címszó alatt Barta János szól erről, s kimondja a legsúlyosabb ítéletet: Tolnai kezében a toll nem irodalmi, művészi célok megvalósításának eszköze, hanem a bosszúállásé; írásaiban a magánember személyes érdeke játssza a legfontosabb szerepet. De valóban így van ez? Nem közismert helyeken, *A polgármester úrban*, a *Rongyosban* és még néhány más helyen, hanem a harmincegy-néhány regényben, a több száz novellában, elbeszélésekben és költeményben? Hiszen Tolnai sokat és sokfélét írt. És ez volna az összkép? Barta János is érzi, hogy ennek kimondása súlyos következményekkel jár, azért „igazolásainál” hol tárgykör szerint, hol időben vagy más módon megszükiti a határokat. „Akkor, amikor Tolnai a maga személyes sérémeit írja ki magából” (139.) — mondja az egyik helyen; „Tolnai ritkán képes erre”; „nem minden műve éri el a művészi szintet” stb. stb., írja máshol, tehát konkrét esetekben összefoglalja a határokat, pedig szemmel láthatóan a mondottak általános érvényének elfogadása a szándéka.

Azt senki sem tagadhatja, hogy van ilyen vonása Tolnai munkásságának, igaz hogy „visszaüt” a társadalomnak, de ebből nem lehet megalkotni az egész Tolnai-képet. Csak oly mértékben igaz ez, mint amilyen arányban egyes műveiben helyet kapnak a személyes kérdések, *A nemes vérben a Dencz és Éhes*, az *Eladó birtokokban* Zrínyi Adél szerepe, *A polgármester úr* írói köreinek kipellengérezésében stb. Részek ezek, ha olykor túllépik is a művészség határát, de műveinek egy jelentős hányadában nyomát sem találjuk meg. Csak felhasználja Tolnai a kínáló alkalmakat, csak él a lehetőségekkel — és ez semmi esetre sem válik javára —, de nem ez képezi munkásságának alappilléreit.

Abban az irodalomtörténeti közhelyben igazza van Barta Jánosnak, hogy Tolnai „alkotásmódja elcsúszott”, hogy nem érleli meg írói anyagát, ezt viszont megint nem lehet az ember számlájára írni, de még a művészeire is csak részben, ebbe már külső körülmények is belejátszanak.

Ennek az alapvetésnek a szépséghibája, hogy Tolnai egyéniségét vizsgálva Barta János nem tárja fel annak társadalmi-történeti gyökereit. A 48 körül gyermekkorát élő honorácior réteg sorsa rendkívül szerteágazó. Egy részük hamarabb, mások nehezebben, de beleilleszkedtek a kialakuló viszonyokba, sőt egyesek nagyon is beletalálnak a helyzetbe, s megkezdődnek a polgári karrierok. Tolnai a maga sorsán tudja ezt a változást lemérni. Ő a „régiké” alapján, az érdem és tehetség útján indul el magának helyet kivívni, s eleinte úgy tűnik, hogy ez sikerül is neki. Csakhamar kiderül azonban, hogy ebben a világban az egyén, az egyed már nem állhat meg biztosan a maga lábán, mindenütt összefogott erők tartják kezükben a hatalmat, Tolnai a szükséges lépéseket nem tudta megtenni az egyik csoportosulás felé sem, de „helyéről” sem volt hajlandó lemondani, s ebből adódtak összeütközései.

Az azonos alaphelyzetből induló honorácior nem fogadja el sors- és kortársait maga felett állóknak, mert azok bizonyos körülmények között föléje kerültek, hiszen semmivel sem különbek nála. Ahhoz viszont, hogy a társadalmi elismerésről lemondjanak, nem függetleníti őket a honorácior szemlélet, és ha úgy érzik, hogy meggyőződésük feladása nélkül előbbre juthatnak, akkor lépéseket is tesznek érte. Később rá kell döbenniük, hogy ez elvétel nélkül nem lehetséges, s ekkor vagy belülről, mint Mikszáth (vagy alacsonyabb szinten olykor Tolnai is), vagy kívülállóként mint Vajda, bírálják korukat. Ez az az ellentmondásos helyzet, amelyben az írók egy része egyszerre támadója is egy rendszernek s támogatója is. Nem a magasabb eszmeiség, az erkölcs megtagadásáról van itt szó, hanem a viszonyok bonyolult összetettségéről. Nem eredendő, született fenekedés magyarázza Tolnai magatartását sem, hanem a honorácior réteg helyzete, illetve annak egy — eléggé sajátos — változata.

„Szubjektív epika és stilizálás” címen tér rá Barta János Tolnai sajátosságainak vizsgálatára, hogy — úgy mond — „mérjük meg őt a maga mértékével.” (140.) Tolnai emberi tartásának sarkételét a „ressentiment”-ben találta meg Barta János, az íróét „világképének erős stilizáltságában”. Eszerint a Tolnai-„ valóság le van szükítve és le van egyszerűsítve, hatóerőinek számba jövő része el van szigetelve. . . az empirikus világ számos közegellenállása ki van kapcsolva.” (141.)

Bizonyos mértékig minden művészet stilizál — mint azt Barta János is megállapítja — és ennek megvan a maga pozitívuma is. Egyik bizonyítéka a művész önállóságának, az igazi alkotóknak megvan a maguk saját törvényű világuk, amely művészetük karakterét adja. Ezt azonban megelőzi egy mozzanat — amely az alapmagatartásból adódik — egy értékelő, válogató szempont, ez viszont a művész társadalmi-egyéni körülményeinek összetevőjén nyugszik.

Barta János is beszél Tolnai értékelő magatartásáról, de nem ebben az értelemben, hanem mint az elbeszélő modor egy sajátosságáról, s ezzel a közlés síkjára játssza át ezt az alapvetően fontos kérdést. Ebből következik tanulmányának legnagyobb, szinte műhiba számba menő logikai kihagyása: Tolnai világának mellőzése. Beszélhetünk-e addig stilizálásról, amíg be nem mutatjuk ezt a világot, amíg számba nem vesszük tárgyát, témáit, problémáit s míg fel nem mérjük azok jelentőségét? Hogy tudjuk meg enélkül, hogy mire redukálta a való világot, mennyire fontos vagy lényeges elemeket hagyott figyelmen kívül? Egy újabb határmegegyezéssel csak annyit mond erről, hogy „komoly” regényeiben „egy félig reális” „életteret terem” s *Az urakra* utal, majd azt írja, hogy a „Saját igényeihez stilizált világ teremtése művészileg talán *A jubilánsok*ban sikerült leginkább.” (142.) Ha ez így áll, akkor nagyon „igénytelen” ez a stilizálás, mert ez írását igazán nem számíthatjuk semmilyen szempontból Tolnainak sem jelentősebb, sem jellemző munkái közé. Valójában egyetlen momentumra épített hosszabb elbeszélés, amely nem hord magában egy regény számára elégséges magot, s nem is válik azzá, márpedig Barta János szerint a regény Tolnai reprezentatív műfaja.

Tolnai stilizálásának legjellemzőbb vonása a pozitív erőknél (ha úgy tetszik: a „jó”-nak) a minimumra csökkentése, amellyel szemben még a reálisan bemutatott negatív erők is élesen kidomborodnak, hát még így, amikor gigászi méreteket ölt a „rossz”. A „jó” közvetlen hatóerejének kikapcsolása adja meg a stilizáltság alaptónusát, aminek okát viszont megint csak szemléletének említett vonásai között kell keresnünk.

A stilizálással kapcsolatban azt mondja Barta János, hogy az eleve lehetetlenné teszi a „valóság sokoldalú, totális ábrázolását”. Ez ugyan nem Tolnai sajátosságaiból következő kritérium, s akár hogy kerülgetjük is a forró kását, itt a realizmusról, a realizmus agyongyötrött, de máig sem tisztázott kérdéséről is szólni kell.

Változatlanul hiszem, hogy Tolnai a való világot *szándékozik* bemutatni, olyannak amilyennek ő látja, de amely mégis rajta kívül létezik. Azt azonban már nem merném állítani, hogy akár maga is szívesen kívánná elfogadtatni velünk ábrázolt világát. Nagyon tisztában van azzal, hogy felnyit, hogy a hiperbolikus ábrázolás eszközével dolgozik, hogy szatírát ír, tehát hogy stilizál. Barta János szavaiból az tűnik ki, hogy ő a szatírát nem tartja a realista „műfajok” közé sorolhatónak, pedig egy fajtája — éppen a Tolnai által is művelt —, lehet a realista ábrázolás eszköze. Nem a formai, hanem a tartalmi-érzelmi elemek a döntők ez esetben, hogy mennyire élő problémát, közérzületet fejez ki és mozgat meg. Első realista regényünk, *A falu jegyzője* is szatíra, s ki mondja meg, hol a határ a kiemelés és a szatirikus felnyitás között?

Nem az teszi pl. reálissá *Az urakat*, hogy a hagyományos eszközökkel is dolgozik, hanem az, hogy *amiről* szól, az új szellem, az új erkölcs családokat tesz tönkre, szembefordítja egymással az embereket, szétzülleszt a családokat, egyszóval hogy a reánk telepedő idegen hatalom pusztulást hoz. És ez a veszély a maga idejében „valóság” volt, s ezt a valóságot olyan megdöbbentő erővel tudja elének állítani, hogy kiérzik belőle a hazája sorsa iránt aggódó író, s ez ma is megrendít bennünket. Az író tendenciája — minden visszahúzó erővel szemben — diadalmasodni tud. Talán ezekkel a jegyekkel is lehetne bővíteni a realizmus határait.

Az „egy fehér bárány” kérdése sem olyan egyszerű, mint ahogyan azt Barta János felveti. Általában nem áll egyedül a „jó” egy-egy művön belül sem, van köre. Rendszerint névtelenek ennek tagjai, s kevés aktív szerepük van, de róluk, az ő érdekükről is szó van. Nagyobb közösséghez szól az író a regényen belül is, őket félti, inti, óvja és ostromozza, akaratauk ellenére is, de önmaguk érdekében.

Tolnai alakjainak tárgyalásánál („Emberszemlélet, jellemzés, cselekmény”) ütközik ki a legszembetűnőbben, hogy Barta János Tolnait nem az önmaga világához méri, hanem a klasszikus realizmus kritériumaihoz. Amikor megállapítja, hogy Tolnai alakjai „egyszáljelleme”, ebben nem lát tipizálásra törekvő felnyitást, társadalmi jellegzetességet kiemelő tendenciát, csak esztétikai gyöngeséget. Ez a Tolnai-sajátosság nem áll szükségszerűen ellentétben a realizmus helytelen, esetleg a művészi kivétel.

A három alapvető emberi tulajdonság, amire Barta János szerint Tolnai jellemei redukálhatók, a vagyonszerzés, az érvényesülési- és élvezetvágy, nem a Tolnai-bemutatott időszak legjellemzőbb vonásai? Nem felel meg a valóságnak? A fellendülőben levő kapitalizálódásnak nem egyenes velejárója a vagyonszerzés, a tőkegyűjtés (és ennek nyomán a visszaélések sora, az uzsora)? Nem ennek az életformának jellemzője a törtetés, az érvényesülési igény, a társadalmi elismerés, hírnév vadászata, az öndicséret, a címre-rangra áhítozás? És hány alakban állítja elének ezek képviselőit Tolnai! Schwindler Gusztáv (*A báróné ténsasszony*), Kondor Gábor (*A falu urai*), Mélykúti Félix (*A jégkísasszony*), Clemens János (*Eladó birtokok*), Rom János (*A tolvaj asszony*), Korláthy Tamás (*Egy szép hyéna*), Vörösfejű Dénes (*A mi fajunk*) — és sorolhatnók még tovább a többi regény alakjait, de számtalan elbeszélésének hőseit is, *A mai Magyarország* legkülönbözőbb szereplőit stb. stb. — nem a kiegyezés Magyarországot jellemző képviselői? Ennek a Magyarországnak, ezt az oldalát sehonnán sem lehet jobban megismerni, mint Tolnai műveiből.

Igaz, hogy eltűlözva, karikirozva, az esztétikai „szabályokat” figyelmen kívül hagyva, azokat megszegve, de a maga törvényeihez híven; s mennyire találóan, hűsbavágóan jellemez, cselekedtet! Ha nem mindig meggyőző, ha nem magával ragadó, az a művész hibája, azért csak másodrangú író, mert nem mindig sikerül ez neki.

Azt írja egyhelyütt Barta János: Tolnai „pozitív alakjainak véznasága arról árulkodik, hogy — legalábbis művészi szinten — ilyen alakokat nem képes átélni és objektíválni.” (144.) Hogy vannak-e és milyenek Tolnai pozitív alakjai, arról most ne beszéljünk, de tegyük fel a kérdést: másról nem tanúskodhat a pozitív vonású alakok gyöngesége és az ezzel szorosan összefüggő konfliktus hiánya? Már kimondtuk, hogy Tolnai a visszás jelenségekre koncentrálna, s műveivel arra mutat rá, hogy ebben a világban a negatív erők vannak uralmon, s velük szemben nem érvényesülhet a jó, a szép, a nemes. Ezzel lépi át a legszembetűnőbbben a realizmus határát, amidőn nem alakjainak összeütközésében mutatja be a környező világot, amikor nem a konfliktusra építi műveinek cselekményboltozatát. Ezért hiányoznak „magasabb eszmeiséget” hordozó alakjai. Tolnai az ellenérzést az olvasóba projektálja, felháborításunkra tör, érzelmeinkre apellál, s bizvást elmondhatjuk, hogy ezt a legtöbb esetben el is éri. Műveinek megrendítő hatását — némely esetben — Barta János is elismeri.

„Művészi eszközei” címszó alatt beszél Barta János azokról a formákról, amelyekben „megtalálja vagy találná meg Tolnai a művészi eszközöket a maga valóságélményének kifejezésére.” Ennek taglalására helyszűke miatt itt nem térhetek ki, de annyit meg kell mondanom, hogy mindezek ellenére sem tudom Tolnait epikus alkatnak felfogni. Nincs meg benne a széles, nyugodt, lassú tempójú, részletező hajlam. Még a Barta János által idézett szövegekből is kiütközik a dinamikus, nyugtalan, vibráló hang; még a gonolatokat is dramatizálja, fő jellemzője a lírai telítettség, nyelvében pedig az igés szerkezet vagy a nominális zsúfolás.

Ezek után tér vissza Barta János tanulmánya kiinduló kérdéséhez: „Realista író-e?” Tolnai. Valóságutadatáról megállapítja, hogy „két lábbal a korabeli magyar élet talaján áll — sőt nem is tud egyetlen művében sem anyagért vagy témáért máshova fordulni.” (303.) Barta János ezt a — szerintem döntő jelentőségű — megállapítást, amely a Tolnai-értékelés legfőbb alapját képezi, csak úgy mellékesen, minden elemzés nélkül említi. Számára a legfőbb tényező Tolnai valóságélményének, világképének erős stilizáltsága, amely eleve problematikussá teszi realitását. Tolnai „a közegellenállásnak mind lélektani, mind közösségi fajtáit teljesen kiiktatja — írja — . . . az élet, a társadalom az immorális, hitvány erők, szándékok, ösztönök szabad versenyterévé válik”. (304.)

Ezt még mindig el tudná fogadni az „eszményítő realizmussal szembeszegezett” elemnek, de „be kell iktatnunk Tolnai saját gyűlöletét és sértődöttségét. Leleplezni, felháborítani akar, de bántani és megtorolni is”, teszi hozzá fejtegetéséhez. Az is hozzáadásával elfogadjuk ezt a megállapítást, de Barta János az eddigiekben s egész koncepciójában szemmel láthatóan nem mellékes vonásnak szánta e jegyeket, hanem jellemző sajátosságának, ha nem a legfontosabbnak. Odáig jut fejtegetésében, hogy a „két lábbal a magyar realitás talaján álló” Tolnait az ábrázoló művészet köréből a kifejező művészetek irányába tolja el. Ez a megállapítás Tolnai műveinek csak igen kis hányadára vonatkozóan fogadható el.

Barta János fejtegetésének végső summája: „Egyedi eset ő a kor irodalmában. . . Az alapszint, amelyből kiindul, mindenképpen a realizmus, s az ehhez fűződő szálakat nem is tépi el teljesen soha. Szó lehet nála a realizmusra épülő, azt erősen módosító, szinte a realizmus peremére eljutó stilizáló satirikus magatartásról és művészetéről. . . De Tolnainál ez . . . csak színezi . . . a stilizáltságában is még realiztikus alapszintet.” (304. Kiemelés tőlem — G. G.)

Ez az eredmény nem áll arányban a nagy apparátussal, amelyet Barta János felhasznál. Ehhez nagyon közel álló felfogást eddig is vallott az irodalomtörténet. De azt már kevésbé, amit ezek után fejteget Barta János, hogy Tolnai pamfletíró. Ha ezen azt érti Barta János, hogy Tolnai irodalom alatti vagy majdnem irodalom alatti műveket írt, hogy művészi igény nélkül alkotott, akkor nem tudom elfogadni ezt az állítást. Egy műve sem telítődik annyira torzításaival, hogy elhagyva a művészi kereteket, a röpirat szintjére süllyedne.

Barta János sem mondja, hogy Tolnai egészében pamfletíró, csak azt, hogy „e tekintetben is felemás”. S e kijelentése után megint csak visszakanyarodik oda, hogy mindezek ellenére Tolnai műveiben annyi a reális elem, hogy mégiscsak a realista írók között van a helye. A tanulmánynak ez a szélső megállapítások közötti ingadozása megingatja az egész koncepció hitelét is. Most már csak annyit jegyzünk meg ezzel kapcsolatban, hogy mégsem volt olyan jelentéktelen Tolnai munkássága, volt küzdelmének, perspektívája: a századvég előtt törte fel az ugart, s Ady, Móricz merített belőle erőt.

Különben is végső soron az író szemlélete osztálybázisán múlik — bármennyire közhely is ez —, s ettől függ, hogy meg tud-e birkózni tárgyával, győzedelmesked-e vagy alul marad ebben a küzdelemben. Hogy Tolnai valójában sohasem tudott „egészet” adni, csak részeket, abban nagy szerepe van a század második felére már kevés támpontot nyújtó honorácior talajának.

Tarnóc Márton

EGY ISMERETLEN MAGYAR NYELVŰ ÁLLAMELMÉLETI MUNKA

A magyarországi államelméleti irodalom Justus Lipsius hatása nyomán indult meg a XVII. század első felében. Hazai politika-elmélet íróink túlnyomó többsége — európai kortársakkal ellentétben — nem a fejedelmi abszolútizmus igazolását tekintette feladatának — hiszen ezzel idegen, Habsburg érdekeket szolgált volna —, hanem a királyi hatalom korlátozását a rendek érdekében. E rendi érdekeket hangsúlyozó államelméleti tudományosság képviselői közé tartozik: Révay Péter koronaőr (*De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna*. Augsburg 1613.); Lackner Kristóf (*Coronae Hungariae emblematica descriptio*. Bécs 1613.); Ostrosith János (*Oratio de maiestate*, Wittenberg 1616.); Frisowitz Boldizsár (*De virtute principis*. Strassburg 1625.); Schödel Márton (*Disquisitio historico-politica de Regno Hungariae*. Strassburg 1629.) Munkásságuk latin nyelvű és a királyi Magyarország politikai problémáihoz kapcsolódik.¹

Erdélyben lényegében más a helyzet. Itt nemzeti fejedelem uralkodik, a stoikus államelmélet betöltheti eredeti hivatását, — összhangban a korabeli európai törekvésekkel — igazolójává lesz a szinte korlátlan fejedelmi hatalomnak.

Az erdélyi politika-elméleti érdeklődés egy kettős arculatú műfaj, a fejedelmi tükör (a középkori királytükörök kései hajtása) formájában jelentkezik első ízben, mely valójában átmenet államelmélet és erkölcsfilozófia között, tehát az államelméleti gondolkodás tisztá képviselőjének nem tekinthető. E műfaj legjelesebb képviselői: Szepsi Korotz György (*Basilikon doron*. Oppenheim 1612.); Pataki Fésüs János (*Királyoknak tüköre*. Bártfa 1626.); Prágai András (*Fejedelmeknek serkentő órája*. Bártfa 1628.).²

Igy érthető, hogy eddig úgy-tudtuk: „S míg a Lipsius nyomán keletkezett magyarországi államelméleti irodalom kizárólag latin volt, addig a stoikus líra túlnyomórészt magyar nyelvű.”³

Az első magyar nyelvű munka, mely teljes egészében Justus Lipsiusra támaszkodva ad államelméleti és államigazgatási tanácsokat egy fejedelemnek: Vetéssi István⁴ mezőtúri papnak 1631. nov. 19-én kelt levele I. Rákóczi Györgyhez.⁵ Megírására az adott neki alkalmat, hogy Ibrányi Mihály át adta neki a fejedelem szóbeli üzenetét, melynek tartalmát ugyan nem ismerjük, annyi azonban kétségtelen, hogy Vetéssi számára ez az üzenet a fejedelmi kegy meg-

¹ WITTMAN TIBOR: A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius. (FK 1957. 53–66.) — KLANICZAY TIBOR: A magyar későreneszansz problémái. Stoicizmus és manierizmus. (Reneszánsz és barokk c. tanulmánykötetében Bp. 1961. 303–339.) — A magyar irodalom története 1600–1772-ig. Szerk. KLANICZAY TIBOR. Bp. 1964. 38–40.

² Uo. 41–42.

³ KLANICZAY TIBOR i. m. 326.

⁴ Vetéssi István életéről igen keveset (mondhatnánk semmit sem) tudunk. A XVII. század első felében két Vetéssi István nevű személyt ismerünk: Az egyik Vetéssi Z. István, aki a református teológiát az oderafrankfurti egyetemen végezte s munkáját (De Pane Vitae RMK III. köt. 4234. Frankfurt XVII. század.) Kapi Andrásnak, Bethlen Gábor fejedelem titkos tanácsosának ajánlotta többek között. (SZINNYEI: Magyar írók. XIV. köt. 1178. h.) E munka 1618 és 1629 között jelent meg, mert azok között a személyek között, akiknek még ajánlotta szerepel Gönczi A. József református püspök, akit már az ajánlásban tiszántúli superintendensnek nevez. Gönczi 1618. nov. 18-án lett a tiszántúli egyházkerület püspöke és 1629 elején halt meg. (ZOVÁNYI: Cikkek 160.) A másik Vetéssi István, akinek neve mellett ott találjuk: Mező-teremi; levélírókkal azonos. Annyit tudunk róla, hogy ajánló verset írt Kecskeméti C. János, Pazmany Peter Kalavzzanak, Tizen Harmadik könyvére való Felelet c. művéhez. Bártfa 1622. RMK I. köt. 518. Mező-teremi mellékneve szinte teljesen bizonyossá teszi, hogy azonos a levélíróval, mert annak kelte: „Ex Mező Terem 19. 9bris. 1631.” Mező-terem nagyközség Szatmár m. nagykirályi járásában. Nem tévesztendő össze Mezőtúrral!

⁵ E levélre SZILÁGYI SÁNDOR utalt először I. Rákóczi György élettrajzában (1893) egy lábjegyzetben: „Vetéssi mezőtúri [helyesen mezőteremi] papnak 1631. nov. 19-én levél alakjában írt terjedelmes operatuma mely bevezetésnek volt szánva Xenophon fordításához. Orsz. Itár, Rákóczy-osztály.” (203.) Valójában nem bevezetésnek szánta. Azért írta, mert nem tudott addig várni, míg fordításával elkészül. Szilágyi Sándornak e levélről szóló tudósítását a kutatás eddig egyáltalán nem méltatta figyelemre. Így joggal tekinthetjük ismeretlennek ezt a munkát.

nyilatkozását jelentette; „melliet mivel halalhatnak meg, es az kiert mitt adhatnak *Nagysagod*-nak mindön sokat gondolkodnám, nem talalek egiebet, — írja — mint; hogi ha azt cselekedhetném, hogi az *Nagysagod* Fejedelemségének es gazdag birodalmának sok jdeig fen alló bodogságára enis az emberi okoskodas szerint, ut mutato lehetnék: az mitol penig annak le romlása es bodogtalansaga szarmazhatnék, az ellenis orvössagot niuthatnék.” Azt tervezi, hogi Xenophón könyvecskéjét fogja magyarra fordítani és azt a fejedelemnek ajánlja. A munka azonban — igényesebb lévén — hosszabb ideig elhúzódik, nem tud annak befejezéséig várni, mert „annak véghez vitelét az en *Nagysagod*hoz valo szeretetemnek indulattia, rovid jrasómmal meg előzni akaria”. Kéri a fejedelmet, hogi e munkájának ne az „eő kicsini es gienge voltát” nézze, hanem a benne megmutatkozó igyekezetet és jóakaratot.

Gondolatait antik példával kezdi. Fülöp király a Chaironeiai győzelem után (világos utalás ez azokra a sikeresen megvívott harcokra, melyek I. Rákóczi György trónra léptét megelőzték) szokása ellenére felfuvalkodott és úgy vélekedett önmagáról, „mintha eő ugian valami által haghataltan szabados torvénniel birná az io szerencsének fogadot fiasagát”, s írt egy levelet Archidamusnak, melyben tudtára adja, hogi „feien, fenies tollu czimer nevedeket volna”. Archidamus megértette a király mérhetetlen gögjét és így válaszolt: „Vaiha (ugimond) az magad tulajdon arniekát Philep Kirali meg tekinténéd, semmiképpen azt mostannis nagiubnak nem talalnád; mint az minemű az Cheroneai giozedelem elot volt.” A felfuvalkodottság — vonja le a következtetést Vetéssi is — felesleges es hívságos dolog, mert hiszen egész életünk nem egyéb, „mint az szempillantásban nevedekő es el vezendő buborek”.

Vetéssi azonban nem az elbizakodott, ember-voltáról megfélekedző Fülöp királyhoz szól, hanem a megvetendő indulatokon „kivol valo” és az „Archidamus josagos erkolcsét követő” I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez.

Eredeti szándéka Xenophón-fordítás volt. Befejezte-e később ezt a munkáját? Ma már igen nehéz válaszolni erre a kérdésre. Nem tudunk arról, hogi nyomtatásban megjelent volna és az esetleges kéziratnak sem sikerült eddig nyomára lelmi. De a tervezgetés pusztá ténye is jelentőséget kap, ha arra gondolunk, hogi a XVI. század végén és a XVII. század elején antik szerzők magyarra fordításával többen is foglalkoztak. Baranyai Decsi János Sallustius *Catliná*-ját és *Jugurthaját* ültette át magyarra.⁶ Adatunk van Euripides valamelyik tragédiájának, Vergilius *Aeneis*ének (helyesebben részleteinek)⁷, valamint Julius Caesar munkáinak fordításáról.⁸ Epiktétosz *Enchiridion*-ját Thordai János kolozsvári unitárius professzor kiemelkedően szép fordítása tette általánosan ismertté hazánkban.⁹ Vetéssi István tehát e tekintetben sem magános jelenség.

Ha arra gondolunk, hogi a fejedelemnek eredetileg Xenophón-fordítását akarta ajánlani, levelétől is inkább antikveretű elmefuttatást váránk. Ehelyett azonban az akkor modern és korszerű lipsiusi államelméletre támaszkodó, rövidségében is igényes és több szempontból jelentős dolgozatot kapunk.

Vetéssi kis dolgozata, mely műfaját tekintve buzdító levél (epistola cohortatoria), figyelmeztet bennünket arra, hogi a Lipsius nyomán kibontakozott magyarországi államelméleti tudományosság már a Rimay halála körüli időben (1631) anyanyelvű próbálkozásokat sarjasztott. Maga Vetéssi is szándékozott még írni a kédésről a fejedelemnek és minden bizonnyal lehettek mások is, akik foglalkoztak hasonló gondolatokkal. Annyi kétségtelen, hogi Vetéssi munkája Laskai János tevékenységének szellemi előképe, s igazolja, hogi nem meglekésve jelent meg Lipsius magyar nyelven, hanem akkor, amikor az igények és feltételek arra megteremtődtek. A Rimay halálát követő időszak nem a magyarországi sztoicizmus és lipsiusi államelmélet hanyatlásának ideje, hanem új, már nemzeti nyelvű szakasza. Igaz, hogi korábbi (1589—1631-ig) vezető szerepét más ideológiai irányzatokkal (puritanizmus, coccejanizmus, Comenius-féle panszofikus elképzelések, Campanella utópizmus stb.) kellett megosztania, ennek ellenére Erdélyben és a királyi Magyarország egyes vidékein ez a sztoikus későhumanista irodalom és kultúra egészen a XVII. század végéig, sőt még tovább is kimutatható. Hogi ily szívóvsra továbbélt, az egyéb okok mellett azzal magyarázható, hogi Laskai János magyar nyelvre fordította Lipsius *De Constantiá*¹⁰-ját és *Politica*¹¹-jét.

Vetéssi levele teljes egészében a *Politica* IV. könyvének VII. VIII. és IX. fejezetére épül. Nem szolgál fordítása, hanem inkább saját szempontjainak megfelelő kivonatolása. Laskai

⁶ RMK I. köt. 286.

⁷ Ifj. KEMÉNY LAJOS: Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára. (MKsz 1895. 310—320.) Gallen János 1581-től Kassa polgára, 1583-ban halt meg. Könyvkereskedő és könyvkötő volt. Késletében volt *Tragedia Eurip. Vngrisch* és *Aeneis ungrisch*. Az utóbbi nyilván azonos Huszti Péter fordításával. Debr. 1582. RMK I. köt. 192. L. CSÉNGERY JÁNOS: Vergilius a magyar költészetben. Bp. 1931. 6. (IfFüz Császár 40. sz.)

⁸ JOHANN SZOMBATHI: Von einigen bibliographischen Merkwürdigkeiten. (Zeitschrift von und für Ungern 1802. II. 313.) Julius Császárnak munkái. Magyarul. Fol.

⁹ KESERŐ BÁLINT: Epiktétosz magyarul — a XVII. század elején. Szeged 1963. (Irodalomtörténeti dolgozatok 34.)

¹⁰ RMK I. köt. 714.

¹¹ RMK I. köt. 709.

fordításának megfelelő részével egybevetve semmi olyan nyomot nem találtunk, mely igazolná, hogy Laskai ismerte volna Vetéssi szövegét.

Laskai a *Politica* igen szép számú versidézeteit kivétel nélkül prózában adja vissza, a kötött formák alakhú tolmácsolására nem vállalkozik. Pedig Pasquillus¹² és a Charicleáról szóló verses levele¹³ azt bizonyítja, hogy noha nem volt kiemelkedő költői tehetség, a verseléshez jól értett, így tartózkodásának „szakmai” oka nem lehetett.

Vetéssi István epistola cohortatoria-jában egy alkalommal Theognisz disztichonját:

Multis mens leva est, sed eisdem numina dextra
Quis male quod coeptum est vertit et jn melius.

jellemző módon felező tizenkettősökben fordítja:

Sokaknak elmeiek merő balgatagság
Erkolcsokis penig mind eppen nem josag,
Isteni job kezbeol de meli nagi titkosság,
Hogi reaiok mégis mint foli az bodogság.

Kicsit bő lére eresztett, de nem ügyetlen. Laskai prózában sokkal tömörebben a költői finomságokat (mens laeva és numina dextra ellenpontok) szinte legyalulja: „Sokan gorombák, de szerencések, Es a' mit roszul kezdettek is el, javokra fordul.”¹⁴

Wittman Tibor felfigyel tanulmányában arra, hogy „a *Politicanak* a hivatalnokokról szóló negyedik könyve, melyet Svédországban a királyi udvar a legtöbbre becsült, nálunk úgyszólván teljesen hatástalan maradt, mivel nem volt napirenden az abszolutista bürokrácia kiépítése.”¹⁵ Vetéssi erdélyi viszonylatban mindenesetre arról tudósít, hogy ismerték, olvasták és a jelek szerint fel is használták a IV. könyv tanulságait. Ez egyébként Erdély sajátos helyzetéből önként következik. Nem volt itt erős rendiség, nagy földbirtok, ami akadályozhatta volna a fejedelmet abszolút hatalma gyakorlásában. Legfeljebb arról lehet szó, hogy Erdély hamarosan bekövetkező bukása miatt az abszolutizmus megerősödésére, kifejlődésére nem volt mód és lehetőség.

Vetéssi István buzdító levele (melyet az alábbiakban betűhíven közlünk) a magyar nyelvű sztoikus államelméleti irodalom indulásáról ad hírt.

*Vetéssi István levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez*¹⁶

[1:] Serenissime ac Celsissime Princeps, |D[omi]ne D[omi]nemihí semper| clementissime.

Az en tudatlan voltomat N[agys]agos U[ra]m hogi az tudosoknak / Irasibeől valamenire tudossá tehessen, házi gondvise- / lesimnek es egiéb kulsó dolgaimnak szorgalmatossagi / kozze neha neha egieledő ürességimet, koniveimnek ol- / vasásával toltom: Meli olvasasim kozot, tanalek mi- / nap az Gorogoknak viselt dolgaiban illien emlekezetes / dologra. Miudón az Macedoniai Philep Kirali, amaz / Cheroneai nemes giozedelem utan, szokasa kiveol keveli- / segre fel dagadna, es igen tisztesség kevanható nilvan- / saggal lett volna: oli felette fennien kezd onnon maga / felol erteni; mintha, eő ugian valami által haghatat- / lan szabados torvenniel birná az io¹⁷ szerencsének fogadot / fiusagát; meli illien rút jndulatinak vezerulesebeől, ne- / minemü kemeniseggel (melinek mint egi szaiával az eő / feiedelemsegét erzetni akarvan) egi levelet jr Archida- / musnak az Agesilaus fianak. Melliet amaz meg olvasvan, / ezeben vézi, hogi az bodog előmenetelekkel Philep Kiralinak / feien, fenies tollú czimer nevededet volna: eőis azert; / ahoz illendő valazt ekeppen jr neki. Vaiha (ugimond) / az magad tulajdon arniekát Philep Kirali meg tekintenéd, / semmikeppen azt mostannis nagiuibnak nem találnád; mint / az minemü az Cheroneai giozedelem elot volt. Ezzel azt / akarvan Archidamus jelenteni; hogi az embernek bodogsagos / nagi meltosagábannis nem nagiuib az eő arnieka, mint szin- / tén bodogtalan allappattiaban az minemü volt: Es hogi mind / hiaban valóság az, melliel az hiaban való halandoság, / eő magat fel fuia es el hizi; holot az mi halandosagunk- / nak mindennemü allappattia, csak ollian, mint az szem- / pillantasban nevededő es el vezendő buborek: mert minden- / kor ugian azon egi változasnak koczkai alá vagiunk vet- / tettette, es ugian azon egi szerencsenek (hogi Boetiussal eg- / giutt szolliak) tengerében haniattatunk. /

Oh az keveli maga el hitt Philep Kiralinak meg vető jndulatin / kivol való, es az dicseretes Archidamus josagos erkolcsét / kovető, meltosagos Feiedelem: nem tudom meg jrni

¹² SZILÁDY ÁRON: Pasquillus. Cantio apologica. ItK. 1897. 40—54.

¹³ DÉZSI LAJOS: Laskai János verses levele ifj. Gróf Bethlen Istvánhoz Charicleáról. ItK. 1908. 352—366. és KIRÁLY GYÖRGY: Laskai János verses levele a Charicleáról. ItK. 1917. 459—461.

¹⁴ RMK I. köt. 709. 197.

¹⁵ WITTMAN TIBOR i. m. 62.

¹⁶ Eredeti je az OL-ban. Jelzete: Arch. Fam. Rákóczi de Felső-Vadász. B 1578. Fasc. 3. (1631. nov. 19.)

¹⁷ A sor fölé írva: javítás.

mine- [2:] mű órámmal, es holtomig N[agysag]odhoz valo hüsegre koteleztető / Indulatommal vottam, az N[agysag]od en rollam el nem feletkező / voltát: melliet Jbrani Mihali U[ra]m által egy nehani szokból / allo jzenetivel ennékem meg jelentet; melliet mivel ha- / lehetnék meg, es az kiert mitt adhatnék N[agysag]odnak: mindón / sokat gondolkodnám, nem talalek egiebet, mint ! hogi ha azt / cselekedhetném, hogi az N[agysag]od Feiedelemsegének es gazdag birodal- / mának sok jdeig fen álló bodogságára enis az emberi / okoskodas szerint, út mutató lehetnék: az mitol pedig an- / nak le romlása es bodogtalansaga szarmazhatnék, az ellenis / orvossagot niuithatnék. Ebben azert, mikor eginehani / napokon elmemet faradoztatnám: juta ezemben amaz / Gorog Xenophon bolcsnek egy konivecskeie (melliet ugian / ezen dolog felol az Siciliai Hiero neveő Feiedelemnek, es / az hires Simonides poetanak, egimással szollo bezello szem- / liek alatt, igen szep ekesseggel ki bocsatott) hogi azt Magiar / szokra meg fordicsam, es N[agysag]odnak dedicalliam. De minthogi / annak végehez vitelét az en N[agysag]odhoz valo szeretetemnek jn- / dulattia, rovid jrasómmal meg előzni akarja; Ihon ez / kovetkezendő jrasomat, az en N[agysag]odhoz alazatos jo akarattal / tellies szivem, elmémnek gienge es csekeli voltábeol, oli bizo- / dalommal kuldi; hogi N[agysag]od nem ennek az eő kicsini es / gienge voltát nézi; hanem, azt az jo akaratot, meliteol ez / az jrás szarmazot.

Az Orszagnak birodalmát (azt jria N[agysag]os U[ra]m Iustus Lipsius) két / dolog tartja meg, ugimint? az Eő es az¹⁸ josagos erkolcs: két do- / log vizont el fordittia, ugimint az Eő es az Vetek. Meli / mondasi Lipsiusnak noha rovidek: mind ez által ertelemmel / felette telliesek es mezzere teriednek.

Eloztor azert hogi az birodalmot meg tartó eroreől szolliak, ertet- / nek azon, az Feiedel- met orzó belső es kulso vitezlo rendek. / Es az orszagban leveő erossegekis. Az belso vitezleo rendek / azok, tudniillik, kik (az mint Seneca mondgia) sereni vigia- / zasokkal az eő Uroknak alúvasat batorsagossa tézik, lako / helieknek szegeletit, es számos kapuit oltalmazzák, es min- / dennemő tortenendő vezedelmekben onnon magokat ellenben ve- / tik: Az illienek felol mondgia Tacitus hogi az eő Feiedelmét / mind az Udvarban, mind az mezeőn, mind pedig az Temp- / lomban seregenként kovettek; meli regi jo szokast, ha szin- [3:] tén felelemért nemis (az mint Seneca mondgia) meli haznos / mindazonáltal, hogi ha csak ekessegnek okaertis, az Feie- / delmek meg tartiak ! Külső vitezleő rendeknek továbbá / azok ertetnek; kik az Orszagnak erteke szerent, mindenkor se- / regenkent tartatnak, es mezei Vitezeknek hivatnak: kik, hogi / ha az hertelen valo¹⁹ szukség kevannia, ottan az Feiedelemnek se- / gitsegére es az Orszagnak oltalmazására kezen vadnak, es / eleis alhatnak: ezeknek hogi haznos voltokat Caius Csazar / tutta, jmez szokot szavaibeol jsmerni. Két dolog (ugimond) / az Feiedelemseget orzi, tartia, es neveli, az vitez es az / penz; Severus jmperatoris (noha nem szintén dicisretesen) / de maid hasonló keppen az fiainak igi szollot: magatok / kozot (ugimond) eggiesek legietek, az vitezeket gazdagi- / csátok, egiebeket mind meg vessetek. Vegezetre az Or- / szagnak birodalmát meg tarto erohoz ertetnek az Orszag- / ban leveő Erossegekis, kik varaknak neveztetnek: Melliek / az kicsini tamadasban erossek es haznosok, de az nagiban / (az mint jmmár csak ez mi Udonkbennis tortent) erote- / lenek es hazontalanok: kiket mindazonáltal nem jo meg / vetni; mert az meli Varak kivalkeppen az Orszagnak hatari- / ban vadnak, azok, az Orszag oltalmazasa- ra es az kulso el- / lensegre nezve, haznosok.

Kovetkezik jmmár az Orszagnak birodalmát meg tarto josagos / Erkolcs; az meli kivalkeppen jmez két dologbeol all, tud- / niillik, Jo akaratbeol es Meltosagbeol. /

Jo akaratbeol akkor, miüdön az Feiedelem az eő allatta / valoihoz, es azoknak minden javokhoz es allappattiokhoz / kegiessegre kéz hailandosagall es szeretettel vagion: meli az / Feiedelmeknek viselendo dolgokban felette igen haznos sőt / szuksegesis: mivelhogi (az mint Plato mondgia) az cseleke- / detnek haznalatossaga szerzi azt, hogi az alatta valoinak, ked- / vekben es szeretetekben lehessen az Feiedelem. Melliet jmez / két dologgal jstennék ke[gyel]mes segitsege által az Feiedelmek veg- / hezis vihetnek, tudniillik, szelid engedelmesseggel es ada- / kozással. Minekokaert hogi leg elsoben az szolid en- / gedelmessegreol szolliak, illik hogi mindeneknek elotte eő ma- / gaban az Feiedelem szelid engedelmesseget mutasson: meli [4:] leg kivalkeppen tundokolliek, eloztor, allatta valoival nia- / ias giakor bezejgetesben es k[gyel]mes cselekedetben: el annira; / hogi az eő alatta valoival nem kulomben ellien mint az / jo Attia az eő edes fiaival. Oli moddal mindazonáltal, / hogi az Feiedelmi meltosagnak bocsulleti meg ne sertődgiek; / az az oli merkteletesseggel, (az mint Plinius jria) hogi valami- / keppen az Feie- delem sem az maga bocsulteteset felettéb valo / kemeni maga viselesevel, sem pedig az hozzá valo szerete- / tet felettéb valo maga meg alazasaval, ne szereze. / Továbbá szelid engedelmes- sege, masodsor, az Feiedelemnek / tundokolliek az egéz birodalmában; hogi jgi az eő birodal- / mais eő hozzá, amaz gioniorüsesen tundoklo tizta szep Egh- / nek formaiat viselvén mindenkor igen szep tizta lehessen, / es eő neki engedelmesseggel szollallion Mert, az birodalmak / ala

¹⁸ Javítás, a sor fölé írva.

¹⁹ Javítás, a sor fölé írva.

vettetet emberek, (az mint Tacitus írja) sem az eppen / valo szolgálatot, sem pedig az eppen valo szabadságot el nem szen- / vedhetik. Ugi kell azert eeket tartani, hagi szelidek es / csendezek legienek jnkáb hagi sem szolgálíanak: mellet / ezzel vihetni vehben, hagi ha az Feiedelem az eő nekik valo/parancsolat kegielmesseggel es engedelmességgel egiveliti; / Jgi mind jobban mind pedig hivebbennis leznek en- / gedelmesek az parancsolat ala: mert az mint Livius / az Romai Historiakban írja, Noha (ugimond) az Hadaknak / miatta minden heliek, mint az tuzzel ugian emeztetnek / vala, mindazonáltal, semminemű feielem az Augustus Csa- / zarnak hüsegeteol az eőveit, el nem szakazhattia vala; / mivelhagi igen jgassaggal es mértékleteséggel valo paran- / csolattal birta es jgazgatta oket. Meli Csazarnak ugian / ezen dologhoz illendo jmez szokot szavait meltan ele hozha- / tom: Az mértékleteséggel (ugimond) giakoroltatot hatalom / minden kereset jokat meg tart: de az ki az hatalommal / mindenkben es mindenek ellen szemtelenül nem jól éél, az / ollian sem eros batorságot, sem peniglen tokelletes jo akaratot / nem talal magának. Masodsor es utolsor Adakozással / az jo akaratnak meg szerzeset mondam hagi az Feiedelem veg- / hez viheti: mert az mint Cicero mondja; Az adakozással / jo akaratot szerzehetni, es az mi nagjub, az csendez es bekesse- [5:] ges életnek (avagi birodalomnak) el kovatesere [?], szere-/tetet. Akariae azert N[agysag]²⁰od annak haznalatos nagy hat-hato / ereiet meg tudni? azt mondja Seneca, jnkáb meg oriz- / tetetik es tartathatik az birodalom adakozással, hagi sem / fegiverrel; mellet jmez koz pelda bezedis erosit: omnium / dulcissimum est accipere, az az mindenek felet edesseb/az aiandekot el venni. Augustus Csazar felol azt / írja, hagi eő az vitezeket aiandekokkal, az kosseget/Eztendei adoiooknak hol meg engedesevel hol pedig mer- / tekletesen valo meg vetelevel, az tobbit pedig, az niugo- / dalomnak edessegevel vonta es hitegette magához: / Meli dologot leg bovebben cselekedni az Ui Feiedelemnek / felette igen szukseges ! Jtiletel mindazonáltal: mert / az ollian Feiedelmek nem dicsiretessen cselekeznek, az kik / be hűnt szemmel, az az minden erdem nélkül tekozolva / mindenek aiandekoznak: aiandekozni kell annakokaert/kivalkeppen az erdemeseket; hagi azzal, egiebekis az hüse- / ges szolgálatra, es josagos cselekedetekre, fel serkentetven, / valamit erdemleni okis jgiekezzenek: Mert hagi ha illien / moddal az adakozas nem lezen, ottan ebbeől felette rut / vétek következik: mivelhagi az felettéb modnekulvalo / adakozással az Feiedelem meg fogiatkozik, es annak u- / tanna ketelenség alatt.(az mint Cicero mondja) masnak / javaihoz kenzeritetik niulni; melinél vezedelmeseb dolog / soha nem lehet: Mert soha anni indulattal az szolgál- / latra nem léznek azok az kiknek valami adattatik; / mint azok az menii indulattal az giulelségre es ar- / tasra leznek, az kikeol valami el vetetik. Tavoztassak el / tehát az Feiedelmek, hagi sokat modnekül aiandekozvan; / az masét el venni ne kenzeritessenek.

El vegezvén jmmár az jo akaratbeol allo josagos Erkolcsot / következik az masodik, meli az meltosagbeol szarma- / zik; olkor pedig, miúdon az Feiedelemnek meltosaga, / az eő alatta valoinak, sőt még az kulso jdegen emberek- / nekis elmeiekben nagy es tizteletes velekedéssel, mint az / pecset az viazban ugian belé niomattatik: Es ekkeppen az [6:] Feiedelmet es annak az eő allappattiat feielemmel csudalliak: / meli dologra eggik nemzet hailandó az masiknál: mert ne- / meli Nemzettel ugian velle szulettetik hagi az Feiedelmét fe- / lelemmel tiztelle, nemelliet pedig rea venni ugian nagy ha- / talmas es tudos Feiedelemnekis nehéz: noha mindazonáltal/Istennek segítsegis hozzáia járulvan jmez három fele mod- / dal ugian veghez vihetni, Ugimint 1. az birodalomnak / formaiával, 2. az birodalomban valo hatalommal 3. es utolzor az Feiedelemnek maga viselesevel. /

Az birodalomnak azert formaia kevantatik 1. hagi ke- / menseggel legien, 2. Alhatatos-saggal, 3. hagi csak az Feie-/delemhez kapcsoltatot legien, Elozzer azert, hagi az biro-/dalom kementi legien szukseges; mert az szuntelen valo giakor-/latos lagisag meg utallast es halalos dogot szerez az Feie-/delemnek; alatta valoinak pedig az vétkezésre edesedest; / az meg nem buntetesre remenseget. Mert ugianis, ki / felne atteol, az kinél el reitet, es ugian hiveliében / szorult fegiver vagion: Es az kinél az eő Feiedelmi mel-/tosaganak éli tunia lagisagaval tompult jnkab meg, / hagi sem kegielmessegevel. Tavoztassak azert az illien / felettéb valo lagiságot minden Feiedelmek; Es jsmeriék / meg, hagi az eő alaiok vettetet Nepek nem ugi szulettette-/nek hagi tulaidon szelidségebeől de ugi hagi feielembeol / szolgálíanak. Es nemis ugi hagi az gonozteol annak rut-/sagaert de ugi hagi meg szünnienek atteol annak / kementi buntetesieert. Jgi tehát az birodalomban valo / kemeniség az kozonsegés jonak meg maradasaert szukseges, / meli nekul nem hagi egi Ország sot csak egi varosis / haznoson nem jgazgattathatik: El kell azert az kemenség / altal az gonozt az joteől meczeni nem kulomben mint / az fene meg este uiat az kezeol, hagi az miat az egész kéz / avagi testis el ne vezzen; jo jdeien kell pedig ezt meg/cselekedni, es neha neha egi kevesse valo bele hagi-as-/sal, mivelhagi valahanizor az Feie-delem azt cselekedheti / hagi az buntetést kevesekre, de az felelmet sokakra terieztheti / felette dicsiretes: mert ekkeppen egi latornak meg buntetese- [7:] vel sokaknak latorsaga meg zabolaz-tathatik. Hagi ha / penig az gonozságot cselekedő latrok, az vetkekteol meg nem / szunnek, sot

²⁰ Javitás, a sor fölél írva.

azt felettéb való meg altalkodással giako-/rolliak; akkora az orvost (az mint Publius mondgia) az / mertketlen betegek tézik kegyetlené.

Az birodalom / mondám hogi masodzor alhatatossaggal legien: kireol / elé hoznom Augustus Csazarnak az tanacs elot eccer tett / jmillien bezedet, jlendonek jtillen. Az eccer ki adot, / es az velle való elessel meg erossitetet szokot torvent / (ugimond) alhatatoson meg tarcsátok, es azokban csak / eggietis meg ne változtassatok: mert azok ha az eő allapat-/tiokban meg maradnak, haznosabbak az kozonseges tarsa-/sag kozot, ha szintén rozzabbakis annál, mint az melliet / valaki meg uitas által eő kozikben be hozna. Jgazan / es heliesen mondotta ezt Augustus Csazár; mert az Uionnan / be hozott torveniek, mivelhogi nem mingiarast vehetnek/ oli erót, hogi jmezt fel eppicsek amazt penig tel-/liesseggel le roncsak, fel haborodast es kart szereznek jn-/káb hogi sem csendesseget es haznot. Szukseges azert hogi / valamint az kozonseges tarsasag kozot, ugi eő magok / körül es magokbannis az Feiedelmek az Uisagokat es val-/toztatasokat el tavoztassák: mert igen rut dolog, ha vala-/mikeppen eő magokis az alhatatosagteol el tavoznak; es / az mitt eccer meg parancsoltak azt leg ottan tiltiák, az / mitt vizont eccer meg tiltottak, azt jsmet leg ottan paran-/csolliak: Erre nezve, az Feiedelmeknek az korulottok leveő / uifokatis meg kell vetni! kik hogi eokis valaminek lattassa-/nak, még az jo es jgaz dolgokatis uisagokra szokták el val-/toztatni; az változas penig (az mint szoktak mondani) min-/denkor vezedelmes? Minekokaert csak az igen kicsini dolgok-/bannis job az régi szokasnak modgiát meg tartani. De / mondhatná valaki soha (ugimond) nem lehet hogi valami / változtatás az Régi torveniekben es szokasokban ne legien: / mert az el tavoztathatatlan szukseg, es az kevanatos nagj / hazon az embert rea kenzeriti! Ugi vagion: de olliankoris / giengén kell annak lenni, hogi jgi az orszag lakosisis csak kicsini / fel szendulesseel szenvedgiek; nemis egicersmind kell penig cse-[8:] lekedni, hanem lassan lassan rend szerint, az mint Dio Cassius/ Augustus Csazar fel jria; ki az eő Feiedelemsegenek kezdetiben, / nem mingiarast vitte azokat mind veghben, melliekre az / Orszagnak vezese eő neki szabadsagot engedet, felven at-/teol, hogi eő neki nem lezen elomenetelire, ha azokat egicers-/mind veghez vinni akarná; hanem azok kozull nemelleiket / az kik eő neki artalmasok nem voltak, ottan el vegezet; / nemelleiket penig eléb való udore halasztot./

Az birodalom harmadzor mondám hogi csak az Feiedelem-/hez kapcsoltatotnak lenni szukseges, illien ertelemel penig; / mert felette szept dicsiretes es haznára vagion az Feiedelem-/nek, mikor mindeneknél nilvan vagion, hogi eő egiedul / az, az kiteol az tobbi miniaian fuggenek; ez penig ugi lehet / meg, hogi ha az Feiedelem nemeli nagj dolgokat eő magais / avagi cselekezik, avagi penig erossit. Es hogi ha felettéb / való meltosagra maga mellet valakit fel nem emel, es / nevekediis nem enged, mert ez kozenseges meg probaltatot / dolog, hogi mindenkori felette vezedelmes. Meli dolog hogi ha / valamikor történi, nem kell az Erteket es meltosagot / mingiarast az ollianreol egicersmind le venni, hanem lassan / lassan ecceris mazzoris csak ki kell belolle vezetni; Es (az/mint Aristoteles mondgia) neminemü korniul allo dolgokkal, / es keringo utakkal szukseges azt veghez vinni. Minthogi / penig el tavoztathatatlan dolog, hogi az Feiedelem valakit / meltosagra kivalkeppen tiztekné adasaval fel ne emellien; / meli ollian dologban felette kell magát oni, hogi azt / hozzá jdeig se ne adgia, se penig fen lenni ne engedgie; / mert az régi es hozzá jdeig fen allo meltosagos tiztek, az / embereket fel emelik es meg ertekesitik, az utan oztan, / ui dolgoknak cselekedetire kenzeriti. /

Első modgiat az Feiedelmi meltosagnak tizteletinek meg mutatom / az birodalomnak formaiabeol; kovetkezik az masodik mod; / tudni illik az birodalomban való hatalom: meli hogi ha / az Feiedelemnél nincsen, bár egiebekket ugian ki folio boses-/gel birionis, hazotalan. Mert ez tudni való dolog (az mint / Liviusis mondgia) hogi az meltosagos allapat, Erő es hatalom [9:] nekul csak semmi. Az birodalomban való hatalmon / annakokaert ertetik itt az Feiedelemnek oli néminemü / hathato hatalmas ereie, melliel mind magát es Orsza-/gát, mind penig maga javait es egiebeketis meg / oltalmazhattia! kire jmezt Eőtt Ezkozok, egienesen se-/gitik 1. az Gazdagsag 2. az Fegiver, 3. az Tanacsko-/zasok 4. az frigi kotések es szovedsegek. 5. az jo szerencsek. / Az mi azert nézi leg elozzor az gazdagsagot, kicsoda? / az ki annak ereie felol nem tudna, holot ha akaria vala-/ki hogi tarsai es vitezi legienek, eő alatala mingiarast / meg leznek; mert az penzen mindenek meg szereztehetnek; / Ha penig ellenseget akar valaki meg giozni avagi / varat es varast meg venni, aztis eő veghez vizi: mert / nincsen soha oli eros vár es Casteli az hova hogi ha aran-/nial meg terhelteget egi számár be mehet, hogi azt meg / nem vehetni.

Az masodik Ezkoz, az Fegiver; ki ne-/kul az Feiedelmek az eő Orszagokat gialazatoson el veztik / jnkáb hogi sem dicsiretesen oltalmazhatnak: mert ez / emberi Nemzetnek Erdeiebeől (az mint Velleus jria) soha / nem szunnek meg az Feiedelmekre leselkedo Farkasok / es Orozlanok: kik ellen, nem az tanacskozások által okos-/kodasbeol allo orvossaggal szukseges allani, hanem az ba-/tor szubeol szarmazot serenisseggel es eros fegiverekkel. /

Harmadik Ezkoz, meli az fegivert koveti, az Tanacs-/kozások; meli nekul az birodalom allando soha nem lehet, / mivelhogi az fegivert azzal mindenkor egielgetni / szukseges.

Minékokaert hogi ha valameli Feiedelem, / hadakozni vagiodik, nem kell azt, jól meg gondolas / es tanacskozás nekül csak vakmerokeppen meg jndítani; / félniis pedig az hadakozásban illendő: mert az meli szü / félni tud, harczolniis batran tud. Arrais kell pedig / vigiazni, hogi az jmmár meg jndítot es giakoroltatot / hadakozas ezzel es mertekletes meg határozot moddal / viseltesség: mert csak az az birodalom batorsagos, meli / az eő erieinek modot es hatart vethet, Ezen kivol pedig [10:] hogi ha valaki cselekezik, feló hogi valamikeppen szinten / az tetore jgiekezven hágni, mind azokkal az Agakkal eggiut, / kiket jmmár kezeivel meg fogot az fanak tovere egicers-/mind le ne essek. Minékokaert Pyrrhustis amaz Epiro-/táknak kiralliat az eő niughatatlan uiob uiob kevanasi-/ban, es egibeől masra sieteseben kovetni akarmeli Feie-/delemnekis nem haznos: mivelhogi konnieb akárminis / giozedelmet venni, hogi sem az giozedelmet meg tartá-/ni.

Negiedik Ezkoz az birodalomban valo hatalom-/ra, az Frigi kotések es szovetsegek. Minékokaert Fri-/giet kotni szukseges az szomszedokkal, kik az Feiedelem-/nek birodalmahoz es eriehez kozip szerent valo jllendoseg-/gel vadnak: Mert az Eretelenekkel es szegeniekkal szovet-/kezni es Frigiet kotni mi szukseg! hanem ha azok, ollia-/nok, kiknek vezedelmekbeol az Feiedelem birodalmanakis / vezedelmi származhatnék; az ollianokkal azert avagi szo-/vetkezni avagi oket megis segiteni szukseges; mert hogiha / azoknak ki meneteleket az Feiedelem csak az szerencse utan / elmeiet hordozvan hivalkodva varia, ottan mihelt a-/zok meg giozetetnek, eois amazoknak meg giozioenek / praedaia lezen.

Eőtdódi es utolsó Ezkoz az birodalomban valo hatalomra (mondám) hogi az jo szerencse. / kit az eő nagy erieire nevez, ne talam leg elol kellet vol-/na heliheztetnem: Mert! ki tagadhattia, az fenies nagy / dicsossegeket, mezzere ki teriedet szeles birodalmakat, / giakrabban az jo szerencsének jnkáb, hogi sem az josagos / erkolcsnek aiandekának lenni. O, Istentel titkos el / reitetet okokkal emberekre származo jo szerencse; meli / csudalatos az te cselekedeted, ki az erdemre nem nevez, / akárkitis elo kapz es fel emelz. Meltán jrta volt / egi poeta: Multis mens leva est, sed eisdem numina dextra. / Quis malé quod coeptum est vertit et in melius. kiket en / magiarúl ekkeppen fordítottam. [Sokaknak elmeiek meró balgatag-/sag, Erkolcsokis pedig mind eppen nem josag, Isteni job kezbeol de / meli nagi titkosság, Hogi reaiok mégis mint foli az bodogsag.] [11:] Minékokaert Eőruhetnek ugian az jo szerencsések, / de kevantatik hogi az eő Eoromok mertekletes legien, mi-/velhogi nem tudgiak az jo szerencsének nallok maradasat / meddig lezen: mert az embereknek menteol fellieb emel-/kedet jo szerencseiek vagion, annal jnkab kisebbedik/abban valo batorsagok; holot valakikkel sokaig lakot / azok mellol mintha el faradot volna, csak igen / hertelen el szokot maradni: Eztis szokta pedig cse-/lekedni, hogi az kiket mentel fellieb emel, annál / nagiub vezedelemre tartia.

Az Feiedelem meltosaganak tizeletire valo harmadik / es utolsó módis tudniillik az Feiedelemnek maga/viselese jmmár eő magát elé mütattia. Meli/maga viseles az Feiedelemben belso es kulso keppen valo. / Az belso maga viseles tartozik az lelkere. Es ke-/vántatik hogi kereztien es igen Isten feló legien: / melliet az alatta valoi ezekben veven, annival jnkáb/felelemmel tisztelik; es oli velekedestis jndit elmeiek-/ben, hogi ha valamit eő vellek az Feiedelem el kezd / es jndit, nem kulomben megien az meg csalhatatlanul / giozedelmentesen vevghben, mintha az Istennel eggiut meg / tapasztalható keppen munkalkodnanak abban az miben az / eő Feiedelmekkel munkalkodnak. Sokkal konniebben / szenvedik pedig az ollian Feiedelmektel az jgassagtalan / dolgokatis, az kit Isten felonek es sz[ent] embernek tudnak / lenni. Nemis mernek az ollianok utan gonozul lesel-/kedni, tudvan hogi az Isten azoknak oltalmára es / gondviselesere sz[ent] kezeit fel huzta.

Az kulso / maga viseles pedig tartozik az Feiedelemnek testere; / es kevantatik, hogi ezen semminemü oli maga vise-/lést ne mutasson, melliel az alatta valoit retence, / mindenkor azert valahanizor magát meg mutattia, ke-/gielmesseggel es szentseggel méltosaganak nagy voltat ugi / lattassa, hogi valakik lattiak es elo talalliak, tisztelliek / jnkáb hogi sem mint felliek./

[12:] Az Erőreol es Josagos Erkolcsreol N[agysag]os U[ra]m (kik az Lipsius / jrasa szerint az Orszagnak birodalmát meg szokták Isten / utan tartani) az en vekoni Elnémnek gienge es erőtlen / volta szerent, mind ez jdeig jrasomat folitattam. / Kovetkeznék jmmár az birodalmat el fordító Erőreol, / es Vetekreol valo jrasom: De mint hogi csak eddig niui- / tot jrasomis né talam N[agysago]dteol unva fog el olva-/sodni, es nemis kezd kedvesen vevodni: ezekre nevezve / azert meg tartozám; es arreol valo jrasomat az N[agysago]dteol / veiendő alkotmatossagomra halaztám. Ezek utan az Ur Isten az eő ke[gyel]mes gondgia viselesebeől N[agysago]dat / eltesse sokaig, es minden dolgaiban tegie bodoggá es / jo szerencsesse. Amen. Ex Mezeő Terem. 19. 9bris. 1631.

Sere[nissi]mae ac Celsissimae V[est]rae
Humilis ac perpetuus s[ervit]or

S Vetessi

1911 januárjában Budapesten *Aurora* címmel új havi folyóirat indult. Alcíme: *Irodalom — Művészet — Színház — Zene*. Szerkesztője: Cserna Andor. Formája 16 × 24 cm, terjedelme példányszámonként mintegy 3–4 ív. A címlapot bizonyos Mihály Lilinek szecessziós gyümölcsfát ábrázoló rajza díszíti. A borítólapon belső oldaláról megtudjuk, hogy a segédszerkesztő ifj. Bókay János, s hogy a folyóiratnak „Németország részére” is van szerkesztősége: „Berlin W. 30. Eisenacherstrasse 103. (Dr. Eugen Mohácsi)”.

A folyóiratot irodalomtörténeteink, irodalmi lexikonjaink, a sajtótörténeti munkák nem említik, bizonyára azért nem, mert meglehetősen rövidéletű volt — alig félesztendő —; viszont tartalmilag értékesebb annál, semhogy teljesen feledésbe merülni engedhetnők.

Mindjárt bevezetőben meg kell említenünk, hogy eredeti megindulási formájában mindössze három szám jelent meg belőle. Április közepétől átalakul nagyobb formátumú (19 × 27), — változatosabb, tarkább borítólapú — képes hetilappá, még pedig előlről kezdődő új számozással, miért is a továbbiakban a lapszámra hivatkozáskor az első három szám anyagát I-gyel, a többi tizenegyet pedig II-vel jelezzük. A formaváltozást a szerkesztőség a már új formátumú 4. számban [I/44] így kommentálja: „Új formában, új köntösben adjuk olvasóink kezébe az Aurorát. Tisztára belső okokból vállalkoztunk erre a formaváltoztatásra, követve felfogását annak az írógárdának, mely lelkesedéssel tömörül az Aurora körül. Művészetet, irodalmat akarunk továbbra is adni a közönségnek, de éppen mert a közönségnek akarjuk adni, kerestük — és reméljük, hogy meg is találtuk azt — a formát, mellyel bensőbb és közvetlenebb kapcsolatot teremthetünk publikumunkhoz. Az elvontabb revü-formától tehát elfordultunk, hogy eszentül mozgékonyabb, az étellel szorosabb vonatkozásba hozható hetilappal keressük a nagyközönséggel való érintkezést. Illusztrációkkal tarkítjuk a szöveget, de sohasem a szöveg rovására, hanem annak művészi kiegészítésül. Sem az irodalom, sem a művészetek és az élet egyéb kérdéseiben koncessziókat tenni nem fogunk, megyünk tovább a magunk megkezdett útján, csak gyorsabb, talán demokratikusabb járművön, mint a revüé.” — Hogy mi volt az „a magunk megkezdett útja”, amelyről a formaváltoztatás után sem tértek el, azt előre nem jelezték, a folyóirat bármiféle beköszöntő írás nélkül indult meg, s így irányát a tartalmából és munkatársainak névsorából kell kikövetkeztetnünk. Ami egyébként a „formaváltoztatást” illeti, a sajtó életében járatosak nagyon jól tudják, hogy ez rendszerint annak a jele, hogy az „első szakasz” — főként bizonyára anyagi téren — nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

A folyóirat főszerkesztője, Cserna Andor (1885—1933), a maga korában jönevű újságíró, liberális polgári lapoknak (*Egyértékes, Világ, Az Est*) munkatársa, elsősorban zeneesztéta, később pedig ő honosította meg nálunk az ún. „breviáriumoknak”, egy-egy író vagy művész életműve „zanzásított” kivonatolásának a meglehetősen problematikus értékű műfaját. A segédszerkesztő és berlini szerkesztő neve ma is közzismert. — Munkatársai — a lap önmagát ajánló reklámszövege szerint — „a fiatal magyar írógárda legjelesebbjei”, s hogy ez nem volt túlzó beállítás, arról meg fogunk győződhetni a részletes ismertetésnél. De mintha ezek a „legjelesebbek” nem éppen a legértékesebb írásaikkal szerepelnének, s az egész folyóirat — már a kezdeti revü-formájában is — kissé felszínes, zsurnalisztikus.

A revü-forma beosztása a következő: a törzanyagot alkotó — rapszódikus változatos-sággal és szeszélyes arányosítással egymást követő — verseket, novellákat, a legkülönfélébb tárgyú kisebb tanulmányokat egy hasonló tarkaságú bőséges „Szemle”-rovat követi, ezt pedig a „Lapszemle”. Ez még szeszélyesebb, de egyúttal szegényesebb is. Állandó szereplői úgy szólván csak a *Nyugat* (általában dicsérően) és Tisza István konzervatív-nacionalista *Magyar Figyelője* (mindig támadóan). A többi korabeli — magyar és német — folyóiratról alkalmatosan szerűen történik említés.

A hetilap formátum egy bőséges anyagú „A hét” című rovattal bővül, mely nem egyéb, mint az aktualitások zsurnalisztikus, élénk tollú kommentálása. Újítás a „Közgazdaság” rovat is, mely azonban szintén csak napilap-nívón mozog. — A terjedelem viszont 2—2,5 ívre csökken.

A szépirodalmi anyag — mint még látni fogjuk — általában magas színvonalú. A tanulmányok már felszínesebbek, nem eléggé elmélyültek, sokszor inkább csak szellemes elmefuttatások. A kritikák között sok a bíráló elemzést nélkülöző impresszionista lirizálás. Hogy — ez utóbbira nézve — csak egy jellemző példát említsünk, bizonyos Kósa Miklós, aki lexikális adat szerint elsősorban közgazdasági író volt, *Mesék és valóságok* címmel Brody, Molnár és Heltai új könyveiről ír, anélkül, hogy a címüket megnevezné [I/87].

Nézzük a lap társadalmi elhelyeződését. Arisztokrácia-ellenessége egy-két példából is kitűnik. Andrassy Gyula grófnak Rákóczi-ról szóló akadémiai székfoglalójából Lokatos László hiányolja a szociológiai szempontokat, hogy csak közjogi hőst lát Rákócziiban; Acsádi Ignáccal állítja szembe — ez utóbbi javára. [I/91]. — „A hét” rovat egyik névtelen írója nem tartja méltónak Apponyi Albert grófot a közjogi katedrára [II/30]. — Tisza István gróf — úgy is

mint konzervatív politikus, úgyszintén mint korlátolt arisztokrata — permanens támadásban részesül [II/75, II/77, II/179, II/189, II/248 stb.] — Még a demokratikus Károlyi Mihály gróf is fricskát kap népies jellegű estélye alkalmából.

Viszont a parasztságtól és a munkásságtól is távol áll a lap. Lengyel Menyhértnek van ugyan néhány lelkendező szava Móricz Zsigmond *Sárányáról* [I/13], de jellemzőbbnek érezzük Szabolcsi Lajosnak ugyancsak Móricz *Falu* című darabjához írott kommentárját: „Régen érthető volt [polgári társadalom hiányában] a népiesség, de ma anakronizmus; Móricz Zsigmond darabjaiban becslöm a tehetséget, a jókedvet, a dialektus hibátlanságát, csak azt nem értem, mi szüksége van a mai magyar irodalomnak a falu szukreszcenciájára”. [II/75] Az is jellemző, hogy bizonyos „Rire” álnévű író (bizonyára Déri Imre publicista) *A néptribun és népe* címmel éppen nem a leghízelgőbb hangon ír a tragikus végű Áchim András parasztvezérről. [II/250] — Ami pedig a munkásság vonalát illeti, ugyancsak fanyalgó névtelen glosszát olvashatunk a „Szocialista kongresszus”-ról: „...nem lehet szemet húyni az előtt, hogy a magyar munkásságnak nincs Bebelje, sem Jaures-ja, sőt még Bissolati-ja sem.” [II/104]

Igen, már a kiküszöbölés fenti módszerével is határozottan megállapítható az *Aurora* osztálytársadalmi hovatartozása: a haladó szellemű, progresszív, radikális, liberális polgárság urbánus orgánuma. Ez még inkább ki fog tűnni az alábbi ismertetésből, amelyet a folyóirat alcímének megfelelően az „Irodalom”, „Művészet”, „Színház” és „Zene” fejezeteire tagolunk. Felbukkanásuk sorrendjében és fontosságuknak vagy gyakoriságuknak megfelelő terjedelemben fogunk foglalkozni az *Aurora* írógárdájával.

A folyóirat legelső száma Miklós Jenő *Az új magyar regény* című írásával indul. Tanulmányunk nem nevezhető, csak elmefuttatásnak, konkrétum nincs benne, csak elmélkedés. [I/1]. — *Egy buta néni* c. rövid, humoros hangú elbeszélés alatt találjuk meg Miklós Jenő nevét mindjárt a következő számban [I/59]. — Különös, hogy éppen verssel nem szerepel ez a rendkívül finom lelki húrozatú poéta.

Balázs Béla *Késő* című novellájával kezdi szereplését [I/10], majd két verssel és egy tanulmánnyal folytatja. Versei — *Forgognak a kések és Felmondom a leckét* [I/67—68] — ismertek.¹ Tanulmánya színházi vonatkozású, ott lesz szó róla. Később megjelent még egy novellája: *A húszéves találkozó* [II/267].

Mindjárt az első számban jelentkezik a mozgékony Kosztolányi Dezső is *A vad pap* c. Verhaeren-versfordítással.² Rövidesen két saját verse is megjelenik: *Mélyek a kutak* és *Ami itt maradt*, [II/6—7]. Mindkettő ismert vers.³ Ugyanannak a számnak „Szemle” rovatában Babits Mihály *Herceg, hátha megjön a tél is* című új verseskötetét ismerteti, megemlítve a költőről, hogy „1911-ben magyarul 6 fejezi ki legmegrendítőbben a modern lélek ideges beteg hánykódását...”.⁴ [II/37] — Ő ismerteti Kabos Ede *Damajanti. Az én novelláimból* c. könyvét is, véleményét ebben sommázva: „Egy gazdag író, akinek van filozófiája, gúnyja, temperált melegsége, egyéni zamata, attikai sója, csak cukra nincsen...”. [II/141—2]⁵ — Itt jelenik meg — két részletben — a gyűjteményekből kimaradt Rostand-fordítása: *A két Pierrot, vagy a fehér vascora* egyfelvonásos verses mesejáték, nem különösen jelentős, de poétikus, hangulatos alkotás. [II/157, 201] Nem szerepel a gyűjteményes kiadásokban *A zöld napló* c. novellája sem, mely egy terhelt családból származó öngyilkosjelölt nyomasztó hangulatú önvivódását ábrázolja, [II/371]. — Új versfüzetét, az *Őszi koncert*-et Hevesi Sándor méltatja [II/227].

A korában kissé túlértékelt Szilágyi Géza csak egyetlen — *Csoda* című — versével szerepel, viszont legújabb kötete, a *Neked irtam* elragadtató hangú kritikát kap Relle Pál tollából [I/22, 162].

Az ismeretlenség homályába süllyedt Láng Jenő két jelentéktelen verssel szerepel, az *Őszi bánattal* és az *Alvó nővel* [I/79, II/67].

Csáth Géza — gyűjteményes kőteteiből hiányzó — két novellával szerepel: *Karikatura egy apró hölgyről* és *Janika* [I/80, II/273], két színdarabjáról [*Janika, Hamvazó szerda*] Szabolcsi Lajos ír elismerő bírálatot [II/287].

Ifj. Bókay János, a folyóirat segédszerkesztője, csak egyetlen versfordítással szerepel: Henry Bataille-tól *A múlt* (I/90).

A 2. szám Szemle-rovatában egyetlen szereplésre beugrik Tersánszky Józsi Jenő is: a „Diplomata” álnévű Pellegriny Albert regényéről, *A hannoveri huszárokról* ír lesújtó bírálatot, az egészét „undorító szemét”-nek minősítve (I/105).

A 3. számtól kezdődően gyakran szerepel verssekkel Lesznai Anna, Jászi Oszkár felesége. Versei: *Éjjel, Egy távoli esküvőre, Idén, Hidon, Holnap* (I/123, 124, II/62, 67, 322)⁶

¹ Az én utam. Összegyűjtött versek. Bp. 1945. 53., 99.

² A versfordítás-gyűjteményekben A szilaj pap címmel szerepel.

³ Összegyűjtött versei. Bp. 1962. I. köt. 312., 269. (Mágia kötetből.)

⁴ Írók, festők, tudósok, Bp. 1958. I. köt. 226—229.

⁵ I. m. 264—267.

⁶ Az első kettő megjelent az Édenkertben (Gyoma, 1918. 17., 22.)

Kissé modoros verseket közölnek az ismeretlen Mindszenti Istvántól is (I/136, 137, II/381) Hegedüs Gyula, a későbbi neves lapvezér, egy ügyes, groteszk novellával teszi le a névjegyét: *A fájdalom éjszakája* (I/138).

Kabos Ede vigjátékának, a *Mab királynőnek*, csak első felvonását közlik; a folytatás a formaváltoztatás miatt elmaradt (I/141).

Lukács György formás kis tanulmányban a *Der Teufel am Herd* alapján Pontoppidan novellaművészetét elemzi (I/153). — A lap egy későbbi névtelen glosszairója felháborodva veszi tudomásul, hogy a pesti egyetem bölcsészeti kara Lukács magántanárságot kérő folyamodványát elutasította (II/223).

Az új formátumú 4. szám eseménye Kaffka Margit novellája: *Éjjeltől hajnalig* (II/8). Még egy novellája megjelenik: *Példa az egy igaz emberről és az ő két igaz asszonyáról* (II/349).⁷ Korábban megjelent *Csonka regény és novellák* c. művét Kósa Miklós ismerteti dicsőően (II/257)

Mohácsi Jenő, a berlini szerkesztő, Gábor Ignác mindmáig problematikus ritmus-elméletét ismerteti (II/20). Egy-egy verset és novellát is ír (II/58, II/115).

A következő számban fellép Nagy Lajos *Az utolsó gyalázzattal* (II/58), majd egy másik — eddig számon nem tartott — novellával is, *A halálfejjel* (II/318/8).

Jóleső erdélyi izzel szolgál Bodor Aladár szép verse, a *Számvetés* és Ritoók Emma mélyen szántó novellája: *Négyen a tűz mellett*⁹ (II/84, 85).

A márkás nevek és értékes művek ilyen imponáló sorozata után bizony kissé groteszkül hat a pesti aszfalt humorista „költőjének”, Lovászy Károlynak váratlan fellépése és huzamos szerepeltetése. Méghozzá mindig előkelő helyen, kiemelkedő szedéssel. Ez a gesztus már „koncesszióknak” érződik (II/103, 137, 175, 217).

A lap 7. számától új költők kapcsolódnak be. Meglepetés Túróczi József, a későbbi neves germanista professzor jelentkezése a *Bánatról* és *A hajához* írott két finom szöveső poémájával (II/118). — Somlyó Zoltánnak négy verse jelenik meg: *Szívem hőlgye*, *Halott szerelmes verse*, *Ezer nap forró erejével*, *Mondat a szerelemről* (II/122, 302).¹⁰ — Juhász Gyulától három verset közölnek, a *Hitvallást*, a *Műzsát*, és *A távozót* (II/167, 240). Ma már mindhárom ismert vers.¹¹ — Szabolcsi Lajos is, a későbbi neves publicista, két — impresszionisztikus — verset közöl: *Lovak a napfényben*, *Croquis Parisien* (II/172).

A 12. szám megint kellemes meglepetéssel szolgál. Karinthy Frigyesnek számon nem tartott, pedig nagyon is „karinthyosan” fantasztikus novellájával: *A kályha mindenkire meleg* (II/297). Ezen kívül még csak egy könyvismertetéssel szerepel: Szép Ernő *Kucséberkosaráról* ír, a műfajt szellemesen „lírai kritikának” jelezve.

Mintegy végszóra György Oszkár is jelentkezik három formás költeménnyel: *Percek*, *Könyvemre*, *Ének az égben* (II/306, 348). — A poéták sorát egy ismeretlen költőnő zárja: Kilényi Sári négy jelentéktelen zöngeménnyel (II/375). — Kívüle az utolsó — 14. — szám meglehetősen szeszélyesen összeállított irodalmi anyaga a következő: ismeretlen fordítótól Dosztojevszkij *Krisztus karácsonyfájánál* c. elbeszélése, egy-egy novella Dénes Zsófiától és Berkes Imrétől *Marinette Printemps reggele*, illetve *Három házasság* címmel (II/382, 385, 390). — Kuncz Aladár is újból jelentkezik egy magvas könyvismertetéssel Hatvány Lajos Gyulai Párról szóló művéről (II/330).

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a lap irodalmi rovatában — kevés kivétellel — olyan írók nevével találkozunk, akiket ma is számon tart az irodalomtörténet; az pedig magától értetődik, hogy nem szerepelhettek a legértettebb műveikkel, hiszen valamennyien fiatalok voltak. A válogatás tehát nagyjában és egészében szerencsésnek mondható.

Az *Aurora* művészeti anyagának kimagasló alakjai Rózsa Miklós, Bölöni György és Relle Pál, mindhárman koruk leghaladóbb, legforradalmibb művészi irányát pártolják. — Rózsa Miklós Rippl-Rónai József művészetét ismerteti (I/28), s egy harcos cikkben bátor hangon bírálja Tisza Istvánnak a *Magyar Figyelőben* írt, a modern művészeket reakciós szellemben elmarasztaló *Ugrai Levelét*, kimutatva, hogy Tiszának nemcsak a műzlése fejletlen, hanem súlyos tárgyi tévedései is vannak (I/53).

Bölöni György mindjárt az első számban felfedezi Pór Bertalant, mint „izmos, nagyszerű, magyar tehetség”-et (I/37). Székely Bertalanról szóló cikkében a portréfestőt értékeli a hazafiaskodó történelmi képek mesterének rovására (I/77). A továbbiakban teljes mellel kiáll az akkori legmodernebb magyar festők mellett. Röviden, de magvasan megállapítja ő is Rippl-Rónai művészettörténeti értékét (I/156). Különösen szívügye az akkor induló, valóban forradalmi lendületű „Nyolcak” propagálása. Közülük egy-egy, irodalmi eszközökkel megrajzolt s

⁷ A második megjelent a Süppedő talajon c. novellás-füzetben, Bp. é. n. Magyar Könyvtár 654—655. sz.

⁸ Az utolsó gyalázat belekerült a Válogatott elbeszélések (Bp. 1956.) I. kötetébe (387.), de tévesen 1913-ról datálva.

⁹ A szerző ua. évben megjelent novellás kötetének címadó novellája.

¹⁰ Az első kettő megjelent Az átkozott költőben. Somlyó Zoltán válogatott verseiben is. (Bp. é. n. 82., 83.)

¹¹ Juhász Gyula összes versei. Bp. 1955. 280., 285.

kifinomult műéréről tanúskodó markáns művész-portrét szentel Berény Róbertnek, Kernstok Károlynak, Márfy Ödönnek, Tihanyi Lajosnak, ismételten Pór Bertalannak, Orbán Dezsőnek, Czigány Dezsőnek. Czóbel Bélára a lap megszűnte miatt már nem kerülhetett sor. (II/63, 81, 119, 153, 210, 246, 279.) — Valamennyi ismertetést bőséges képanyag kíséri. — A szobrászok közül Vedres Márkot méltatja (I/1), ugyancsak képek kíséretében, valamint Fémés-Beck Vilmost (II/307).

Relle Pál, aki nemcsak jótollú író és újságíró, hanem végzett építész-mérnök is volt, rövidebb műtörténeti kritikákon kívül öt folytatásban megírja a folyóirat egyetlen nagyobb-lélegzetű, valóban alapos, elmélyült tanulmányát *Budapest revíziója* címmel, amelyben rámutat a magyar főváros városképének hibáira, kiépítésének alapjában véve elhibázott voltára (II/49, 124, 193, 270, 343). Rövidebb alkalmi műbírálatok írója a főszerkesztő, Cserna Andor (I/35, 51, 96, 114). Említésre méltó még Herman Lipót *Képek a Paradicsomból* címmel közölt karikatúrasorozata, amellyel csaknem félévszázaddal megelőzte a világhírű francia „Effel”-t (II/99 stb.)

Az *Aurora* művészeti irányát, értékeléseit azóta igazolta a művészettörténet, s így megállapíthatjuk, hogy szerkesztősége e tekintetben is helyes úton járt.

A színházi rovat is kitűnő neveket mutathat fel. Mindjárt az első számban Csokonainak a Vígyszínházban bemutatott *Karnyónéjáról* Kuncz Aladár közöl színi-bírálatot, Szomoró *Rajongó Bolzay lányáról* pedig Bánóczy László, a Thália-mozgalmak szervezője (I/41, 42).

Bíró Lajos egy kéziratban olvasott „verses darabért” lelkendezik, Márkus László *Hún legendájáért*. A szerzőt Ady nagyságához méri. „Újjongjatok, egy nagy poétánk van!” — kiált fel. A darab bizonyára azonos az egy év múltán a Nemzeti Színházban bemutatott *Attila* cíművel, de magának a dramának a bábészínjének további sorsa és pályája nem igazolta Bíró elragadtatását (I/34). — Hajó Sándornak a Magyar Színházban előadott *Füük és lányok* c. vígjátékáról Bálint Lajos, a ma is élő jeles dramaturg, írt színi kritikát, Bródy Sándor *Medikusáról* pedig Bródy Miksa (I/8, 50).

A 2. számba hosszabb tanulmányt ír Bárdos Artúr *Az új színpad; új kulisszák* címmel, amelyben azt fejtegeti, hogy a színpadi díszletezés új iránya a visszaegyszerűsödés felé mutat (I/69). A 3. szám Balázs Bélának — fentebb már érintett — *Aréna és bábészínház között* c. tanulmányával kezdődik, amelynek a bábészínházi vonatkozású része épp olyan úttörő jellegű, mint aminők a szerző film-stúdiói (I/117). — Lengyel Menyhért *Prófétáját* ketten is méltatják: Bánóczy László és Mohácsi Jenő (I/165).

Hevesi Sándor hosszabb tanulmányt szentel Shakespeare *Vízkeresztje* muzsikájának, míg magát a Nemzeti Színház-beli előadást megint csak Bálint Lajos méltatja (I/17, 26). — Megemlékezést olvashatunk Barta Lajos *Parasztok* c. darabjáról is Bródy Miksa tollából (II/39). — Kis külföldi szint végigt a színházi rovatba Mohácsi Jenő beszámolója a *III. Richárdnak* a berlini Busch-cirkuszbeli nevétségbe fulladt naturalisztikus előadásáról, valamint Bródy Miksáé a Budapesten vendégszereplő Reinhardt-színházról (II/100, 132) — Értékes tanulmány Bálint Lajosé: *Hamlet Shakespeare-színpadon*, és Vészi Margité *A balett reneszánszáról* (II/313, 339). A színházi rovat munkatársai egytől-egyig ismert és elismert nevű, haladó szellemű színházi szakemberek — színi kritikusok, dramaturgok, rendezők — s ez egymagában is garancia a kielégítő színvonalnak.

A zenei anyagnak legnagyobb jelentősége, íróinak legfőbb érdeme Bartók Béla zsenijének felismerése és elismerése. Idegen tárgyú zenei cikkekben is fel-felbukkan a neve, s mindig méltánylóan; így Kovács Sándornak Szendy Árpád vonósnégyeséről írott cikkében (I/112), Fodor Gyulának Weiner Leo új tankönyvéről szóló könyvismertetésében (II/168).

Sőt maga Bartók Béla is szóhoz jut az *Aurora* hasábjain. *A magyar zenéről* írt három oldalas cikkében felhívja a figyelmet a felfedezetlen és kiaknázatlan magyar népzeneire. Élesen kritizálja „zenetudósainkat”, akik „elfogadnak minden magyarul énekelt dalt magyar népdalnak. . .” Előbb fedezzük fel és dolgozzuk fel a valóban eredeti magyar zenét, csak azután jöhet a zeneelmélet. . . (I/126—8).¹²

Bartók elismerése és szerepeltetése egymagában is fémjelzi az *Aurora* zenei írásainak színvonalát.

Az *Aurora* tehát minden vonatkozásban a jövő felé irányuló helyes úton járt; a 14. szám után mégis megszűnt. Vajon mik voltak korai elhallgatásának az okai? Bizonyára az is, hogy az a helyes út az osztály-korlátozottság következtében nagyon is szűk volt. Meg aztán *funkcionális* zavarok is voltak. Szerkesztői ingadoztak a revü-típus és az élenkebb hetilap-forma között. Nos, hát folyóiratnak tartalmasabb, elmélyültebb, egyetemesebb társadalmi jellegű volt a *Nyugat*, hetilap típusban pedig elevebb, rutinosabban szerkesztett Kiss József *A Hétféje*. E két malomkő között az *Aurorának* fel kellett őrlődnie.

¹² A forrás megjelölésével megvan a Bartók válogatott zenei írásai c. gyűjteményben. (Bp. 1948. 10—11.)

LA LITTÉRATURE COMPARÉE EN EUROPE ORIENTALE

Conférence de Budapest 26 — 29 Octobre 1962. Rédigé par I. Sötér de l'Académie Hongroise des Sciences et K. Bor, T. Klaniczay, Gy. M. Vajda. Bp. 1963. Akadémiai K. 534 p. (Acta Litteraria, tom. 5.)

Az 1962 októberében Budapesten megtartott nemzetközi összehasonlító irodalomtörténeti konferencia előadásain s hozzászólásain szinte végigvonul a polémia ingerlő kérdése: irodalomtörténészről vagy komparatistáról beszéljünk-e? A konferencia sikerét mutatja, hogy a két terminus jelentéstartalma és egymáshoz való viszonyát illetően a különböző oldalról, eltérő kiindulópontokból nyilvánított vélemények is konvergáltak egymással. Étiemble mottója — Comparaison n'est pas raison — Sötér István bevezető előadásában oly meggyőzően marxista gondolatrendszer összefüggései közé került, hogy felfogását francia és szovjet, utrechti és prágai tudósok éppúgy a magukévé tudták tenni, mint magyar kollégáik. A magyar irodalomtörténetírás eddigi fejlődéséből következik, hogy: „la méthode comparative ne saurait donc signifier pour nous un « tournant » ou un passage vers une autre méthode ou une autre position scientifique, mais seulement l'élargissement de cercle de nos investigations... je mettrais l'accent sur la complexité et non sur la comparaison” (16.). Amikor tehát R. Étiemble helyeselte a francia iskola irányának bírálatát (45.) vagy — más alkalommal — szinte polemikusan hangsúlyozta: „La littérature comparée s'achève, se parachève, et en un sens commence au moment où elle étudie l'oeuvre en tant que telle” (205.), és így teljesen összetalálkozott a Zsirmunskihoz csatlakozó W. A. P. Smit utrechti professzor véleményével („C'est en effet toujours l'oeuvre littéraire elle-même, qui doit former le centre de nos études” 99.) — ő és idegen kollégái egyformán azt húzták alá, amit a bevezető éppen a francia iskola bírálatával kapcsolatban már kimondott: „Cette école perd quelquefois de vue la littérature elle-même; elle nous apprend à connaître l'influence et le rayonnement d'une oeuvre littéraire, mais presque point du tout sa nature ou ses qualités propres” (16.). A műalkotás komplex vizsgálatának feladatát a bevezető előadás és a számos rá következő már az első plenáris ülésen oly történelmi, esztétikai és stilisztikai összefüggések közé

állította, hogy az amerikai és a francia iskolák szűkösségéből e konferencia szerencsésen talált utat a nemzeti irodalmakénál magasabb szintézis felé, anélkül, hogy a nemzeti irodalmak konkrét valósága felőli kiindulás alapelvét szem elől tévesztette volna.

E magasabb szintézis elvei — még ha az összehasonlító irodalomtudománynak vannak kötelezettségei a mai világirodalom iránt is (J. Mukařovský) — elsősorban a kelet-európai irodalmak közös útjának jellegzetességei és törvényszerűségei körül rajzolódta ki, mint a harmadik plenáris ülés előadásainak (J. Dolanský: Das vergleichend-historische Studium der Literaturen Osteuropas, T. Klaniczay: Les possibilités d'une littérature comparée de l'Europe orientale, B. Köpeczi: La méthode comparative et les littératures contemporaines des pays socialistes européens) és ez ezekhez fűződő vitának, valamint az igen terjedelmes szekció-közleményeknek gazdag anyagából kitűnik. E harmadik kérdés-csoport (Examen comparatif des littératures est-européennes) előadásai és négy szekcióban elhangzott közleményei a több mint 500 lapos kötetnek csaknem a felét foglalják el. „Nous arrivons ainsi au but de notre travail et peut-être à la finalité pratique que notre travail peut se proposer” — mondta joggal e témáról a konferencia egyik legtekintélyesebb részvevője, T. Vianu (137.).

Kétségtelen, hogy a kelet-európai irodalomfejlődés közös vonásainak e szélesen és sokágúan lezajló vitája és vizsgálata szorosabb és közvetlenebb kapcsolatban maradt a már említett első főtémával, Sötér I. és I. G. Nyeupokojeva elvi és általános módszertani tanulmányaival s azok vitájával, mint a második plenáris ülésnek az irodalomtudományi terminusok keletkezését és változását taglaló előadásaival és eszmecserejével. Noha — ez utóbbin — T. Vianu, H. Mayer és V. M. Zsirmunski előadása (a vitával és a terminológiai meg az összehasonlító stilisztikai szekció anyagával együtt) oly értékes és az előző évi utrechti Kongresszus erőfeszítéseinek irányába eső tudományos teljesítmény volt, hogy W. A. P. Smit, az AILC

elnöke, joggal vonta le ebből is a konklúziót egy irodalomtudományi terminológiai szótár megteremtésének szükségességére — a vita kiegyenlítetlensége és a szekciólendásoknak inkább elegánsan összefoglaló semmint új eredményeket feltáró jellege azt mutatta, hogy e körben a kutatást — különösen a hazait — jóval intenzívebbé kellene fokozni. A *Termes littéraires* szekció szép és igaz összefoglalások között (emeljük ki Kardos Tiborét a renaissance és a humanizmus fogalmának összefüggéseiről s M. Brahmerét a manierizmusról, aki lényegében Hausser és Weise felfogását tette a magáévá Curtiusszal és Hockevál szemben) egy oly dolgozatot mutat fel, amely új kutatásokon épült és valóban beillik egy terminológiai szótárba: J. Voisine cikkét az autobiográfia terminusának keletkezéséről és fejlődéséről. Erényeivel (adatgazdagság és rendszeresség), hibáival (hiányok: pl. a „mémoires pour servir à l'histoire d'une vie” típus mellőzése; merev történetiség) egyaránt a francia faktualizmus hasznos terméke. — A vita maga pedig, mely T. Vianu óvatos, H. Mayer energikusabb és zártabb gondolatmenetű előadása nyomán bontakozott ki, Vianu későbbi hozzászólásában csaknem szkeptikus fordulatot vett („Je me demande pourtant s'il est possible et s'il est souhaitable d'arrêter cette signification [des termes] une fois pour toutes”, 95. — ami a tervezett szótárról való lemondás közelébe vinne, ha Vianu dialektikája nem tenné hozzá mindjárt azt a finom megállapítást is, hogy a terminusok maguk is az irodalmi valóság szüntelen átalakulásának folyamatát kísérik s így meggátolhatatlan, hogy ne változtassák értelmüket, amit tehát korszakokonként kell meghatározni), Mayernél pedig némi nehézséghez, a művészettörténetből átvett terminusok iránti merev bizalmatlansághoz vezetett. Ennek egyik nyomós oka a szellemtörténeti hamisításoktól való óvakodás. W. Krauss pl. még a barokk terminusát is azért utasítja el, mert az — szerinte — a „wechselseitige Erhellung der Künste” szellemtörténeti és a művészet nem-marxista abszolutizálásához vezető koncepciójából ered, és mert — szerinte — a szocialista országokban a fiatalabb kollégák nem ismerik a német szellemtörténet „unheilvolle Entwicklung”-jét (95.). A helyzet azonban nem így áll, a komplex kutatás éppenséggel történeti alapon vet számot a művészetek egymásra tett kölcsönös befolyásával, s a barokk fogalmát már nem csupán a szellemtörténeten túljutott polgári tudomány vizsgálta felül, hanem a marxista művelődés és irodalomtörténet a szociális és történelmi alapoknak megfelelően tisztázta is. A vita ez esetben egyfelől H. Mayer és német kollégái, másfelől Klaniczay T., Vajda Gy. M., K. Wyka között zajlott le, a *Termes littéraires* szekció tanulmányaiban pedig szó-

veg alatti áramként folyt tovább (a Coméniusszal kapcsolatban — német kollégáktól s J. Mukařovskýtól — visszautasított barokk itt ismét felmerült (247.) és a lengyel, tágabban az egész barokknak differenciált szemléletében a cseh H. Jechová (224.), a lengyel M. Brahmer (254—255.) és a magyar Angyal Endre egyetértett egymással.

Ha így a terminusok körüli egész eszmecsere és előadásorozat (kevés magyar részvevővel) eredményességét tekintve alatta maradt is a kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálatai egészének, tagadhatatlan, hogy az a szekció, mely (kapcsolódva Zsirmunzskintak Les problèmes de la stylistique comparée c. módszertanilag kiváló dolgozatához) összehasonlító poétika és összehasonlító stilsztika címen gyűjtötte egybe francia, magyar, cseh és lengyel kutatók előadásait, kimagasló eredményeket mutatott fel. Széles elvi alapozással, történetiség és esztétikum „kiegyezésé”-nek megállapításával kezdődött a sor — Étiemble részéről, és oly jeles, összehasonlító metrikai stúdiummal folytatódott, mint amilyen Gáldi Lászlóé vagy Halász Előd matematikai logikai alapon felvázolt, sokatigérvő tanulmányával a regénybeli objektív történet, elbeszélés és „mese” dimenzióinak diagramba foglalásával, oly modelltipusok körvonalazásával, amelyek írók, áramlatok ill. korszakok legezszakabb összehasonlítását teszik lehetővé. H. Jechová a közönség izlésének és az irodalmi áramlatnak dialektikus összefüggéséről, a stiluseszközök típusai változásának társadalmi okairól adott elő s M. Zmigrodzskának a regényelmélet egy alapproblémájáról (az elbeszélő szerepéről) írt összehasonlító tanulmánya a jelen irodalomnak égető kérdéseig kérésre figyelemmel a sokágú fejlődést. Ezek az összehasonlító stilsztika körében készült tartalmak, marxista szemléletű s kiérlelt módszerességgű tanulmányok azzal biztatnak, hogy a jövőben e téren is (tudományunk talán itt maradt el feladatai mögött leginkább, mint Nyirő Lajos hangsúlyozta: „Et ne devonous pas juger anormal le fait que les recherches stylistiques de la littérature sont devenues par excellence des disciplines linguistiques?” 192.) lényeges változás és talán fellendülés várható.

Meg kell még említenünk az összehasonlító irodalomtörténet történeti feldolgozó szekció komoly eredményeit — külföldi kartársaink, főleg a saját (de a mieinknél későbbi) kezdeményeiket hangsúlyozó németek, elfelejtették, hogy Meltz *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (1877) kilenc évvel előzi meg Posnett és Koch fellépését s hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatásoknak Magyarországon sok évtizedes múltja van már. Ennek minden nacionalizmustól ment, kritikai szellemű áttekintése — különö-

sen Vajda Gy. M. és Bor K. kitűnő dolgozataiban — sok tanulsággal szolgált éppen a diszciplína fejlődéstörténetét, közép-európai alapozásának megismerését illetőleg. S méltán került ez összefüggésben a kötet végére Bóka László szép megemlékezése Turóczy-Trostler Józsefről, az összehasonlító irodalomtörténet nemrög elhunyt nagy magyar képviselőről.

Gazdagon bontakozott ki — Dolanský J. és Klaniczay T. bevezető előadásai nyomán — azoknak a szekcióknak a munkája, melyekben a kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálata folyt le. A hatás és kölcsönhatás kérdését a tanulmányok többsége azon az elvi alapon vetette fel, melyet Sötér István vázolt fel bevezető előadásában (a nemzeti irodalmak áthasonlító törekvéseinek fontossága, a világirodalom kronológiájának eltolódása nemzeti irodalmak szerint, a „messages adressés à l'humanité” s a nagy irodalmi áramlatok szerinti szintetizálás lehetőségei stb.) és azon a körön belül, melyet J. Dolanský a kelet-európai irodalmak regionális csoportjának nevezett (a differenciáló tényezők fenntartásával) s amelyet a vitában a nyelvre s tájegységre való korlátozás félrevetésével el is fogadtak. Az az óvatosság, mellyel Étienne, Barta J., K. Wyka, M. Zmigrodzka a „cadres géographiques” merevsége ellen (40. l.) vagy a differenciák erős figyelembevételére (Wyka 133—134., Barta 144.) mellett nyilatkozott, éppen nem a fejlődés közös törvényszerűségei iránti kétely jele volt, hanem reális számvetés a nagy közös munka realizálásához nélkülözhetetlen első lépésekkel. E tekintetben Wyka Sötér István bevezető gondolatait folytatta („rendre compte de ces faits primordiaux en préparant une enquête méthodologique concernant les principales époques littéraires, les grands courants... 1333.). Sötér, Wyka, Zsirmunzski és Klaniczay nagy távlatokba mutató felismerései és tétellei természetesen egyelőre még nem válhattak a konferencián felhalmozott anyagnak belső „rendező” elveivé, bár pl. R. Grebeničkovának a történelmi kontextusról (melynek foglalatja átlépi egy nemzeti irodalom keretét) vagy G. Steinernek a perspektíva-fogalomról felvázolt igen figyelemre méltó gondolatai tk. a főlendások alap-tételeit bontogatták tovább s csiszolták ki konkrétabb összehasonlító elemzés instrumentumaivá. Különösen termékenynek látszik Klaniczay T. megállapítása arról az archimedesi pontról, ahol a kelet-európai fejlődésnek a nyugatitól való eltérése s az előbbi irodalmainak közös sajátosságai lényegükben s leginkább megragadhatók: „le grand renouveau des littératures ouest-européennes s'est réalisé sous le signe du caractère profane et de l'humanisme à l'époque de la Renaissance, tandis que celui des littératures d'Europe orientale eût lieu à l'époque des lumières et

du romantisme, sous le signe de l'idée nationale” (125.). Kár, hogy egyes hozzászólások ill. közlemények nem vették eléggé figyelembe e határvonal döntő fontosságát (Zmigrodzka, aki a régi felé vonul vissza, 135., Girnus, akiknek 1848-cal kezdődő német fejlődés-konceptiója jóval kevesebbet nyújt a kelet-európai irodalmak összehasonlításához, mint Klaniczay terminusa). A legjobb konkrét összehasonlító dolgozatok mélyén (még ha a kapitalizmus irodalmáról szóltak is) a Klaniczay által meghúzott határnak, mint közös társadalmi-történelmi fordulónak elismerése áll (pl. Sziklay L., Tarnay A., Kovács E.).

Ha mármost egybevetjük egymással az említett elvileg bevezető és a kelet-európai összehasonlító stúdiumról általában szóló tanulmányoknak (Sötér, Nyeupokojeva, Dolanský, Klaniczay és Köpeczi írásainak, valamint K. Wyka leginkább ömelljük állítható, tág látókörű s elvileg fontos közleményének: Les principaux problèmes de recherche de la littérature du XXe siècle) tételleit, vezérmotívumait azokkal az eredményekkel, melyeket a három nagy szekcióba (A kelet-európai irodalmak a kezdetektől a XIX. századig, a XIX. században, a XX. században) sorolt tanulmányok adnak, az alapelemben való egyetértésen túl gyakran hiányolhatjuk az oly további módszertani szempontok következetes és elmélyült alkalmazását, amelyeket Sötér, Wyka s mások vetettek fel (irodalmi áramlatok, stílustörténelmi kategóriák), és sajnálhatjuk, hogy az a panoráma, melyet Wyka vázolt fel a XX. század irodalmának fő jelenségeiről (a realizmus, a szocialista realizmus, a kísérletezés és avantgarde) nem kerekedett ki teljessé a megfelelő szekció részlettanulmányaiban. Érthető, hogy ez utóbbira nem kis részben még mindig problémát oldozgató, a tulajdonképpeni „összehasonlító” műveletet megelőző feladatok hárultak. A kép azonban egyrészt az avantgarde, az izmusok, nemzetközi vitákban forgó nevek (Kafka stb.) elmosódása vagy hiánya miatt elvileg sem volt teljes, másrészt nem érte el az esztétikai jellegű, formai és stilisztikai vizsgálatnak azt a fokát, melyre költők vagy műfajok összehasonlító elemzésével a XIX. század előtti s a XIX. századi irodalmak vizsgálatában — Zsirmunzski példája nyomán is — jutottak el más kutatók. A XX. századi szekcióban inkább az úttörő munkálatok érdemét kell megállapítanunk (Kardos L., Illés L. és Szabolcsi M. munkáiban), nem annyira kialakult, kész eredményeket, mint inkább problémák helyes felvetését (a proletkult-szakasz, a szocialista líra fejlődése) kell elismernünk. S legelső sorban magyar kutatók felkészültségéből — ebben a szekcióban egyedül L. Sargina képviselte a külföldi hozzászólót, míg az előző két szekcióban 3—3 külföldi ill. külföldön élő magyar kutató szólalt fel.

A XIX. század előtti irodalomnak s a XIX. századnak szekciója leginkább bizonyos műfajok (poétika, elbeszélő költemény, regény) összehasonlító stúdiumában mutatott fel értékes dolgozatokat, kevésbé egyes költői művek elemzésével (de Képes G. Burns és Sevcenkója kiemelkedik a sorból), s a legritkább volt az oly típusú tanulmány, amelyik több nemzet irodalmának társadalmi bázisát és ennek megfelelő fő irányait vetette volna össze egymással (Kovács E.). Pedig az összehasonlító irodalomtörténetnek éppen ez lehet az egyik fontos, az érdekeltek egyetértését is megteremteni hivatott módszere. Aligha véletlen, hogy éppen a XIX. századi szekció írásaiban esnek a legerősebb sugarak a magyar, cseh, lengyel, szerb, orosz és bolgár irodalom közös fejlődésének sajátosságaira, a konkrét differenciáló mozzanatok kiemelése mellett. A módszerek is itt a legváltozatosabbak (eszmetörténet, esztétikai minőség [pl. humor], írói mű, írói utóélet, műfaji párhuzam stb.).

Végül: csak sajnálni lehet, hogy Lukács György ide is tartozó életművének nagy tanulságaival (a regényre s a drámára gondolunk elsősorban) — futólagos említéseken túl — senki sem foglalkozott külön, érdemhez méltó módon.

E nemzetközi konferencia mérlegét, me-

lyen a számos külföldi meghívott közül vagy harminc kiváló tudós (bolgár, cseh, francia, jugoszláv, lengyel, német, román, szlovák és szovjet) vette ki részét aktívan az eszmecsereből nem sokkal több magyar kutató társaságában, csak megközelítőleg tudjuk megvonni a megjelent és Sötér I., Bor K., Klaniczay T. és Vajda Gy. M. által kiválóan szerkesztett kötet tartalmának fenti ismertetésével és kritikájával. Hogy a kelet-európai irodalmak történetének szintézise felé a szélesebb elvi egyetértés jegyében itt történt meg az első jelentős lépés, a folytatható kezdeményezés, az kétségtelen. Mind az elvi bevezető és a plenáris üléseken elhangzott tanulmányok, mind a szekciókba foglalt előadások azt mutatják, hogy a magyar irodalomtudomány — belső fejlődése és fokozatosan kiépült nemzetközi kapcsolatai révén — nagy mértékben képes volt kiszélesíteni vizsgálódásainak körét, az irodalmi összefüggéseket komplex módon ragadja meg, sőt, egyik tüzihelyévé válhat a nemzetközi összehasonlító irodalomtörténeti kutatásoknak. A fribourg-i kongresszus magyar sikerei éppúgy ezt a reményünket igazolják, mint a magyar irodalomtörténeti szintézis nemrég elkészült s megjelent nagy kötetei.

Szaunder József

LITTÉRATURE HONGROISE, LITTÉRATURE EUROPÉENNE

Études de littérature comparée publiées par l'Académie des Sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Rédigé par István Sötér et Ottó Süpek. Bp. 1964. Akadémiai K. 647 p.

Erre a nagyméretű s kihatásában minden bizonnyal nagy horderejű vállalkozásra az összehasonlító irodalomtörténészek nemzetközi szövetségének múlt évi, Fribourg-ban tartott kongresszusa adta meg a kezdeti lendületet: miután hosszú évekig a magyar irodalomtörténészek nem, vagy csak alig hallatták a hangjukat szaktudományunk nemzetközi fórumain s diszciplínáiban, a két évvel előbb Budapesten tartott, valóban sikeres kelet-európai konferencia után most a legszélesebben nemzetközi irodalomtörténeti fórumon kívánták letenni a magyar tudomány obulusát, bemutatva, hol tart ez az ága tudományunknak nálunk.

Csak elismeréssel lehet szólni a szerkesztést végző Sötér István és Süpek Ottó munkájáról: szemmel láthatóan arra igyekeztek, hogy a kutatók különböző nemzetűekéi éppúgy szóhoz jussanak, mint a marxista szemléleti igény mellett megnyilatkozó különböző munkastílusok: az elméleti hajlam éppúgy, mint a részletkutatási eredmények. Ugyanakkor s mindezen keresztül e kötet közvetve egy európai horizontú és szémszögű magyar

irodalomtörténeti vázlat is: ha a külföldi kutató nem kap mást a kezébe a magyar irodalomról, mint ezt a kötetet, akkor könnyen lehet, hogy irodalmunk legnagyobb nevei ismeretlenek vagy alig-ismertek maradnak előtte, de a főbb ízlés-irányokban, befolyás-hullámokban nagy tévedések vagy hiányok nélkül fog tudni eligazodni. És ehhez nagy segítséget nyújt Bor Kálmán kötetet záró bibliográfiája, mely közel húsz esztendő magyar vonatkozású összehasonlító irodalomtörténeti tevékenységéről számol be. Közel négyszáz cím-felvétele beszédesen tanúskodik arról, hogy ez az ága diszciplínáknak, ha nem is állt mindig reflektorfényben, de ki sohasem hunyt.

A kötet szerkesztésének kiegyensúlyozottsága, megkomponáltsága szinte elfedik kisebb hibáit. Nyilvánvaló, hogy terjedelmi okok, határidő-problémák stb. erősen közrejátszottak az anyag összeválogatásánál, hiszen a kötetnek pontos időre kellett kikerülnie a nyomdából, mégis sajnálatos, hogy az összehasonlító irodalomtörténetnek olyan erői, mint Barta János, Kardos László, Kómlós

Aladár, Waldapfel József, vagy a fiatalabbak közül Halász Előd, Yulow Viktor — távol maradtak. De ezek az okok sem magyarázzák, miért nincs a kötetnek névmutatója — illetve a névmutató miért csak a bibliográfiái anyagot öleli fel? Az ilyen jellegű munkáknál a névmutató nélkülözhetetlen, s eredményeinek a tudományos vérkeringésbe való bekerülését nagy mértékben elősegíti. Végül a kötet franciasága: sem szidni, sem dicsérni nem lehet. Nyelvtanilag korrekt az egész, csak éppen a francia szöveghez szokott szem fárad el rajta túl gyorsan: sokszor nehézkes, körülményes, túlzottan fordítás-szagú és túl kevéssé egyéni a különböző szövegek átültetése. Amellett nyomdai ellenőrzése is sok kívánnivalót hagy hátra: rengeteg a sajtóhiba, nem annyira értelemzavaró, mint bosszantó gondatlanság a kötetben.

Mindez tán akadémikusodásnak tetszhetnék, pedig csak visszája annak az örömmek, mely az olvasót a mű láttán elfogja: a magyar irodalomtörténeti kutatás elevenségének, életképességének s a korszerű áramlatokkal, eredményekkel való lépés-tartásának jelentős bizonyítéka. Ugyanakkor bizonyítéka annak is — s ez valószínűleg egészséges jelenség —, hogy az összehasonlítás az irodalomtörténeten belül nem lett nálunk valamiféle szeparált, külön művelt ágazat, speciális erővel; vannak bár egyes irodalomtörténeiszek, akik szívesebben nyúlnak összehasonlító témákhoz s vannak, akikről az ilyesmi távolabb áll, de az összehasonlítás senki számára sem „Ding an sich”, hanem a lehető módszerek egyike bizonyos irodalmi-szellemi folyamatok jobb, mélyebb megértéséhez és interpretálásához.

A kötet zárótanulmánya Vajda György Mihály munkája a magyar összehasonlítás múltjáról, eredményeiről. Nagyvonalú s ugyanakkor minden jelentős tényt számbavevő dolgozat, melyből kiderül, hogy a tapogatózó kezdetek után az összehasonlításnak nálunk is a pozitívizmus adott szárnyakat s a szellemtörténet ragadta légritka régiókba; az első különösen konkrét művek vagy korszakok összehasonlításában ért el eredményeket, a második érdeklődésének főiránya a stílus-jelenségek összevetése felé terelődött. Ez a két tendencia mai irodalomtörténeiszek munkásságában is fellelhető, társulva a marxista interpretáció, a materialista horizontbaállítás igényével. S itt egy régi tendencia egy új hiánnyal társul: valószínűleg éppen a szellemtörténeti múlt következtében, a stílustörténeti irányzatok kutatása és interpretálása szellemi életünk dogmatikus korszakában háttérbe szorult, szinte törvénytelenül vált: könnyen megkaphatta a formalista címkét, mely már akkor sem volt dicséret jelző. Pedig hogy az ilyen jellegű kutatásokra a marxista irodalomtörténetnek milyen szük-

sége van, azt nem csak Gáldi László vagy Hopp Lajos szűkebb körű vizsgálatai (az egyik a kelet-európai nyelvújítás, a másik a levél-regény köréből) bizonyítják, hanem Sötér Istvánnak az egész XIX. századi magyar irodalom problémáit felölelő tanulmánya és Klaniczay Tibornak a stílustörténeti kutatásokat, elhatárolásokat elvi síkon vizsgáló dolgozata, amely igen érdekes és fontos, helytálló eredményekre vezet, különösen a stílusok létrejötte s a stílusváltások társadalmi osztálymeghatározottsága területén. Sajnálatos viszont, hogy ezeket a Klaniczay által kidolgozott módszereket és eredményeket egy olyan gazdagon dokumentált és színes gondolatokat tartalmazó dolgozat, mint Czine Mihályé, nem használja fel: igen fontos lett volna pedig annak a meghatározásánál, miért van nemzedéknyi késés a naturalizmus magyarországi jelentkezésénél? s ez a naturalizmus hazai pályafutására is érdekes fényt vethetett volna.

Sajnos, az elmélet a magyar irodalomtörténetnek sohasem volt gazdagon csörgedező és színes ága. Ma is meglehetősen így van ez, s ez a kötet is tanúbizonyossága; az egyetlen Nyíró Lajos, aki nagyobb dolgozatban mérkőzik meg a jelenleg Nyugaton divatos elméleti irányzatokkal s szembesíti azokat a marxista elmélettel, rámutatva részbeni vagy egészen retrográd jellegükre, egyben ezt az alkalmat is felhasználva arra, hogy irodalomszemléletünk kiragadja a realizmus-antirealizmus beszűkítő antinómiájából. Ugyanakkor Szabolcsi Miklós a mai magyar irodalom és a világirodalom viszonyát vizsgálva inkább csak a tényközlésnél marad, sokkal kevésbé törekszik elméleti általánosításokra, pedig ha e feladatot is vállalja, gazdag anyaga alapján irányjelölő szerepet is betölthetne.

A tanulmányok túlnyomó többsége — s ez a dolog természetéből, a hazai hagyományokból egyaránt folyik — részletkutatások eredményéről számol be. Úgyszólván minden tanulmány elkápráztat adatgazdagságával, némelyik azonban — mint pl. Dömötör Teklár — mintha be is érné ezzel. Számosan (mint Vargyas Lajos, vagy Hadrovics László) eljutnak anyagbőségük elvi kifejtéséhez, általánosításához; e téren az egyik legtanulságosabb dolgozat Képes Gézáé, aki két nevezetes felfedezést tesz: egyfelől, hogy Reviczky Károly gróf vezette rá William Jones-t Háfiz szépségeire, másfelől, hogy Jones volt Csokonai vezetője Háfizhoz s hogy a rokokó zengzetek Csokonai költészetében sok esetben Jones-on keresztül az arab—perzsa költészetre vezethetők vissza. Mindkettő fontos és jelentős eredmény, azonban a kettő nehezen áll össze egyetlen gondolatmenetű a tanulmányban. Más vonatkozásban kell elgondolkoznunk azon a jelenségen, hogy Sziklay László valóban rendkívül gazdag és sok isme-

retlen anyagot feltáró dolgozata Pest-Buda jelentőségéről a szomszéd népek modern irodalmának megszületésében nyilván nem jöhetett volna létre Csahihen Károly és Waldapfel József úttörő munkái nélkül; szinte érthetetlen, miért nem említi — akár polemizálva — őket.

A szerkesztés gondossága általában el tudta kerülni az átfedéseket, a fölösleges ismétléseket az egyes tanulmányok között. Ilyen találkozás csak egy maradt — talán elkerülhetetlenül — Diószegi András és Rév Mária tanulmányai között. Mindkettő hasznos és érdekes írás; de mintha Rév Mária dolgozata módszertanilag messzebb mutató lenne, akkor is, ha részeredményeivel többször lehetne kedvünk vitatkozni. Ő ugyanis a századvégi-századeleji orosz és magyar irodalom összevetésénél az alkati-hangulati hasonlóságok-különbözőségek vizsgálatából s az ezek mögött meghúzódó társadalmi mozzanatokból indult ki; meggyőződésünk szerint ezzel a módszerrel a kelet-európai irodalmak összehasonlítása lényegesen szélesebb és megvilágítóbb perspektívákra talál, mintha pusztán a közvetlen hatások-átvételek vizsgálatánál marad. Az összehasonlításnál — ha az valóban marxista alapokon kíván előre haladni — úgyszólván mindig fontosabb az,

hogy ki, mikor mit vesz át s-hogyan, mint az, hogy kitől; a modell csak funkciójában érdekes, nem önmagában, mint ahogy az ilyen, legszélesebb értelemben vett imitáció mindig bizonyos igényről és hiányról árulkodik. Ennek az egyedi-alkati és társadalmi okait kimutatni, következményeit elemezni: minden bizonnyal ez a marxista összehasonlító irodalomtörténet elsőrendű feladata. S ezt a feladatot látja el egy látszólag szűk területen, de széles körre fényt vető tárgyi és elméleti felkészültséggel Köpeczi Béla tanulmánya Stendhal magyarországi szerepéről.

E rövid beszámoló keretében a kötetbe foglalt huszonöt tanulmánynak csak kisebbik részét említhettük. Nem is lehetett célunk valamennyinek felsorolása, még kevésbé az általuk kiváltott gondolatok — egyetértés vagy polémia — regisztrálása. Ez a gyűjteményes kötet alkalomra született, de jóval több, mint alkalmi gyűjtemény: akarva-akaratlanul képe az összehasonlító irodalomtörténet hazai állásának, problémáinak; részben közvetve, részben közvetlenül jelzése annak, merre kell a további munkásságnak haladnia, hogy a ma még meglevő hiányokat leküzdhesse.

Nagy Péter

PETŐFI SÁNDOR LEVELEZÉSE

Függelék (vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok). Pótlás a kiadás korábban megjelent kötetéhez. Sajtó alá rendezte Kiss József, V. Nyilassy Vilma. A Függelék Törő Györgyi, a Pótlás Kiss József munkája. Bp. 1964. Akadémiai K. 701 l. 6 t. (Petőfi Sándor összes művei, VII.)

Mire befejeződött Petőfi műveinek kritikai kiadása, már kezdek újra, bár erről legkevésbé szerkesztői tehetnek, sokkal inkább a régi szabályzat, mely rosszul jelölte ki a feladatot s a követendő módszert, mert a jegyzetekkel való oktalan takarékosságra és a szövegek helyesírásának megbolygatására utasított. Az utolsó kötet készítésekor ezek az előírások szerencsére már nem kötötték a szerkesztők kezét, s a korábbi munka félsikerén maguk is okulván, végre rátaláltak a helyes megoldásra, és áldozatos szorgalmat leleményes okossággal, ritka anyagismeretet lankadatlan filológiai éberséggel egyesítve olyan művet hoztak létre, mely mintául szolgálhat az eljövendő kritikai kiadásoknak.

A kritikai kiadás tagadhatatlanul fontos, nélkülözhetetlen válfaja az irodalomtudománynak, legföljebb azon lehet eltűnődni, hogy a mai fejlett nyomdai eszközök kényelmei közepette egyben-másban nem korszerűtlen-e. Iszonyú fáradtságot fordítunk a szövegekkel való bibelődés munkájára, s az eredmény olykor szinte kétséges, hiszen némely agyonjavított kéziratlap változatainak körül-

ményes leírása, a szögletes, hajlított és mindenféle zárójelek dzsungelével (gondolok például Vörösmarty vagy Tóth Árpád kritikai kiadására), minden igyekezet ellenére sem ad világos vizuális képet az eredetiről — nem volna egyszerűbb, legalább a makrancosabb esetekben, hasonmást adni s valamiképpen párosítani a fényképzési eljárást a szöveg-gondozás hagyományos módszereivel? Időt nyerhetnénk, erőt kímélhetnénk vele, s ezt a kritikai kiadások készítői annyival inkább megérdemelnék, mert munkájuk úgyszólván kicsit hálátlan munka, puritán műfajuk szigorú kötelmei között, hiszen például Petőfi levelezésének kiadói már-már egy monográfia anyagát gyűjtötték össze s osztották szét bőkezűen a jegyzetekben, anélkül, hogy a monografikus tárgyalás mutatósabb eredményre törekedhettek volna. A tudomány napszámái ők, teljes mérnöki készültséggel birtokukban csak az állványok fölhúzásán szorgoskodhatnak — ancillae philologiae.

Puritánságra szorítják a kritikai kiadás műfaji határai a bírálót is. Bármennyire csábító volna, noha csak hevenyészve, nekifogni

most a levélíró Petőfi portréjának, nem ez a feladat. De azt már mégsem állhatom meg, hogy legalább egy kis elmefuttatást ne közöljek Petőfi és Arany levélváltásáról. Páratlan nemzeti kincsünk ez, páratlan talán az egész világirodalomban: két ilyen nagy költő s két ilyen tiszta jellem ölekezése, ez a tündöklő barátság, ez a férfias fegyvertársi hűség, két — sokban elütő — kedély villanypólusainak szikrázó összetalálkozása; ölekezést mondtam az imént, mondhatnék birkózást is, kamaszkutyák hempergését, morgást, megtépedett füleket, véget nem érő játékban, mely lám minő fűrgévé változtatta azt a mackó Aranyt — meddig játszottak volna így, ha ama július 31-e ki nem oltja és be nem felhőzi e két ifjútitáni jókedv egyikét s másikat? talán bizony volnának „akadémiai papírszeletekünk” Petőfi Sándortól is, értekezlet alatt kajánul a főtitkár úr elé csúsztatottak, hogy a gondos hivatalnoknak csak ügyelbajjal sikerült volna komoly képét megőriznie? játékuktól játszani csábult képzeletünknek milyen jól esnék egyszer így elképzelní őket, a véres valóság vagy az apostol-sors nyomasztó víziói helyett két kis öregeskét, öklelő rímeken s pukkanó szótrefákon somolygót. Sorsuk kártyacsomagjában (mely mindig számtalan játszma lehetőségét tartalmazza) benne volt ez is; vagy tán nem ők csinálták irodalmunkban az első karinthyadákat? Igenigen; a szavakkal való huncutkodást, a mesterség eszközeinek bűvészkedő forgatását, melyet a közvélemény főként Karinthy és Kosztolányi nevéhez kapcsolt (bár József Attilától sem volt idegen), s amely nélkül bizonyosan nincs is nyelvi zseni, a költészet anyagára való efféle rácsodálkozást és a benne való turkálást először Petőfi és Arany művelte irodalmunkban! Törődtek a szavakkal, a nyelvel azelőtt is, de az valóban törődés, rá gondolásuk gond volt. Kölcsey például írt egy szép verset, de német címet adott neki, mert magyart nem tudott, és barátaitól kért a *Schwärmer* szó tolmácsolására javaslatot. Szemere neki is rugaszkodott, s miután Klopstock segítségével kihüvelykezte a német szó vélt gyökét, ezzel állt elő: „Nem tehetnénk-e a *Schwärmerei*-t *hényr*-nek? A szó analogián épül, a szó fest; mert a *h* forróságot s hevet s az *ny* lágyságot jegyez; a szóznak ágazatai nem éppen kedvetlenek. *Schwärmt*: *hényz*: az *nyz* azt festi, amit az *rm*: csak hogy amaz, ti. a magyar, szelídebben. *Schwärmer*: *hényző*. ... Mit gondolsz?” Kölcsey azt gondolta, hogy akkor inkább maradjon a német. Bár csak néhány évtized választja el, milyen messze esik ettől a bajoskodástól Petőfi és Arany szó-idomársága, a dévaj szó-konfetticsata! Egy vállrándítással elvetvén elődei gondját és panaszait („Gonosz dolog az, hogy nyelvünkben annyi e-nek kellett teremni” — Kölcsey), e két istenadta tehetség már

játszani tudott: fél évszázaddal Karinthyék előtt Petőfi már kedvét lelta a szó-intarziában (told ide — Toldi), Arany a tréfás betűcserében (vakmerőség—makverőség), s egy-egy jólsikerült képzelet oly élvezettel nyújtották át egymásnak, mint költőnek való csemegét, ritka ajándékot („valakit *borral lekenyerezni*”). Hébe-hóba ilyesmivel persze más is szórakozott, hiszen ahol az irodalmi élet kávéházakban zajlik, ott az elméskedés is kihajt, és például maga Petőfi említi egyik szójátékáról: „meggyilkolna Vahot Imre, hogy ezt nem ő találta ki” — de ilyen sok s pazar mutatványra csak a két költő kisportolt izomzatának erőfölöslegéből tellett: az ujjaiuk pörgették, amit más szuszogva is alig bírt megemélni. A sziporkázó páros tűzijáték petárdáit Petőfi gyújtotta be; próbálkozott hasonlóval már korábban is, először Pákh Alberthez írt 1844. április 15-i levelében, de a labdát vissza is kellett dobni, ahhoz méltó társ kellett, végre megtalálta, s ki más lehetett az, mint Arany: ők ketten voltak legfőbb urai a nyelvnek, a két „bájdús” népsí volt akkor az ország legrefináltabb *literátora*. S hogy kipirultak a viháncolástól! — hol a boldogság mostanában? kétségkívül egy barátságos levél kanyarintásában... Sajnáltni lehet, hogy efféle megfigyelések közlésére a kritikai kiadás a szerkesztőknek nem ad terep, holott aligha kerül valaki is bensőségebb viszonyba egy-egy író szövegeivel, stílusával, lelkével, mint aki kritikai kiadást készít, ezért mondom, hogy hálátlan műfaj ez, melynek díja sokszor csak annyi, hogy a bírálat felrója a sajtóhibákat.

Ezúttal csak igen keveset, hálstennek. Annál több a dicsérnivaló.

Száznyolcvanhárom levél, ebből százharminckettő Petőfié: ennyit tartalmaz a kritikai kiadás. Új benne tulajdonképpen nincs, mert a legtöbb előkerült kilenc apró levelet maguk a szerkesztők már korábban közzétették; de mennyi újdonsággal, ötlettel, beszédes adattal szolgálnak a jegyzetek!

Először is: amire még sohasem gondoltak — ez a kiadás számba veszi Petőfi levelezésének ismeretlen darabjait is. Harminc lapot tölt meg fölsorolásuk s a jeleké, melyekből reájuk következtethetünk: bravúros munka! és persze belesápadunk: kicsoda érték ment veszendőbe, hiszen úgy látszik, több ami elkallódott, mint ami megmaradt.

Továbbá: valahányszor egy-egy név legelőbb a szemünk elé kerül, a szerkesztők részletesen tájékoztatnak viselőjének Petőfihöz fűződő kapcsolatairól. E pompás miniatűr tanulmányokban nem ám csak Szinnyi adat-tárának s egy-két lexikonnak kivonatát kapjuk (amivel némely jegyzetíró beéri), hanem a tárgy megkívánta különleges kutatások önzetlenül átnyújtott eredményeit, úgyszólván egy nagy biográfiához elegendő üzem-

anyagot. S a szövegek minden kis rejtelmének, célzásának földerítésében mennyi figyelmes-ség, egy-egy dátum s efféle kikövetkeztetés-ben mennyi óvatos fontolgatás!

A jegyzetek falanxa szinte hézagtalan. Ellenvetésre, kiegészítésre alkalom alig. A 4. számú levélben Petőfi, a selmeci diák, néhány szót kipontozva írta: „Soha sem szomorkodom, mindig jó kedvem van; de a mellett — — — — 1.] n . . . m i . . . n g k.” Ferenczi csak vaktában próbálkozott a megfejtéssel: „Bizonyosan efféle következett volna: sokat éhezem”; a szerkesztők szerint valószínűbb, hogy „valami kamaszos titokról volt szó.” Nyilván; de mi volt a titok? Én érteni vélem: „lányokkal nem igen gondolok.” Semmi trágárság tehát; hogy miért kellett mégis kipontozni? istenem, tizenöt éves gyerek írta!

1847 júliusában Petőfi így címezi egyik levelét: „Rivuli-Dominarumi Pap Zsigmonyd úrnak” stb. Nem ártott volna megjegyezni, hogy ez a főlöszeges y a névben szó-intarziát csinál, s mivel a *mony* tojást, sőt egyes vidékeken herét jelent, elég gonosz kis tréfa. Ami pedig Rivuli-Dominarumot illeti, nem elég magyarázatul, hogy a levélíró „középkori oklevelekben előforduló latin nevének említi Nagybanját”. Mi köze Petőfinak a középkori oklevelekhez? Pálffy Albert egyik elbeszélésének címe volt *Rivuli Dominarum, az Életképek* 1845. évfolyamában jelent meg; ez adta Petőfinak az ötletet. A novellát bizonyosan ismerte, *Úti levelei* egyikében, épp 1847 júliusában, említi is.

A 34. levél jegyzeteiben nem sikerült az „ólmos füttykösök” magyarázata. „Az ólmos bot a 48-as forradalom előtti tisztújítási csetepaték hírhedt fegyvere” — eddig rendben van; de miért „a nemesi önkény szimbóluma”? úgy lehet érteni, mintha nemesiink a jobbágyok ellen használták volna, holott pór a tisztújításnak tájékkára sem mehetett, a jó urak ott egymást ütlegették. Nemesi önkény — nemesek ellen? Pontosan kell fogalmazni: az ólmos bot a „nem adózunk”-párt eszköze és szimbóluma volt, a „bunkócrátia”-é.

A 22. levélben Petőfi azon szeneleg egy kicsit, hogy ő mennyire nem szeret, nem bír, nem képes levelet írni (noha százakat írta): „a levélírás »több mint halál, több mint a kínpadok«, hogy Vörösmartyként fejezzem ki magamat” A jegyzet: „Ezt a sort nem talál-tuk Vörösmartyknál”. Én sem találtam, őszin-tén szólva nem is kerestem, de meg kell annak lenni valahol, a jambusokról ítéve, valamelyik drámájában, és a jegyzet folytatásával nem tudok egyetérteni: „Petőfi, bár idéző-jeleket alkalmaz, feltehetőleg nem szó szerint idéz, hanem Vörösmarty stílusában fogalmaz (erre mutat a -ként képzős alak is, Vörös-martyval helyett)”. Éppen az ellenkezőjére mutat, nagyon is arra, hogy Petőfi idéz, ti.

a reformkorban közönséges volt idézetre a -ként képzővel utalni, és ha Petőfinél nem fordul is elő máskor ez a formula, annál gyakrabban kortársainál. Ezt a kis félreértést csak azért említem meg, mert módszerbeli tanulságot rejt: nem elég csupán egy szerző szövegeibe beásnunk magunkat vagy témánkat csak a filológiai szakirodalom felől megközelíteni, nélkülözhetetlen a korabeli sajtó szüntelen olvasása is, szükséges annak fordulatait, hangulatát, szellemét vérünkbe szívni, föl-emni, mint Erdélyi János mondaná.

Módszertant érdeklő ez is: a jegyzetek — és nemcsak e kiadásban! — többnyire ott válnak hallgataggá, ahol valamely külföldi politikai eseményről vagy világirodalmi vonatkozásról kellene szólni. 1849. május 23-án Petőfi ezt közli Arannyal: „Ujságul irhatom a muszka háborút s a francia intervenciót a római köztársaság ellen.” A muszka háborút persze ne magyarázzuk, de a francia intervenció megérdemelne egypár sort. Ma már azt sem tudja mindenki, hogy volt egy római köztársaság, még kevésbé azt, miként avatkoztak be ügyeibe a franciák, mi lett annak következménye, például hazánkra nézve, miért tartotta fontosnak Petőfi, hogy értesítse róla barátját, mit, miféle megdöbbenést fejezett ki azzal, hogy aláhúzza: „a római köztársaság ellen”, magában állt-e megdöbbenésével és így tovább. — Bajzához írott egyik levelében eldicsekszik Petőfi, mint tanárának az igyekvő diák, hogy „Tieck dram[at]urgiai] lapjait s Röttscher Kunst der dram[at]ischen] Darstellungját szorgalmasan” olvassa; nagyon helyes, ráér az még a zsenire is, mennyivel inkább egy filológusra, mégsem akadt tudtommal eddig senki, beleértve a szerkesztőket, aki megnézte volna: ugyan mit böngészett olyan szorgalmasan azokban a könyvekben a kezdő poéta? — Én még a *Párizsi rongyszédőtől* sem sajnálnék bővebb jegyzetet, bár ezt a színművet nem Petőfi, hanem Egressy emlegeti, de lám mit mond róla: „A darab és szerepem a fr[ancia] regényiskola remekei.” Íme a franciás izlésnek, Petőfiék izlésének egy érdekes megnyilatkozása; nem kellene hát a darabot egy kicsit közelebből szemügyre venni: elolvasni például? hogy ugyan mi tett szert benne annyira, talán bizony a dráma politikai iránya, *szociális* romantikája? A jegyzet csak ennyit ír: „Pyat, Felix [helyesen: Félix — L. S.] nálunk is sokszor adott darabja.”

Még néhány apróság: Dobrossy keresztneve István és nem Alajos (306. lap); és miért nem *Dobrosin*ak írják, ha ő következetesen így írta, már a forradalom előtt is? — Szőnyi Pál 1847-ben, amikor szó van róla, még nem volt a Természettudományi Társulat elnöke, fiatal is volt hozzá (358). — A *szusztera* értelmét ki lehetett volna keresni a *Czuczor*—*Fogarasi*ból vagy a *Tájszótár*ból; mécses, sis-

tergő kanócot jelent, s így már érthető Arany mondata, mely Arad bombázásáról számol be: „Közeliünkben a téren, harminc szuszteránál (a mint a szalontai nemzetőrök elnevezték) több pattant szét...” (176).

A levelek után a Függelék következik, mely Petőfi szerkesztői üzeneteit, följegyzéseit, dedikációit, másolásait, imitt-amott található aláírásait tartalmazza, egyáltalán mindazt, ami az ő keze vonása. Ez, ilyen szépen összegyűjtve, új. Gúnyolják nem ritkán a filológiát, hogy bolhából elefántot csinál, és hiábavalóságokkal tölti idejét. Lassabban a gúnnyal; sokszor a legparányibb adat is fontosá válhatik, ha nagyobbakra enged következtetni. Saint-Just könyvének tulajdonába került példányára ezt írta rá a költő: „Petőfi Sándor kincse. 1848.” Ezt untig idézték, de mindig az évszám nélkül; nekem is csak a kritikai kiadás hívta föl rá a figyelmemet. Régóta mondogatom, hogy Saint-Just hatását Petőfi forradalmi világnézetének kialakulására eltúlozva emlegették (anélkül persze, hogy meg is vizsgálták volna): amikor e művet írta, Saint-Just még nem volt a forradalom lánggalosú cherubja. Most meg mit látok: Petőfi a könyvet — nyilván — csak 1848-ban szerezte meg, előbb pedig, más példányát, aligha olvashatta, hisz az nagy ritkaság volt (a *kincs* szó talán erre is utal!) — akkor viszont hogyan hathatott ideológiájának *formálódására*? Jó volna persze e fontos bejegyzésről közelebbit is tudni, de a magyarázó csak ennyit közöl: „az év első hónapjaiban keletkezhetett.” Honnan veszi, hogy épp azokban? Hátha később? Sajnos, nem tudni, hogyan tett szert a könyvre Petőfi; kereskedő, például Emich, hajszolta föl? ugyan hol? nem valószínűbb-e, hogy valaki jóbarát zsákmányolta egy párizsi antikváriumban s kedveskedett vele a költőnek? például Dobsa, aki 1848 április végén jött onnét haza; vagy talán az (de kicsoda?), aki a „Béranger legújabb dalá”-t tartalmazó röplappal ismertette meg augusztusban — csak tünődöm, találgatok. (Mellesleg: ezt a dalt, amelyet Petőfi „sietett lefordítani”, nem Béranger írta! — de erről majd bővebben máskor.) Aztán milyen furcsa: Szendrey Júlia följegyezte (ezt az adatot is a kritikai kiadásnak köszönhetem), hogy amikor 1848 őszén Petőfiék elhagyták Pestet, negyvenhét könyvet vittek magukkal. (Petőfi mindig vitte, kirándulásra is.) Saint-Justé, a *kincs*, nem volt ezek között! Mert ez a negyvenhét elveszett, az *Esprit de la révolution* azonban megmaradt; az osztrák hatóságoktól Pesten talált és lefoglalt könyvek listáján szerepel. Miért nem csomagolta be ezt is, éppen ezt, Petőfi? Semmit sem értek az egészből.

Aszódon, diákkorában, Petőfi néhány latin sort firkált egy tankönyvébe. Az egyik bejegyzés így szól: „Fidat Fortunae Fried-

landus, Fata Favebunt.” Elkerülte a magyarázó figyelmét, hogy a Friedlandi (ti. herceg) nem más, mint Wallenstein. Az alliteráló hexameter pedig jóslat, valami történelmi szállóige. Jóslat a megelőző — ugyancsak alliteráló — latin sor is: Mátyás haláláról. Érdekes. Isten ments, hogy babonásnak tartsam Petőfit (bár a barátja, Egressy, bizonyosan az volt), de az már mégis csak föltűnő, hogy mennyire szeretett maga is jövendőltetni, micsoda jelentőséget tulajdonított némi dátumoknak, például a születésnapjának, mennyit emlegette a sorsot, a fátumot, versben, levélben: „A sors nekem nem akar kedvezni”, „előjelem nem csalt”, „engem rettenetesen üldöz a sors”, „lássuk mit ad a végzet”, „oh az én sorsom!” — nem győzőm mindet idézni. Mennyire összevág e nyilatkozataival, hogy már a tizenhárom éves gyermek két jóslatot jegyez föl magának! Pszichológus kellene ide.

A *Pesti Divatlap* szerkesztői üzenetei dolgában még nem látunk tisztán. Az egyik üzenet ezt mondja: „Bárfay [Vincének] ... Utazási töredékeit, mint tanulságos és mulattató közleményt köszönettel vettük”, s megígéri a közlést. Néhány számmal utóbb egy újabb üzenet visszaszívja az ígéretét: „B. Vincze Erdélyi utazását csak egy barátunk ajánlatára fogadtuk el, de később magunk is átolvasván azt, tapasztaltuk, hogy ha közleni akarnók, rosz, szabálytalan stíljét egészen újra kellene átdolgoznunk, mit tőlünk kívánni nem lehet.” Mind Fekete Sándor, aki először foglalkozott e szerkesztői üzenetekkel, mind a mostani kiadás messze menő következtetést von le az esetből: hogy Petőfi olvasatlanul (!) fogadta el az írást, aztán megbánta, és Vahot akarata ellenére (miből lehet tudni, hogy Vahot közölni akarta?) meg is akadályozta, hogy az útirajz nyomdafestéket lásson, úgyhogy az csak a szerkesztőségből való kiválása után került sajtó alá. „Eszerint a költőnek nem csupán rostálási joga volt, hanem ... ezt a jogát nem egyszer [?—L. S.] még a főszerkesztővel szemben is tudta érvényesíteni.” Az eset fordítva is értelmezhető: Petőfi közlésre alkalmasnak tartotta az írást (nem csupa remekmű jelent meg a lapban), Vahotnak azonban nem tett szert, feltételt szabott (átdolgozás), s utasította fizetett segédjét az ígért visszavonására, annyit engedélyezve csupán, hogy ne kelljen magát nyilvánosan meghazudtolnia (innen az üzenetben a „barátunk ajánlatá”-nak fikciója), Petőfi ezek után már látni sem bírta a kéziratot, s azt csak utóda, Kolmár fésűlgette meg, és így már Vahot, egy derűs pillanatában, végülis kiadta. Nem mondom, hogy így történt, de így is eshetett.

Hogy kik lehettek az üzeneteknek csak kezdőbetűkkel jelzett címzettjei, jó volna tudni, de hát nemigen tudjuk. M. Pálban, aki-

nek „versei tehetségre mutatnak”, Matisz Pált gyanítom (507); nem hiszem ellenben, hogy V. A., kinék „életképe nem adható”, Vas Andor vagyis Hazucha volna (564): nemigen volt szokás beérkezett írónak — Pestre! — csak úgy üzengetni. Ugyanez okból el nem tudom képzelni, hogy a következő közlemény: „A Mit csinálnak Magyarhonban? című költemény nagyon igaz, de nem olyan, hogy adni lehetne” — Vörösmartynak szólna. Az ő verse (*Mit csinálnak?*) a *Pesti Hirlapban* már megjelent, és nincs sok értelme találgatni, vajon előbb a *Divatlapnak* adta-e, és csak mert elunta a közlésére várni, vitte a *Hirlaphoz* — vagy azt akarta, hogy a *Hirlap* után a *Divatlapban* is olvashassák,

de ott politikai tartalma miatt nem merték fölvenni (egy már kinyomtatott verset!); az egyetlen lehetséges magyarázat az, amelyet Vörösmarty műveinek kritikái kiadása ajánl (igaz, csak a két előbbi mellett harmadikul): valamelyik ifjú poéta ihletődött meg Vörösmarty költeményétől és csinált rá utánzatot, mipt a *Főti dalra* is annyian, s ez az ismeretlen kapta az üzenetet.

Hátra volna még a *Nyesy Demeter tábla-bíró* nevével jegyzett cikkek szerzőségéhez hozzászólni, de erről most csak annyit mondhatok: olvasva és újra olvasva, egyre kevésbé tudom elhinni, hogy Petőfi írta őket.

Lukácsy Sándor

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Fekete gyémántok, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Nacsády József. 411, 306; — Az arany ember, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. 442, 346; — A köszívű ember fiai, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Szekeres László. 515, 480; — Enyim tied, övé, 1–2. köt. Gergely Gergely. 346, 281; — Szép Mikhál. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar. 413 l. — Bálványosvár. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar. 335 l. — Bp. 1964. Akadémiai K, (Jókai Mór összes művei. Regények. 20–21. 24–25, 27–28, 29–30, 32, 43.)

E sorozat történetében több szempontból is jelentős év volt az 1964-es esztendő. Megjelent a kiegyezést követő fénykor három nagy regénye: *A köszívű ember fiai*, a *Fekete gyémántok* és *Az arany ember* s feltűntek az 1875 utáni hanyatlás alkotásai is. Az *Eryém, tied, övé* (1875) talán legelőször jelzi, hogy átalakulóban van Jókai művészete; a *Szép Mikhál* (1877) és a *Bálványosvár* (1883) aztán már teljes kifejelettségben mutatja a kései korszak művészi és műfaji jellegzetességeit. Megváltoztak az író forrásai, az adott anyagokból más szempontok alapján válogat már, s kialakította két jellemző műfaját: a szélsőséges kalandregényt és az ál-történeti regényt. Az életmű talán legjobb alkotásait s egy pályafordulat dokumentumait vehette tehát kézbe az olvasó.

Textológiai szempontból is jelentős változások esztendeje volt az elmúlt év. Módosultak — mégpedig szerencsésen — a szöveg-változatok közlésének azok az alapelvei, amelyeket egykor a sorozat első kötetének 300. lapján fogalmazott meg Nagy Miklós és Fábrián Pál. Két vonatkozásban vizsgálták felül az induláskor kialakult nézeteiket: „gondoskodni kellett arról, hogy a lényegtelen, illetőleg nem feltétlen hitelű variánsok meglepően nagy mennyisége ne homályosítsa el a filológiaiul valóban becses szövegváltozatokat a jegyzetekben. Másrészt a Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottságának vitái és bírálati felhívták a figyelmet arra: kívánatos a helyesírási korszerűsítésben szorosabb mértéket tartani anélkül, hogy öz-

szeütközésbe kerülne helyesen fölismert eszményünkkel: a széles olvasótáborhoz szóló tudományos edíció gondolatával”

A módosítás első iránya lényegében fokozni igyekszik a sorozat tudományos használhatóságát. A lényegre, a valóban fontosra irányítja figyelmünket a variánsok dzsungelében, mert helyes érzékkel csökkentette azokat a variáns-típusokat, amelyek igazában nem is tartoznak a szorosán vett szövegváltozatok közé. Ilyenek például az alaktani eltérések (az uk-ük, juk-jük~ok-ök, jok-jök-típus; az e-ö váltakozása iekötökben, határozószókban és ragokban; a lány-lyány, néhány-néhány-típus, stb.) és a helyesírás változásából adódó ingadozások. Csak helyesírtjuk tehát, hogy ésszerűsítették az 1894–98-as Nemzeti kiadás és az első edíció egybevetését, s hogy a nyilvánvaló sajtóhibákat csupán az első kiadásban vagy az ezzel azonos értékű kiadásokban tüntették fel.

Jóval bonyolultabb a modern helyesírás követelményeinek összeegyeztetése azokkal az archaikus írásmódokkal, amelyeknek stilisztikai funkciója van a Jókai-szövegekben. Úgy érezzük, jó érzékkel és helyes tapintattal találták meg az átvezető ösvényt ama veszélyek között, amelyekkel szembetalálkozik minden mai, szélesebb olvasótáborra számító kiadás. Különösen nagy munka volt, hogy sikerült összhangba hozniuk az idegen szavak egykor rendkívül ingadozó, ma pedig eléggé merev írásmódját. Eredeti formájában tartották meg mindazt, ami korfestő vagy stílusértékkel bír. Így őrződtek meg

a Jókai-szövegekben magyarosan élő idegen-
szavak (ármádia, doktor, stb.), tulajdonnevek
(Traján, Galac, stb.); eredeti formában kapjuk
a Helyesírási Tanácsadó Szótárból hiányzó ide-
gen kifejezéseket; megmaradtak a Jókai által
átírt, korhangulatot sugalló orosz nevek, a
régies helységnevek, s viszontlátjuk az eredeti
központozást is, ha annak stílusértéke van.

E rendkívül gondos racionalizálást ki
kellene terjeszteni a tárgyi és nyelvi magya-
rázatokra is, mert az alapelvek itt további
tisztázásra szorulnak. Igaz, a sorozat szer-
kesztői nem adhatják fel a „széles olvasó-
táborhoz szóló tudományos edició” eszmé-
nyét, a gyakorlat, az élet azonban mindig
választóvize a dualista ideáknak. A kritikai
kiadás mégiscsak a szűk szakmai közönség-
hez szól; már az árázása is nagyobb érdekekre
épít a műélvezőkre, az olvasók, egyszerű olva-
sási vágyánál. S ugyanakkor párhuzamosan
fut vele a másik sorozat-kiadás: az olcsóbb,
a jegyzetek nélküli, de tiszta szövegekre ala-
pozott „szürke”. Nyilván más-más rétegek-
nek vannak szánva, s e tudományos edició
nem apparátusával, hanem korrekt szövegé-
vel vonzza a szélesebb publikumot. Ha pedig
az élet maga állít választakat, akkor tel-
jesen felesleges a tárgyi és nyelvi magya-
rázatokban elegyíteni a tudományos és a leg-
népszerűbb kiadás követelményeit. Mert a
jegyzetek buvárlói közül ugyan kit kell fel-
világosítani arról, hogy ki volt Szendrey Júlia,
Egressy Gábor, Noszlopy, Mednyánszky,
Rózsa Sándor, Vasváry, Lovassy, Robespierre
vagy Danton? Kinek mond újat az, hogy
Jónásnak milyen bajai támadtak a cethallal,
hogy Jeremiás próféta volt, hogy Dávid és
bölcS Salamon hajdani zsidó királyok, s hogy
a „Gott erhalte. . .” az osztrák himnusz kezdő
sora? Kinek kell magyarázni a következő
neveket, szavakat vagy kifejezéseket: véd-
egylet, majoros, Apolló, Nabucco, profánus,
a számár fiatal vemhe, liktor, Gethsemanekert,
vazallus, fóliáns, plasztice, Tintoretto, im
medias res, rezidencia, Stuart Mária, bán,
legátus, archimedesi pont, ópium, öccellen-
ciája, stb., stb. Még leggudaságosabb *Az
arany ember* kötet; ott valóban a magyarázni
valókat értelmezi Oltványi Ambrus, s alig
30 címszót éreztünk feleslegesnek. Ám, hogy
egy másik véglet is szerepeljen: az *Enyém,
tied, övében* csaknem 120—130 jegyzet van,
amely a felsoroltakhoz hasonló fogalmakról
tudósít. Még a legnépszerűbb Jókai-kiadások
sem mellékelnek ilyen bő listát a nyájas
olvasó számára. Véleményünk szerint egy
kritikai kiadásban csak azt kell jegyzetelni,
ami valóban magyarázatra szorul; a szélesebb
publikumhoz pedig azzal szól a kiadvány,
hogy a stílusértékek rontása nélkül, a mai
helyesírás felé közelíti a szövegeket, s szép
értekezéseket közöl a művek keletkezéséről,
forrásairól.

Kissé bizonytalanul ugyan, — de kiter-
jesztjük észrevételünket a regények hatását,
fogadtatását és utóéletét bemutató fejeze-
tekre is. Igaz: csak fokozza a kötetek tudomá-
nyos használhatóságát, értékét, ha ily
gondosan állítják össze a Jókai-irodalom egyes
művekre vonatkozó megállapításait. Mégis:
teljességre, a bibliográfia egészének kimeri-
tésére eleve nem vállalkozhattak a szerkesz-
tők, tehát szükségszerűen kellett — *válo-
gatniuk* (kivételt képeznek azok a művek,
amelyekkel eddig keveset foglalkozott az
irodalomtörténet, pl. az *Enyém, tied, övé*,
az 1875 után keletkezett művek jelentős
hányada). Ennek ellenére sok jelentésten
cikket kivonatoltak, sok olyan tanulmányt
említenek, amelyben csak egy-egy példa ere-
jéig szerepel az adott mű, s ezért szinte szük-
ségszerű a gyakran keveset mondó összefog-
lalás. Talán itt is lehetne érvényesíteni a szö-
vegváltozatok közlésének helyes elvét: a
komoly, elemző tanulmányokat kellene meg-
idézni, esetleg részletesebben is, s ha szükse-
ges, csupán felsorolni azokat az írásokat,
amelyek vannak, de talán annak idején sem
mondták sokat, vagy nem is hatotta át őket
elemző, tudományos igény.

Amikor meghatározták a szerkesztők a
kritikai kiadás feladatát (I. a 20. köt. 299.
lapján: a szövegek hitelességének megállá-
pítása és alakulásuk bemutatása), nem emlí-
tették a cél harmadik összetevőjét: vázolni
a keletkezés történetét s kikutatni a művek
forrásait. Igaz, ilyen téren nem nyújt annyit
meglepetést a Jókai-sorozat mint a Mikszáthé.
A terjedelmes Jókai-irodalom sok mindent
felkutatott már; az életmű kedvenc területe
volt a tárgytörténetnek is, a pozitívista
forráskutatásnak is, s a kötetek szerkesztőire
gyakran csak az összegezés feladata várt. Így
is született néhány mintaszerű tanulmány,
főleg Nacsádi József és Szekeres Lászlóé.
Nacsádi a *Fekete gyémántok* végleges formá-
ját vetette össze Jókai első terveivel, s gon-
dosan vizsgálta, hogy milyen módosulások
arán kapta meg végső alakját a kezdeti téma-
csíra. A források, a modellek összegezését
Nagy Miklós és Szebenyi kutatásaira alapozta,
az ő eredményeiket részletezte, bővítette.
Szekeres László viszont Varga János kiadat-
lan tanulmánya alapján igazolta, hogy Jókai
több modellből alakította *A köszívű. . .* hőseit,
s hogy az eddig feltételezett minták mellé
oda kell képzelnünk Irányi Dániel, Dessewffy
Dénes és Szacsuvay Imre alakját is.

Sok új adalékkal gazdagították az *Enyém,
tied, övé* forrásanyagát Gergely Gergely kuta-
tásai. Kiderült, hogy a rikítóan szélsőséges,
romantikus szituációk és jellemelek mögött
gyakran lappanganak korabeli hírek, újság-
cikkek, visszaemlékezések vagy tényleg meg-
történt történelmi események. A nagyszabású romantikus
cselekmény különböző esetek tartópillérei-

ről ível át a képzelet légiterébe. (Pl. a viddini basa áttérítési kísérletei, a Jaszmagi-probléma, a renegát Bangya János alakja, „Az Alligátor” című fejezetre utaló „Kosztaseset”, Perczel talizmánja, amelyet Ziah pasától kapott, stb.). Ami nem elégtett ki bennünket a tanulmányban, az a keletkezéstörténet. Mintha nemcsak külső forrásokkal kellene itt számolnunk! Mintha más természetű inspirációkkal is telítődött volna az írói alkotásfolyamat! Gergely néhány megjegyzése sejteti is őket (284. lapon: „maga a regény — még megírásában sem — sugall sok lelkesülést”; kétszer is megállapítja, hogy a főhős egyidős az íróval, majd a 288. lapon írja: „Még számos más egyezés is amellett szól, hogy az író a maga életéből is sokat kölcsönzött alakjának”), de inkább a külső esetekre figyelt, s nem vállalkozott a belülről feltörő erők hatásának vázolására. Pedig ez a regény *Az arany ember* tőzsomszédságában keletkezett, az Ottília-élmény utórezgésének periódusában s valószínűleg már belső konfliktusokkal terhelt fázisban. Az a lírai hevület, ahogyan Serena alakját jellemzi Jókai, ahogy a szerelem szárba szökkenését rajzolja, az talán még a tilos éden lobogását idézi; ám a dezilluzionista koncepció, a „férfi sorsa a nő” elve, a nők miatt egyre süllyedő Áldorfalvi alakja — talán már a Stáció utcai sárga ház nyomasztó légköréből sarjadt, a kudarcra ítélt kitérési szándék érzelmi borongásából. További sejtelmek is beleföhódhattak a témába. Áldorfalvi sorsa lényegében rokon a 70-es évek dezilluzionista epikájának konfliktusai: mi lesz a sorsa a romantikus, lobogó, honvédő pátozra beállított jellemeknek a 67 utáni modern, kapitalizálódó világban, a tőke, a bőrre, a vállalkozások útvesztőiben? Ráadásul megrajzol Jókai egy politikai páfordulást s annak következményeit is: hogyan lép át az ellenzékbeli kormánypartba a hős, hogyan veszti el népszerűségét, s hogyan taszítja a kor az erkölcsi hanyatlás meredélyeire. Mit ad itt önmagáról az író? Vajon nem saját vívódásait oldja emberi sorssá? Vajon nem önmagát félti hőseiben? Hiszen előtte is ott állt a válaszút: sejtette már, hogy szügre kerülnek a bihari pontok, és neki is át kell lépnie a Rubicont! Úgy véljük, e regényben nagyobb figyelmet kell fordítani a személyes inspirációkra, mert egy válságos életszakasz belső dokumentumait érhetjük tetten.

Oltványi Ambrus (*Az arany emberről*) és Téglás Tivadar tanulmányai (*a Szép Mihálról és a Bálványosvárról*) tipikus összegező írások. Új anyagot nem tárnak fel, csak ellenőrzik a Jókai-irodalom eddigi tételeit. Olt-

ványi számbeveszi és értékeli azokat a cikkeket, amelyek Timár Mihály vélt modelljéről értekeznek, s idézi a regényt színező Ottília-élmény irodalmát. Neki is mélyebben kellett volna boncolnia a személyes élménykört, hiszen ez nemcsak a Senki szigete idilljében, nemcsak Timár lelki konfliktusában vagy a szerelem lírai rajzában nyilatkozik. Van egy másik vonulata is, amely reális, valószínű atmoszférával vonja be a néha kicsapongó, cselekményt: az empirikus élmény, a tapasztalati anyag, a megfigyelt, látott-hallott dolgok szokatlanul nagyarányú jelenlétére gondolunk. A személyes élménykör az apró, empirikus mozzanatoktól (a hajózás mesterisége, a kertészkedés, a kukoricapattogatás stb.) halad a másik pólusig: a szerelmi szenvedély, a gyermekvágy elemi erejű feltöréséig, amely végül megalkotja az ősi, paradicsomi boldogság lenyűgöző színjátékát.

Téglás Tivadar sem kutatott fel eddig nem ismert forrásokat, de gondos, aprólékos munkával végezte el az összevetéseket. Akár Orbán Balázs vagy Ipolyi Arnold művéről van szó, akár a Magyar Simplicissimusról vagy Cantu Caesarról — biztos kézzel mutatta ki az egyezések jellegét és mértékét. Kár, hogy valójában nem oldotta meg azt az esztétikai (eredeti mű-e a *Szép Mihál?*) és kultúrtörténeti problémát (a pogány-kultusz szerepe, jelentésváltozása és eszmei tartalma a század végétől), amelyet maga vetett fel tanulmányaiban.

*

Nagy jelentőségű sorozatról írtunk, mert a Mikszáth-kiadás mellett ez a munka a magyar textológia másik nagy vállalkozása. A szerkesztők, a munkatársak egyformán urai a feladatnak; elegáns értekező stílusban írt összegezéseik tudományágunk felső szintjén állanak, s az új eredményekkel együtt közelebb visznek bennünket a Jókai-életmű megértéséhez. Alapelveik felülvizsgálása pedig csak azt bizonyítja, hogy mennyire élő, mennyire a legjobb megoldásokat kereső műhely az övék. Néhány — a teljesítmény lényegét nem érintő — megjegyzésünk az övékkel azonos szándék eredménye volt: szeretnénk látni, hogy az adott esetben elérhető *teljesség* felé közeledik e vállalkozás. Mert szerény javaslataink nem homályosíthatják el a szerkesztők (Nagy Miklós, Lengyel Dénes), a nyelvi lektor (Fábián Pál) és a munkatársak (Nacsádi József, Szekeres László, Oltványi Ambrus, Gergely Gergely, Téglás Tivadar) maradandó érdemeit.

Kovács Kálmán

A KRÚDY-SOROZATRÓL

Szindbád. 1—2. köt. Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1957. Magvető K., 480; 444. — Az élet álom. Elbeszélések. Bp. 1957. Szépirodalmi K., 254 l. — Rezeda Kázmér szép élete (Rezeda Kázmér szép élete, — Nagy kópé, — Az utolsó gavallér). Bp. 1957. Szépirodalmi K., 471 l. — Három király. Regénytrilógia. Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1958. Magvető K., 744 l. — Asszonyságok díja. (Asszonyságok díja, — Napraforgó). Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1958. Magvető K., 534 l. — Bukfenc. (Bukfenc, Velszi herceg, — Primadonna). Bp. 1958. Szépirodalmi K., 408 l. — Aranykézuccai szép napok. Elbeszélések. Bp. 1958. Szépirodalmi K., 180 l. — A fehér lábú Gaálné. 1—2. köt. Válogatott elbeszélések, 1894—1908. Az utószót írta: Barta András. Bp. 1959. Magvető K., 702; 654. — Az utítárs. (Az utítárs, — N. N.). Bp. 1959. Szépirodalmi K., 214 l. — A szerelmi büvészinas. Válogatott elbeszélések, 1909—1912. A kísérő tanulmányt írta: Szauder József. Bp. 1960. Magvető K., 708 l. — Az aranybánya. (Az aranybánya, — Régi szélkakasok között, — Palotai álmok). Az utószót írta: Barta András. Bp. 1960. Magvető K., 568 l. — Aranyidő. (Aranyidő, — A templárius). Bp. 1960. Szépirodalmi K., 247 l. — Éji zene. Válogatott elbeszélések, 1913—1915. A kísérő tanulmányt írta: Szauder József. Bp. 1961. Magvető K., 625 l. — A tegnapok ködlovagjai. Válogatott cikkek. Az utószót írta: Gordon Etel. Bp. 1961. Szépirodalmi K., 683 l. — Mákvirágok kertje. (Andráscsik örököse, — Mákvirágok kertje, — Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban, — Rózsa Sándor, — Valakit elvisz az ördög). Az utószót írta: Barta András. Bp. 1961. Magvető K., 727 l. — Magyar jakobinusok. (Magyar jakobinusok, — Al-Petőfi). Az utószót írta: Barta András. Bp. 1962. Szépirodalmi K., 333 l. — A löcsei kakas. (Tizenhat város tizenhat leánya, — A nagyasszony három fia, — A szabadság csillaga — és válogatott ifjúsági novellák). A kísérő szöveget írták: Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Bp. 1962. Magvető K., 356 l. — Pesti levelek. Válogatott cikkek. A kísérő tanulmányt írták: Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Bp. 1963. Magvető K., 687 l. — Vallomás. (Válogatott írások és az Urak, betyárok, parasztok). Az utószót írta: Kozocsa Sándor. Bp. 1963. Magvető K., 687 l. — Hét bagoly. (Hét bagoly, — Boldogult úrfikoromban). A kísérő tanulmányt írta: Sötér István. Bp. 1963. Szépirodalmi K., 522 l. — A vörös postakocsi. (A vörös postakocsi, — Őszi utazások a vörös postakocsin). Bp. 1963. Szépirodalmi K., 454 l. — A madárijesztő szeretője. Válogatott elbeszélések, 1916—1925. A kísérő tanulmányt írta: Szauder József. Bp. 1964. Magvető K., 604 l. — A kékszalag hőse. Bp. 1964. Szépirodalmi K., 434 l. — A podolini kísértet. Bp. 1964. Szépirodalmi K., 243 l. — Jokey klub. (A bűvös erszény, — Pesti nórából, — Kleofásné kakasa, — Őszi versenyek, — Repülj fecském, — Jokey klub — Etel király kincse). Bp. 1964. Magvető K., 683 l.

Az utóbbi évtizedek könyvkiadásának kétségtelenül egyik legérdekesebb és legproblematikusabb vállalkozása volt a ma már minden könyv olvasó előtt ismert, tetszetős kiállítású Krúdy-sorozat. Méreteiben kétségtelenül impozáns ez a csaknem 30 kötet, amelyhez hozzá kell tennünk, hogy nem befejezett: megjelenik még a Magvető kiadásában a sorozat gerincét alkotó novellaválogatás befejező két kötete, az *Utolsó szivar* az *Arabs Szürkénél*, s valószínűleg napvilágot lát egy kötet válogatás ún. színes írásából, valamint az *Álmoskönyv*.

Krúdy nemcsak élete végén s a halála után következő hosszú évtizedben, hanem a felszabadulás után is sokáig méltatlanul mellőzött író volt. Hogy 1945 előtt miért mellőzték, miért jelent meg csak elvétve egy-egy regénye, vagy novellás kötete, az érthető az akkori irodalomszemléletből, de érthető az is, hogy a felszabadulást követő években háttérbe szorult. 1954-ig talán egy elbeszélés-kötete (*Az utolsó borovicska*) és két regénye (*Őszi versenyek*, *Asszonyságok díja*) tűnt fel a könyvpiacon. Művei sehogy sem illettek az akkori politikai, társadalmi harcok tűzébe, még kevésbé az 50-es évek elejének irodalompolitikájába. A jég 1954-ben tört meg, amikor a Szépirodalmi Könyvkiadó egy nagyobb Krúdy-kötettel lepte meg az olvasóközönséget. A *Hét bagoly* és a *Boldogult úrfikoromban* jelent meg együttesen Sötér István terjedelmes utószavával. Ezt a tanulmányt különösen jelentősnek kell ítélnünk, mert ha ma már vitatkoznunk is egyes megállapításaival, értékelési szempontjaival, kétségtelen, hogy akkor ez a szemléletmód volt legcélravezetőbb Krúdy életrekeléséhez, illetve „rehabilitálá-

sához”: megkísérelni a kritikai realista vonások előtérbe helyezését.

Ezt a kötetet több is követte, közülük talán az *Írói arcképek I—II.*, (Bp. 1957) és a Magyar klasszikusok sorozatában megjelent *Válogatott novellák* a legjelentősebbek.

Ezek az előzmények, ha fontosságukat nem is vitatjuk, föltétlenül átfedéseket okoztak. De nem egységes, nem eléggé átgondolt és tervszerű maga a később megindult sorozat sem. Az első két évben több olyan kötet jelent meg, amelyek később más elhelyezésben, más művekkel együtt ismét megjelentek a sorozatban (*Szindbád I—II.*, — *Az élet álom*, — *Aranykézuccai szép napok*. — *A Szindbád* két kötetét a teljesség igényével gyűjtötte egybe Kozocsa Sándor. Nem rajta múlt, hogy mégsem lett teljes. Azóta ugyanis újabb, elfeledett Szindbád-novellák is előkerültek, amelyek a Barta András által szerkesztett válogatott novellák két záró kötetében látnak majd napvilágot (*Utolsó szivar* az *Arabs Szürkénél*).

A Szindbád-novellák és regények egybegyűjtése azért sem sikerülhetett, mert publikálásukat nem előzte meg rendszeres kutatás. Ez a tervszerűtlenség sajnos a későbbiek folyamán nagy mértékben megnehezítette az 1959-ben meginduló tervszerűbb, *bizonyos kritikai jelleget* is mutató munkát.

Ennek a sorozatnak a középpontjában — mint már említettük — a *válogatott novellák* kötetei állanak. Lényegében felölelik, illetve jó áttekintést nyújtanak a hatalmas Krúdy életműről, kezdve az első Krúdy novella megjelenésétől (1892) egészen 1933-ig, illetve a posztumusz művek megjelenéséig. A szerkesztő, Barta András anyagfeltáró munkája

során nem csupán kötetekben megjelent művekre, hanem mintegy 80 folyóirat és újság átlag 8—10, az állandóbb jellegű lapok 30—40 évfolyamának halmazában, továbbá 50 kötet naptár és almanach lapjain rejtőzködő, könyvben eddig meg nem jelent anyagra is támaszkodott, amikor hét kötetnyi anyagát kronológikus sorrendben válogatta. Sokkal kevésbé mondható sikerültnek a sorozat másik vonala, mely a publicisztikai, kritikai és egyéb irodalmi művekből ad ízelítőt. Ennek legfőbb oka az, hogy Krúdy hatalmas és rendkívül értékes, szépirodalmi alkotásaival mindenképpen vetekedő publicisztikai tevékenységének csak egy részére terjed ki. A kötetek végén jól összeállított jegyzetek is találhatóak. Természetesen nem a kritikai kiadások széleskörű és alapos kutatómunkán alapuló apparátusáról van szó, de az eddig annyira nélkülözött bibliográfiai feltárást ennek a jegyzetapparátusnak bibliográfiai táblázata bizonyos mértékig pótolja. Ez ugyanis pontosan megjelöli az írásmű címét, az újságban, folyóiratban, kötetben stb. való megjelenés pontos helyét és idejét, s tartalmaz megjegyzéseket, utalásokat esetleg korábbi megjelenésekre, a folytatásos megjelenésre, feltünteteti a címváltozásokat, utal a variációkra, megjelöli a név nélkül, vagy álnéven megjelent elbeszéléseket. Nagyon lényeges vonása ennek a táblázatnak, hogy minden év irodalmi termésének élén az akkor megjelent köteteket sorolja fel, novelláskötet esetében felsorolja a címeket is, mindig kurzíváltan kiemelve a jelen válogatásban szereplő írásokat. Így tehát elvileg egy teljes bibliográfia kerekedik ki a válogatott novellák kötetjeiben Krúdy szépirodalmi műveiről, novelláiról és regényeiről.

Arra vonatkozólag, hogy mennyire pontos és teljes a bibliográfia, nem tudok részletező választ adni. Kísérletképpen átlapoztam az egyik legismertebb napilapnak, a *Pesti Naplónak* 1898-as évfolyamát. Az abban talált Krúdy-novellák közül *A podolini hegyeket* (PN 1898. aug. 17.) hiába keressük a bibliográfiai kimutatásban, pedig ez nem érdektelen írás, sőt föltétlen helyet követelt volna a válogatásban is. De a kutatás jelenlegi állapotában érthető módon maguk a szerkesztők sem tartják teljesnek a bibliográfiát. Ehhez nem volt elegendő idejük és energiájuk, tudvalevő ugyanis, hogy Krúdy hosszú írói pályáján úgyszólván az összes megjelenő lapoknak (a vidéki lapok nagy részének is) küldött novellát, cikket, regényt. Sajnos az olvasó, vagy kutató végül könnyen zavarba jöhet, mert a novellák jó része annyiszor jelent meg utánközlésben (másod-, harmad-, negyed-, stb. közlésben), gyakran más címmel és variált tartalommal, hogy ehhez már a kronológikus, de előre, hátra utaló táblázat igen bonyolultnak bizonyul. Hogy egy jellegzetes példát említsünk, a

Vallomás c. kötetben közölt *Urak, betyárok, cigányok* c. regénye a Magyarország 1932-es évfolyamában folytatásokban csakugyan ezen a címen jelent meg, de a főszerkesztés után, a meglevő eredeti kézirat alapján az *Utolsó borovicska* című kötetben *Dunántúli tiszántúlnál* címen olvasható, s nemcsak a cím más, hanem az első oldalak sem egyeznek mindenben. A szerkesztők az utóbbi kötetekben meg is kísérlék az utalások egyszerűsítését (csak a közvetlen előző megjelenésre utalnak), ez viszont megbontja a bibliográfiai táblázat egységességét. Mindez azonban nem csökkenti a szerkesztők teljesítményének értékét, amelynek segítségével sokkal világosabbá válnak a Krúdy-életmű méretei, élesebben kiütözköznek problémái, általában egy leendő kritikai kiadást készítenek elő.

Bármilyen meglepően hangzik is, sorozaton belül is vannak szövegátfedések. A *Vallomás* c. kötet szerkesztője, Kozocsa Sándor, Krúdy önvallomásait, vagy önvallomásnak tekinthető írásait válogatta egy kötetbe, beleillesztve egyik regényét is (*Urak, betyárok, cigányok*). Ez a regény más kötetben nem is jelent meg. Megjelentek azonban a kötet novellái, publicisztikai jellegű írásai, hiszen ez utóbbiakat éppen a kevésbé előbb megjelent *Pesti levelekből* válogatta Kozocsa Sándor. A kötet sajátos célkitűzésével föltétlen hasznos a Krúdy-életmű, Krúdy életének jobb megismerése szempontjából, de a sorozatba illesztve törést okoz. A rendszeresség, átgondoltság hiánya további csorbát üt a sorozaton, hiszen a kötetek megjelenésével párhuzamosan jelentek meg sorozaton kívüli kötetek is, amelyek anyagának egy része épp ezért nem is kerülhet be a sorozatba. Ilyen sorozaton kívüli kiadvány a már említett *Írói arcképek* I—II. (1957), továbbá a *Pest-Budai séták* (1958), *Magyar tájak* (1959) és egy gyermekeknek szánt kötet: *Ki jár az erdőn?* (1962).

Az egyes kötetek utószavaiként közölt igényes tanulmányok is nagyban emelik a vállalkozás jelentőségét. Szauder Józsefnek az elbeszéléskötetekhez írott három nagy tanulmánya, *Szindbád születése* (A szerelmi bűvészinas), *Szindbád elmúlása* (Éji zene) és *Szindbád feltámadásától Szindbád megtéréséig* (A madárijesztő szeretője), valóban sokkal alaposabb, mélyebben elemzőbb az előbb megjelent Krúdy-tanulmányoknál. Betekintést nyújtanak Krúdy művészetének bonyolult társadalmi hátterébe, a korviszonyokat híven tükröző jellegükbe, és végre föllebbentik a fátyolt az annyira elmisztifikált, tisztán szubjektív érzésekre épülő Krúdy-képekről. Ugyanakkor azonban bizonyos értelemben mégis leszűkítik, úgyszólván „Szindbád-központúvá” teszik az egész életmű tárgyalását, pedig az elbeszéléskötetekkel egyidőben addig tizenöt, s nem kevésbé vastok Krúdy-regény, s

két publicisztikai kötet jelent meg, nem is számítva a sorozaton kívül kiadott *Írói arcképek* két kötetét, a „színes írások”-ként emlegetett két válogatást (*Pest-Budai séták*, *Magyar tájak*) és ifjúsági írásait. Szauder megkísérelti ugyan a regényekre való kitekintést amikor Krúdy művészetének fejlődési irányzatát vázolja, ez azonban sajnós csak halvány érintése a problémáknak. Különösen sajnáljuk Krúdy rendkívül intenzív, szinte áttekinthetetlenül gazdag publicisztikai munkásságának mellőzését a Krúdy-kép kialakításában. A novellás-kötetekéhez képest nem eléggé igényesek a publicisztikai kötetek utószavai. A *Pesti levelek* szerkesztői, Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes egyenesen kettéválasztják Krúdy szépiroí és publicisztikai tevékenységét, mintha Krúdyban az 1910-es évek elején, a *Pesti levelek* megindulásakor már külön vált volna a szépiró és a publicista. Szerintük politikai, társadalmi élményeit, általában a világról való véleményét Krúdy

cikkeiben mondja el, míg novelláiban, regényeiben ettől úgyszólván függetlenül magát, a múlt álomvilágába merül. „Csak Ady-nak adatott meg — írják — hogy újságíknak hangja rokon a költészetével, Krúdynál sajátos visszhang a publicisztika, epikai műveivel való párbeszéd” (614. l.). A valóságban ennek éppen az ellenkezője igaz. Novelláiban és regényeiben úgyszólván önéletrajzi élmények és riportanyag (társadalmi élmények) ötvöződnek sajátos módon.

Sajnos, a regénykötetek utószavaiban már törekvés sincs az irodalomtörténeti értékelésre. De az sem volt szerencsés, hogy a *Hét bagoly* sorozatbeli kiadása a már említett 1954-es Sőtér-tanulmány változatlan szövegével jelent meg, hiszen azóta az irodalomtörténeti és esztétikai szemlélet, s Krúdy helyének kijelölése is sokban realisabbá és hitelesebbé változott.

Seres József

Gogolák, Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage. (1526–1790). München, 1963. Verlag R. Oldenbourg. 265 S. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 7.)

A szerző Gogolák Lajos néven jólismert alakja volt a két háború közötti magyar történeti publicisztikának. Pályáját annak idején Szeffű Gyula tanítványaként kezdte; mint szláv szakértő munkatársa volt a *Magyar Szemlének*, cikkei és könyvei mindenben megfeleltek annak az irányzatnak, amely a nemzetiségi kérdés megítélésében az 1945 előtti Magyarországon uralkodott. Legújabb munkáján még a felszabadulás előtt kezdett dolgozni; eredetileg magyarul írta meg, és mikor 1956 októbere után elhagyta az országot, magával vitte a még le nem zárt kéziratot. Mindezt történeti bevezetésként azért szükséges előre bocsátani, mert a Gogolák Lajos legújabb könyvében feltárt anyag és a mű szelleme nem érhető meg nélküle.

Ami az anyagot illeti, a jegyzeteket átlapozva nem nehéz megállapítani, hogy a felhasználott irodalom az 1950-es évektől hézagoss, 1958 után megjelent közlemény már szóba sem kerül benne. Ez a tény nem éppen kedvező színben tünteti fel az 1963-ban megjelent könyvet; még akkor sem, ha a szerző szórványosan bécsi kéziratot anyagot is beledolgozott pótlólag (pl. Hugo Blotius levelezése).

Az eleve hiányos anyagot rendszerező koncepcióban a figyelmes olvasó két hatást különböztethet meg. Az első Szeffű Gyula

történetírására vezethető vissza, melynek befolyása az alkalmilag elszórt bíráló megjegyzések ellenére is elég erőteljesen érvényesül. De nehéz is lett volna Szeffűn túljutnia a szerzőnek, aki az 1945 utáni magyar történetírásról tudomást venni is alig akar, eredeti gondolatai pedig a régi Magyarország történetéről nemigen vannak. Az elavult alaprétegre 1956 után a szempontok új csoportja telepedett: erre utal Gogolák a könyv előszavában, amikor Fritz Valjavecnak és Harold Steinackernak mond köszönetet, mert állandó segítségükkel nagyvonalúan támogatták a munka végső formába öntésében. Nyilvánvalóan ez a két nyugatnémet tudós volt az, aki megadta a szerzőnek a publikálás lehetőségét; ami a feldolgozás módját illeti, kettejük közül — 1945 utáni munkásságukat ismerve — Steinacker volt az, aki sokat nyújtott.

Steinacker Gogolák könyvével egyidőben adta ki válogatott tanulmányainak és előadásainak gyűjteményét *Austro-Hungarica* címmel. A kötetből ritkán megfigyelhető világossággal bontakozik ki az a hivatástudatnak nevezett német törekvés, amely Délkelet-Európa (kb. a régi monarchia Lajtán-túli része) államait és népeit politikai, gazdasági és kulturális függőségbe akarja kényszeríteni a Közép-Európával azonosított németiséggel szemben. A hatalmi aspirációkat támogató történeti és kultúrtörténeti elmélet alaptézisei egészen röviden abban foglalhatók össze, hogy a jelzett területen nyelvi és nemzeti határokat vonni nem lehet, nyugati értelemben vett nemzeti államokat fenntartani merő képtelenség; Délkelet-Európa stabilítása csak valamiféle német felügyelettel, köz-

ponti szervezéssel valósítható meg; a német szupremáciát ne utolsó sorban az indokolja, hogy a táj művelődési tekintetben a kontinens egyik elmaradott zónája, melybe a szellemi javak a nyugatról keletre vivő „kulturális lejtőn” gördülnek, és nem kétséges, hogy Délkelet-Európa népei csaknem mindent a lejtő tetején, álló németeknek köszönhetnek.

Nem állítható, hogy Gogolák a szlovák nemzeté válás történetének ábrázolásában különösebb ötletességgel alkalmazta a teóriát. Első lépésként a régi Magyarországnak azt a részét, amelyet túlnyomóan szlovákok népesítettek be, lehetőleg elválasztja az ország többi tájától. Az elkülönítés érdekében az egykori Felvidék több nyelven (magyar, szlovák, német) egyformán beszélő és író nemes-ségét a szlovákságba kebelezi be, a Tisza-vidékieket és az erdélyieket durva, erőszakos rebelliseknek minősíti, a Dunántúlról nem beszél. Ezután a csehek és szlovákok között úgy húz határvonalat, hogy a két nép összekapcsolását a cseh kulturális és politikai imperializmus számlájára írja. Miután pedig a szlovák népet a maga történeti és kulturális körülményeiből kiszakította, az így nyert absztraktnak egyedül domináló német hatás alá helyezi, melyet a felvidéki német városoktól, Ausztriától és a Birodalomtól egyformán származtat.

A szerző könyvének jegyzeteiben élesen bírálja a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó 1945 előtti magyar irodalom nacionalista szemléletét. Néhány helyen kifejezetten ellenszenvet elárulva támad egyes ma is alkotó kutatók ellen, akik a háború befejezése óta más értelemben írnak mint korábban. Gogolák azonban újabb műveiket szóba se hozza, és ezért megjegyzései a rosszindulatú tudományos hitelrontás minden ismérvét kimerítik. Az 1945 utáni magyar szakirodalommal vagy egyáltalán nem foglalkozik, vagy az egészet néhány felületes, elfogult, sőt ellenséges mondattal intézi el, amelyek azonban a lényegét nem érintik.

Ludwig von Gogolák könyve a tudományt semmivel nem vitte előbbre. Tudjuk, hogy a szerző felfogása nem azonosítható a nyugat-német tudományos közvéleménnyel, nem nevezhető még a Délkelet-Európa-kutatók körében sem általánosan uralkodó nézetnek. Sajnálatos, hogy a Südostdeutsche Historische Kommission 1963-ban vállalkozott a könyv kiadására, mert nem tett jó szolgálatot vele a Szövetségi Köztársaság és Délkelet-Európa között lassan kifejlődőben levő kulturális kapcsolatok erősítésének.

Tarnai Andor

Berkovits Ilona: Zichy Mihály élete és munkássága (1827–1906). Bp. 1964. Akadémiai K. 381 I. CXLIII t.

Az oly ellentmondásos, s művészi erőnyeit a múltban sokszor kétkedéssel kommentált

Zichy-életmű arányaiban is tiszteletet parancsoló feldolgozását adja Berkovits Ilona monográfiája. Zichy talán nem tartozott a magyar festészet számottevő hagyományt is jelentő „nagy” művészei közé, de jogosnak érezzük Berkovits Ilona monográfiájának olykor apologetikus szándékát, a Zichy művészetét a megérdemeltől kevésbé méltányló szakirodalommal szemben.

A fiatalon Oroszországba kerülő, s a cári udvar hivatalos festői-rajzolói megbízatásait teljesítő Zichy bár törvényszerűen kiszakadt a hazai művészeti fejlődés folytonosságából, de az itthoni, hazai élmények, eszmények is színezték sajátos művészetét. Különösen a szabadságharcot megelőző évtized hangulatának továbbélése érezhető csaknem egész pályafutásán.

Zichy az egyetlen olyan jelentős művészünk, akinek életművében nem a tulajdonképpeni eredeti festői alkotások jelentik munkásságának gerincét, s egyben a rangosabb teljesítményt is, hanem a képzőművészet szem pontjából másodlagosabb, az irodalmi művekhez tapadó illusztrációs munkássága. Eredeti festői kompozíciói erőtlenebbek, mintha nem tartanának meggyőző kontaktust a korabeli művészeti törekvésekkel, s ezek kissé egyoldalúan, a már túlhaladott romantika jegyében fogantak, nem kevés teátrálítással. Igazi sikert festményeivel nem is tudott elérni.

Zichy művészi alkata, kivételes rajzkészsége, de hivatása, a cári megbízatások is (melyek az udvari események illusztrálását követelték) szinte predestinálták irodalmi művek rajzbeli megjelenítésére.

Zichy valamennyi főnmaradt, irodalmi alkotáshoz kapcsolódó rajzát első ízben Berkovits Ilona könyve ismerteti, nem egyszer polemizálva régebbi kommentárok egyes megállapításaival. Petőfi, Arany, Madách, Garay műveit jeleníti meg rajzaiban Zichy, Zrínyi eposzáinak és Vörösmarty *Zalán futásának* az illusztrálását is tervezte, de ezek a tervek nem valósultak meg.

Zichy nem a szó eredeti értelmében illusztrál, nem egyszerűen csak beleéli magát az illusztrálásra kiválasztott mű világába (természetesen már az is állásfoglalás, hogy miről készít egyáltalán illusztrációt), hanem legtöbbször az adott mű jelentésén módosít is valamelyest; vagy a maga felfogásához hajlítva az irodalmi alkotás tartalmát, vagy kiemelve az írott szöveg egyes részleteit, máskor pedig (1. Arany balladáinak illusztrációit) a szöveg kimondatlan sejtéseit is látványra varázsolja. Zichy ezzel a módosító eljárással tulajdonképpen vét az illusztrálás alaptörvénye ellen, de ez csak hasznára van rajzainak, hiszen eredeti gondolkozását is tükrözhetik, s valójában mégsem túlságosan távolodnak el a kiválasztott irodalmi művek világától.

Különösen tanulságos Zichy módszerét tekintve Berkovits Ilona könyvének *Az ember tragédiája* illusztrációit elemző része. Az *ember tragédiája* eleve olyan összetett, bonyolult társadalmi, nemzeti és egyéni problematikát feszegető mű, amelynek értelmezése, illusztrálása szép, de nem könnyű feladat: irodalomtörténeti értelmezése is csak napjainkban közeledik egy egységesebb szemlélet kialakulásához. Zichy Madách-illusztrációinak többsége arról tanúskodik, hogy igen elmélyülten foglalkozott a tragédia egyes jeleneteivel, s rajzaiban nem egyszer az akkori irodalomtörténeti értelmezésétől eltérő fel fogást, eredeti szemléletet fejezett ki. Ez azonban véleményünk szerint nem feltétlenül jelenti azt, mintha Zichy a madáchi szemlélettel került volna szembe. (236.) Talán éppen közelebb került Madách némely eszméjéhez, mint egyes irodalomtörténeti koncepciók, különösen a tragédia „pesszimista” voltának helyes megértésével, ill. megértésével. Ebben a vonatkozásban Révai József is (a könyvben is idézett tanulmányában) kissé kategorikusan fogalmazott. Helyesen értelmezte Zichy Madách művét, amikor a tragédia „leg erősebb drámai effektusait ragadja meg rajzain; de anélkül, hogy a szemlélőben bármikor a reménytelenség érzését keltené fel.” (236.) Ez vonatkozik a falanszter-jelenethez készített két végleges rajzra is. Zichy eredeti Madách értelmezésében így az a meglepő, hogy nem egy vonatkozásban közelebb került a tragédia oly sok félreértést, vitát kiváltó szemléletéhez, mint számos irodalomtörténeti vélekedés.

Zichy alkotásához Arany balladáinak világa áll közelebb: a népröndai elemek, bizarr, különös hangulatok, kísértetjárások, megannyi lehetőség romantikus fantáziája számára. Későbbi éveiben egyébként is nosztalgikusan vonzódott a hazai, nemzeti témákhoz, s a szabadságharcot megelőző évtized hangulatait őrizve, a cári udvar eseményein magyaros öltözetben jelent meg (külön engedéllyel). A középkor miniatúrákkal díszített, kézzel írott könyvei is inspirálták az Arany-balladák illusztrálásakor, hiszen a szöveget is maga rajzolta, hogy írás és illusztráció összhangja teljesebb legyen. Zichy ezzel a sajátos módszerével — hangsúlyozza Berkovits Ilona — új irányba terelte az illusztrálás művészetét (szöveg és rajz újszerű kapcsolata, a hagyományostól eltérő kompozíció). A huszonnégy Arany-balladához készített rajzokkal egyik legnagyobb művészi feladatát valósította meg az idős Zichy. (Egy apróság: *Az ünneprontók* illusztrálásával kapcsolatban említi a könyv: „A furcsa történethez furcsa templomot rajzolt a művész, oldalt elhelyezett barokkos toronnyal, amit két középkori támaszpillér támogat.” (280.) A Zichy rajzán szereplő „különleges stílusban épült

falusi templom” kontúrja azonban kísértetiesen emlékeztet a tabáni plébániatemplomra (barokk, egytornyú), Zichy rajzán csupán a két támaszpillér a kiegészítés.

Berkovits Ilona monográfiája sokoldalúan mutatja be a *János vitéz*hez, valamint *Az obsit*hoz készített illusztrációkat is, de ismerteti az egyéb, megvalósításra azonban nem került illusztrációs tervek történetét is.

A nagyszabású monográfia természetesen nyomon kíséri Zichy egész életútját, új megvilágításba helyezve festményeit, elemzi udvari munkásságát, ismerteti az orosz irodalmi művekhez készített illusztrációit, beszámol hazai kapcsolatairól, politikai szemléletének sajátos, rokonszenves alakulásáról. Mi csak a könyv magyar irodalomtörténeti vonatkozásait érinthettük.

A szép kiállítású kötetet gazdag jegyzet-apparátus (benne az egész szakirodalom), Zichy műveinek a mutatója, valamint kétszáznál több kép kíséri.

Komlövöski Tibor

Eötvös Loránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Sajtó alá rendezte Környei Elek. Bp. 1964. Gondolat K. 424 l. (Nemzeti Könyvtár)

Eötvös Loránd tudományos munkásságának jelentősebb dolgozatai megjelentek 1953-ban az Akadémiai Kiadónál német nyelven, hozzáférhetően a világ fizikusai számára. Az írásaiból készült új válogatás most a teljes személyiséget állítja élénk: az embert, a tudóst (annyit mutatva fizikai eredményeiből, amennyiből ezek jelentőségét a laikus is felfoghatja) és a művelődéspolitikust, akinek intézkedései az oktatás és tudósképzés gyakorlatában tovább éltek.

A kötet első része Eötvös Józsefnek diákfiához írott leveleit tartalmazza. Az eredeti levelezés elveszett, néhány töredék kivételével csak az apa levelei maradtak meg, részben *Összes Művei* (1901—3. Révai) 20. kötetében, részben Morvay Győző másolatában (megj: ItK 1929/30.). A válaszokból nemcsak Lóránd kérdéseire, problémáira tudunk következtetni, (hogyan fordul el a hagyományos jogászi pályától, hogyan ébred fel benne a lelkesedés a természettudományok iránt, és milyen átmeneti családásokat okoz a választott szak), de kirajzolódik előttünk a racionalista és baráti módszer, ahogy Eötvös a maga szigorúan morális, humanista nevelési elveit fiánál megvalósította. Amit az apa politikai ügyeiről leír, aktuális útmutatással, tanácsá válik Lóránd számára, amikor húsz évvel később, miniszterként, pontról pontra ugyanazokkal a nehézségekkel találkozik, és beszédeiben tovább élteti az apa európai stílusú gondolatait.

A száznál is jóval több tudományos dolgozat közül, amelyet Eötvös Loránd hátrahagyott, csak néhány kerülhetett a kötetbe.

Számunkra a kötet legjelentősebb része a művelődéspolitikust mutatja be, elsőként gyűjti össze politikai koncepciójának és intézkedéseinek dokumentumait. Legközismertebb eredménye az Eötvös-kollégium alapítása.

Pedig még számos kezdeményezés fűződik a nevéhez. Amint közéleti rangja emelkedett, egyre általánosabb kérdésekkel kellett törőnie. Egyetemi tanárként Trefort Ágosthoz intézett nyílt levelében, akadémiai elnöki székfoglalójában a tudomány tisztaságáért emelt szót a szükkeblű praktícizmus ellen. 1894—95-ben rövid hét hónapos minisztersége alatt Wekerle Sándor szabadelvű kormányában, több jelentős törvényt vitt a parlament elé, megpróbálta átalakítani a közoktatásügy szellemét. Apja művészként folytatója, amikor megszavaztatja a zsidó vallás „bevett” vallássá nyilvánításáról szóló törvényjavaslatot. Súlyt helyez arra és ki is mindja, hogy a törvény megszavazásával határolja el magát a magyar parlament az antiszemitizmustól, a középkori fajgyűlölet „gyermekes utóhangjától”. Nemcsak rendeletekkel, de tanácsal és szóval inti igazi demokratának módján tolarenciára és tapintatra a tanfelügyelőket a nemzetiségi iskolákban.

A kötetet függelék zárja le. A függelék leveleket közöl Eötvös kézirati hagyatékából. Összegyűjti az Eötvösről szóló megemlékezések, tudományos értékelések legfontosabbait, köztük R. H. Dicke princetowni kutató 1962-es dolgozatát, amely a modern technika kísérleti eszközeivel igazolja Eötvös méréseinek pontosságát. A mellékletek jegyzet-apparátust, biográfiát és bibliográfiát közölnek. Ez utóbbi az első Eötvös-bibliográfia 1930 óta.

A kötetet a sajtó alá rendező Környei Elek vezeti be. Eötvös szellemi arcképét Novobátczky Károly rajzolja meg.

Közleg Ferenc

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. 1900—1903. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Bp. 1964. Tankönyvkiadó V. 714 l.

Kemény G. Gábor iratgyűjteményének III. kötete tovább erősíti bennünk azt a meggyőződést, hogy a dualizmus korának egyik legfontosabb forrásgyűjteménye lát ebben a sorozatban napvilágot. Az anyag széleskörű és tudományos megalapozottságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ebben a 714 lapos kötetben (melyet a szerkesztő „arány-

lag rövid”-nek nevez), tizenegy nyelvből fordított anyag található.

A kötet bevezetőjében Kemény G. Gábor feltárja a Széll Kálmán miniszterelnöksége idején folytatott nemzetiségi politika arculatát. Ez lényegében nem különbözött ugyan a „magyar szupremáciára” és a „politikai nemzet” fogalmára alapozott politikától, azonban közigazgatási és művelődési módszereiben javító szándékúnak is mutatkozik.

Irodalmi vonatkozása azonban kevés ennek a kötetnek. Ha nem számítjuk Rákosi Viktor felszólalását, aki az ellenzék soraiból a legzavarosabb nacionalizmust hirdeti, és Mikszáth Kálmánnak egy vezércikkét, aki az induló fogarasi lap első cikkében a nemzetiségi békét köti az olvasók lelkére, Ady öt írása jelenti a magyar irodalom beleszólását a nemzetiségi kérdésbe. Az 1902-ben írt korai cikkek éppen olyan zseniálisan igazak, mint a kötetben még közölt utolsó Ady megszólalás a nemzetiségi kérdésben, az 1907-es felelmetesen igaz írása, a máramarosi és a vaszkóhi román paraszttömegmunkáról.

A kötet tudományos apparátusa megbízható. Tárgy- és névmutató könyviti az olvasó munkáját. Két kívánságot azért legyen szabad megemlíteni. Az egyik az, hogy a kiegészítő szövegrészeknél az elhagyott részletek tartalmát helyes lenne körültekintőbben megjelölni. A másik a parlamentben felszólaló képviselők pártállásának feltüntetése vonatkozik a képviselőházi vitákat reprodukáló részeknél.

Harsányi Zoltán

Nagy Lajos. Emlékkönyv és bibliográfia. Összeállította: Vasvári István. Bp. 1964. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 198 l. 12 t. (Írói Arcképvázlatok. 3).

Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a két világháború közötti magyar próza történetének Móricz Zsigmond mellett Nagy Lajos a legkiemelkedőbb alakja. Sőt, lehetséges, hogy az ő feszes, sallangtalan, lényegre törő írásművészete Móricz novelláinak második korszakára hatott is. Mert Nagy Lajos hatalmas életművet alkotott: ő ásott legmélyebbre a korszak bírálatában, s ő tágitotta legszélesebbre a hagyományos műfaji határokat. (Gondoljunk a *Kiskühalomra*, amelyben kortársai közül elsőnek ötvözte a regényt a leíró szociográfiával.) És erről a rendkívüli hatású, példamutató emberségű alkotóról egyetlen(!) monográfia jelent meg, Kardos Pálé, (*Nagy Lajos élete és művei*) s az is 1958-ban. Most pedig, halála tizedik évfordulóján a Szabó Ervin Könyvtár és Vasvári István jóvoltából végre kezünkben tarthatjuk — ha nem is összes műveit, de legalább alkotásainak és a róluk szóló

méltatások, ismertetések teljesnek szánt bibliográfiáját. A további kutatásokhoz nélkülözhetetlen ez a vékony kötet, s pótolhatatlan azért is, mert az évfordulóra született, s az emlékkönyv megjelenése alkalmából íródott baráti emlékezések és elemző méltatások egy részét is tartalmazza. S hogy teljes legyen a gyűjtemény, benne találjuk a Nagy Lajos inspirálta legszebb verseket, melyek sokszor többet adnak minden objektív tanulmánynál.

Az emlékezésekből és a lírai epizódokból bontakozik ki Nagy Lajos portréja. Hogy minden vonás találó? Mindegyik a helyén van-e s egyik sem élesebb-e kellenél, ezen lehet vitatkozni. Mindenesetre sokkal hatásosabbaknak és hitelesebbeknek éreztük azokat az írásokat, amelyek apologetikus szándék nélkül, a jóbarát szerető szívének szavával idézik a múltat. (Füst Milán és Illyés Gyula emlékezése kiemelkedően szép.) Néhány esetben azonban megbillennek az emlékek — egyensúlyukat veszítik a felfűlt indulat hatására. — Nem is egy méltató védelmező indulatos Nagy Lajost a naturalizmus „vádja” ellen, holott Tóth Árpád jellemzése, melyet az író első korszakáról adott, nagyon is találó; való igaz, hogy Nagy Lajos „komor írói módszerét” ekkortájt forró, részvételt feltápláló líra táplálta: „líraiság a naturalizmus eszközeivel”.

Igen szerencsés érzékkel válogatta össze Vasvári István a *Nagy Lajos a sajtó tükrében* című fejezetet. A korabeli méltatások, kritikák nemcsak Nagy Lajos írói útjának emelkedéséről és módszerének fejlődéséről tájékoztatnak, hanem arról is, hogy milyen hatással — eddig jórészt feltáratlan hatással — volt kora irodalmi irányzataira. (Sajnos, a József Attilával kapcsolatos részletek itt sem hatolnak a kérdés legmélyére.) A sokféle és sok oldalról jött bírálat hatására az olvasóban mind élesebben vetődhetik fel a kérdések: szocialista irodalmunk haladó hagyománya-e Nagy Lajos életműve, vagy a szocialista fejlődéssel rokonszenvező polgári irodalom valamelyik vonulatához tartozik-e, mint a *Nyugat* nagy nemzedékének tagja. (Perdöntöket lehetnek itt Kardos Pál emlékezései és Illés László értékes írása Nagy Lajos korszerűségéről.) — A végső szót nyilván a vallatóra — az eddigieknél még alaposabban vallatóra vett életmű adja majd meg. S hála Vasvári István alaposágának a kutató nincs a véletlen kényének-kedvének kitéve, hiszen az emlékkönyv utolsó fejezetében ott található Nagy Lajos munkásságának szinte teljes bibliográfiáját. Néhány lényegtelen hiányossága akad ennek csupán: kimaradt Nagy Lajosnak a *Pesti nyomor* című írása (A toll 1929. 5.) és Szabolcsi Miklós Nagy Lajos értékeléséhez című elemző méltatása (Itk 1959. 3—4. sz.) Kár, hogy valamilyen mó-

don nem lehetett megemlíteni Bóka László egyetemi jegyzetének Nagy Lajosra vonatkozó részét (69—73.), amely az alkalomhoz illő tömörséggel ugyan, de néhány nagyon lényeges szempontot adhat az életmű teljességéhez. (Külön értéke még a kitűnő válogatásnak a képgyűjtemény és a Nagy Lajos gondolataiból adott rövid florilegium.)

Összegezve: hézagpótló, kiváló munka a gyűjtemény, dicséretére válik kiadójának és válogatójának.

Rónay László

Ascher Oszkár: Minden versek titkai. Életrajzi regény. Bp. 1964. Szépirodalmi K. 392 l.

A műfaj: az emlékirattá terebélyesített napló, az idő két szintjének: az írás pillanatának és a felidézett események időpontjának szembesítése (és természetesen a kétféle tudatállapot és érzelmvilág egybevetése) kiválóan alkalmas 45 év művészi élményének, tapasztalatának összegezésére. Tanítvány és tanár, útkereső és mester, kritikus és művész, lelkesített és lelkesíteni tudó barát vallomása ez a könyv a versmondás és próza történetéről és lehetőségéről, felelősségéről és igényéről. Nem a versmondás esztétikája ez a mű, hanem inkább egy esztétikai koncepció kialakulásának története az első eszmélektől a végleges megformálásig. Gondolkodási és tapasztalati folyamatot ábrázol; egy művész kereséseit, tépelődéseit, magánélet és művészet kölcsönhatását és egybeolvadását érzékelteti. Babits és Kosztolányi, Karinthy, Nagy Endre és Szabó Lőrinc életéből számtalan apró történetet mond el, ezek a hitelesnek látszó anekdoták, — amellet, hogy önmagukban is értékesek, mint apró életrajzi adatok vagy jellembeli sajátosságok, tehát az irodalomtörténet-sz-monográfus nem elhanyagolható forrásai — általában, csekély kivétellel, szervesen illeszkednek a mű egészébe, a művésszé érlelődés és kibontakozás életrajzi-szakmai-műfaji történetébe. Valószínűnek látszik, hogy az Ascher-féle előadási mód, a színháztól eltérő pódiumművészet létrejötte a *Nyugat* költői forradalmának szükségzerű következménye, amely új, intellektuálisabb és kellékektől mentes interpretációt követelt, és amely, szerencsésen, régi versek új értelmezését is lehetővé tette, sőt megkövetelte. Műve kultúrtörténetileg is becses dokumentum. Aki a színház, vagy a közönség történetét akarja megírni 1918-tól napjainkig, aki a művelődéspolitikai vagy a rádió kulisszatitkai iránt érdeklődik, vagy a szavalókórusok problémájával foglalkozik, éppúgy fontos adalékokkal gazdagodik, mint a stilisztá, akinek figyelmét a verselemzés rejtett titkaira hívja fel.

Ferenczi László

A Nemzetközi Lenau-Társaság Kongresszusa — A Magyar Irodalomtörténeti Társaság mosonmagyaróvári vándorgyűlése (1965. október 8-10.)

A tavaly Stockerauban (Ausztriá) alakult Nemzetközi Lenau-Társaság, amelynek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság is tagja, idei tudományos közgyűlésének és kongresszusának színhelyéül Lenau egykori tanulóvárosát és lakóhelyét, Mosonmagyaróvárt választotta. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat bekapcsolódott a tudományos program előkészítésébe és megrendezésébe, Mosonmagyaróvár városa és a Mezőgazdasági Főiskola vezetősége pedig gondoskodott a köz-, ill. vándorgyűlés külső feltételeinek biztosításáról, a több nemzetiségű résztvevők fogadtatásáról és megfelelő elhelyezéséről.

Gazdag és változatos, sőt egy kissé zsúfolt volt a Főiskola termeiben lepergett tudományos műsor, melynek keretében nem kevesebb, mint 14 német és magyar nyelvű előadás hangzott el, nagyobb részét Lenauhoz és korához kapcsolódó témákról. Szombat délelőtt külön német, illetve magyar szekcióra szakadva folyt a kongresszus.

Több előadó foglalkozott Lenau életének, illetve költészetének magyar vonatkozásaival. *Dr. Uzsoki András*, a győri Xántus János Múzeum igazgatója felolvasásában („Lenau und Mosonmagyaróvár”) a 20 éves költőnek a Gazdasági Főiskola hallgatójaként 1822/1823 folyamán Magyaróváron töltött félesztendejéről, itt keletkezett vagy mosonmagyaróvári vonatkozású költeményeiről ismertetett érdekes új adatokat; elhangzott Lenau „Die Jugendträume” c. magyaróvári versének „Der Jüngling” című, újabban előkerült variánsa is. — *Wéber Antal* (Bp.) „Lenau und das zeitgenössische Ungarn” c. előadásában hangsúlyozta: Távoll áll tőlünk az a szándék, hogy Lenau magyarságát próbáljuk bizonyítani, viszont kötelességünk kimutatni életművében mindazt, ami magyar eredetű. Szakítanunk kell a korábbi évtizedek hamis szemléletével, mely kizárólag romantikus tárgyi elemekben kereste és vélte megtalálni azt, amit a költő szülőhazájából magával vitt és költészetében feldolgozott. Lenau 16 éves koráig Magyarországon élt s azután is több ízben időzött itt rövidebb-hosszabb ideig: a kutatásoknak el kell jutniuk eddig a talán nehezebben kitapintható, de a fogékony ifjúkor mély benyomásait őrző élményrétegeig. A költő itt tartózkodása a század ellentmondásokkal terhes első két évtizedére esett. A hazai német polgárság tömegei is élénken reagáltak az új fejleményekre: buzgó magyar–német (osztrák) szellemi közvetítők léptek fel, hazai német értelmiségiek számosan váltak magyar íróvá. Ezeknek a bonyolult s még nem eléggé föltárt kölcsönhatásoknak az ismeretében mutathatjuk csak ki, hogy mi az, ami Lenau gazdag életművében magyar örökség. Lenau magyar tárgyú népies költeményei például, melyekben sokáig pusztá exotikumot vagy romantikus idillt láttak csak, szervesen beilleszthetők a magyar irodalmi népiesség fejlődésvonalába: a korai, patriarchális népiesség stilizáló zsáner- vagy helyzetképeinek nálunk is jól ismert típusát képviselik. — *Pándi Pál* (Bp.) „Lenau und Petőfi” c. előadása a korszerű irodalmi hatásvizsgálat szép példáját szolgáltatta. Az életrajzi adatok alapján ez esetben csak egyirányú „hatás”-ról, ti. Lenaueről lehet szó. Petőfi kedvelte a 30-as évektől kezdve már nálunk is meglehetősen ismert német költőt, kinék verseiből éppen Petőfi költőtársa és barátja, Kerényi Frigyes fordított néhányat 1846-ban magyarra; de hogy ez az érdeklődés milyen mértékű és mélységű volt, erre csak a két életmű összevetése adhat feleletet. Korábbi kutatások (Laban Ferdinánd, Horváth János) feltűnő szövegegyezésekre mutattak rá s ezek alapján egyértelmű Lenau-hatásokat állapítottak meg. Ezek nem véletlen egyezések s annyira közeliek és konkrétak, hogy azonos lelki situációval sem magyarázhatók. Két lényeges szempontról azonban nem szabad megfeledkezni. Egyrészt a közös forrás lehetőségéről (pl. Heine), másrészt, hogy a szövegegyezéseket mindig a költemény egészébe ágyazva kell szemügyre venni: Pl. Lenau „Scheiden” c. költeményének és Petőfi „A Dunán” c. versének szinte szózerint egyező hasonlata a vers egészében ellentétes funkciójú. Az elválasztó mozzanatok lényegesebbek az összekapcsolóknál. Általában leszögezhetjük: az ilyen elszórt szövegtalálkozásoknál fontosabbak a mélyebb lelki rokonságról tanúskodó vonások. Ilyeneket

főként a két költő természetélményében fedezhetünk fel. Mindketten a modern hangulati költészet úttörői. Lenau a perszifikáció mestere: a megszemélyesítés konkrétfizálásával, egyénítésével fokozatosan eltávolodik a szentimentális hagyománytól, akárcsak Petőfi. Lenau képalkotásának több újdonsága található meg Petőfinél, s bár költőnk e tekintetben más-honnan is kaphatott ösztönzéseket, valószínű, hogy Lenautól is tanult. Kettejük tájélménye között lényeges különbségek is vannak, Petőfi bizonyos vonatkozásban mégis Lenau nyomán indult el a természet újfajta lírai meghódításának útján. — *Szabó Ede* (Bp.) „Lenau und Ungarn” c. előadásában Lenau műveinek magyarországi sorsával foglalkozva úgy látja, hogy a magyar irodalom mostohán bánt velük. Kerényi Frigyes 1846. évi, majd az öt követők fordításait elemezve megállapítja, hogy épp azoknak a Lenau-műveknek a fordítására nem került sor, amelyek nélkül a költőről csak egyoldalú képet kapunk („Albingenser”, „Savonarola”). A hazai Lenau-kultusz fontos állomása volt az 1954. évi fordítás-kötet megjelenése, de ez sem mutatta be Lenau költészetét a maga teljességében és sokoldalúságában. A legszebb versek maradtak ki a kötetből, a szerkesztők azon igyekezetének eredményeként, hogy melőzzék Lenau költészetének melankolikus, szomorú-hangú verseit. Ezért lenne szükséges a teljes Lenau magyar fordítása éppen úgy, mint egy újabb életrajz, hogy a nagy osztrák költő végre elnyerje méltó helyét a kiváló műfordítóiról híres magyar irodalomban. Lenau életművének magyar vonatkozásaival foglalkozott *Mádl Antal* (Bp.) is a „Lenau és a Nemzetközi Lenau-Társaság” c. előadásában, mely a Lenau-Társaságra vonatkozó bevezető tájékoztatás után a magyar Lenau-kutatás helyzetét, ill. a Társaság programjához kapcsolódó tervek ismertetése. Hangsúlyozta, hogy magyar szempontú vizsgálódásaink folyamán is állandóan az egész életművét kell szem előtt tartanunk, csak így szakíthatunk gyökeresen irodalomtörténeti hagyományunk elavult provinciális szemléletével. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, mint a Nemzetközi Lenau-Társaság tagja, abban a tudatban készül fel a Lenau-kutatással kapcsolatos feladatokra, hogy együttal nemzetközi kapcsolataink, külföldi megbecsülésünk ügyének is hasznos szolgálatokat tesz. — *Sziklay László* „Parallelen in der Entwicklung der osteuropäischen Literatur im 19. Jahrhundert” c. összehasonlító irodalomtörténeti előadását is a „Lenau és Magyarország” tárgykörhöz sorolhatjuk, bár kutatásait a szomszéd népek irodalmára is kiterjesztette. Az osztrák hallgatóság körében is nagy tetszéssel fogadott előadásában Sziklay megállapította, hogy Lenau és Magyarország kapcsolatát a közép-európai nemzeti irodalmak és kultúrák fejlődésének közös törvényszerűségei alapján kell felülvizsgálni. Lenau származásánál fogva annak a költőnek német polgárságnak a körében nevelkedett, amely sajátos közvetítő szerepet töltött be a közép-európai nemzetek között. (Egyrésztől Rumi, Schedius, Kertbeny, másrésztől Toldy Ferenc). Lenau verseiben nem a valóságos magyar falut és tájat mutatja be, hanem annak patriarchális elemeit, amelyek éppúgy megtalálhatók a környező országok irodalmában (Karárdi, Král', Sladković, Chalupka), mint a magyarban. Míg azonban a magyar irodalom és a szomszédos népek költészetének kedvelt alakjai (a betyárok vagy a törökellenes harcok hősei) a nemzeti öntudat erősítését szolgálták, addig Lenau folklóralakjai más, általánosabb szabadságeszmét hirdettek, még akkor is, ha költői megformálásuk vagy motívumaik sokszor azonosak is voltak. Lenau költészete szerinte nemcsak a magyar kultúrát népszerűsítette az osztrák és azon keresztül a német irodalmi közvélemény előtt, hanem ő volt az első nagy költő, aki a kelet- és közép-európai kapcsolatok szöszlőjeként közvetített Nyugat és Kelet között, mégpedig a legmagasabb rendű költészet segítségével. *Keresztury Dezső* (Bp.) „Ungarn und der Weg der Dichtung Lenaus” c. előadásában kiigazította azt a Magyarországról alkotott és Nyugaton máig is igen elterjedt képet, amelyet a romantikus propaganda épp a költő magyarországi verseit felhasználva terjesztett el, meghamisítva a költő szándékait. Lenau az akkori elmaradott és feudális Magyarországot ábrázolta. Az egész nyugati irodalmat ellepő exotizmus divatja csak ezt látta Lenau verseiben, és ezt hagyományozta tovább, nem számolva azzal, hogy mindez nemcsak Magyarországra, hanem az egész akkori Közép- és Kelet-Európára is jellemző volt. Lenau sohasem fordult el születése és nevelése helyétől, Magyarországtól, amelynek költészete sok formái és tartalmi elemét, sajátos koloritját köszönhette.

A Lenau korára vonatkozó osztrák és német kutatásokról is hallottunk egy-egy előadást. *Dr. Robert Mühler*-é, a grazi egyetem tanáré („Nikolaus Lenau und der österreichische Vormärz”) színvonalas kísérlet volt Lenauk a harmincas években kezdődő irodalmi-művelődéstörténeti ízlésváltozás egyik költészeti úttörőjeként való jellemzésére. — *Dr. Wolfgang Martens*, a berlini egyetem docense „Die österreichischen Moralischen Wochenschriften” c. előadásában az erkölcsnevesítő hetilapok jelentkezését és kialakulását követte nyomon Ausztriában. E folyóiratok (elsősorban Sonnenfels lapjai) bemutatása sok tanulsággal szolgált a felvilágosodáskori kutatóknak, a Lenau-kutatást azonban csak közvetve szolgálta.

A magyar szekció szombat délelőtti tanácskozásai keretében, valamint a szombat délutáni befejező tudományos ülésen a kongresszus központi témájától távolabb eső, vagy attól független előadások is elhangzottak. *Nacsády József* (Szeged) „A magyar irodalmi népies-

ség és irodalmi háttér” című tanulmányának közép- és kiinduló pontja a magyar reformkor utolsó, közvetlenül 1848 előtti, néhány esztendőszakasza, melyben a szerző az irodalmi népiesség elméletének és gyakorlatának az előző fejlődési szakasztól lényegesen eltérő új jegyeit figyeli meg és foglalja össze. E korszak kulturális és politikai életének egészére a határozottabb és egyetemesebb nép felé fordulás jellemző. Pontosan nyomon követhető ez a folyamat az irodalomban is. Erdélyi János 1847. évi tanulmánya („Népköltészeti inkról”) világosan jelzi és teoretikusan is megfogalmazza ezt a fordulatot. A folklorisztika önálló stúdiummá emelkedik, s egyidejűleg a népköltészet és irodalom viszonya lényeges változáson megy át: a hangsúly a népköltészet formai elemeinek utánzásáról tartalmi elemekre, népies szellemben, a nép érdekében való írásra kerül; a népies műdal elveszti korábbi uralkodó szerepét, a nép iránti érdeklődés a többi műfajokban is rohamosan tért hódít. Az irodalom egésze a parasztsággal azonosított nép felé fordul, „a nemzeti egyetértés” hajdani korszakaiból vesz tárgyát, merít érveket a nemzetközösség korszerű megújításához, egyenlőségjelet tesz a nép és a történelmi magyarság közé, a parasztság felemelésére, erkölcsi nevelésére törekszik. Ez az általános tendencia, más-más arányokban, különféle kötöttségekkel és helyi színezettel jelentkezik a német (svájci-osztrák), cseh, orosz és lengyel irodalmi népiesség fejlődésében is. Néhol a különféle fázisok a sajátos történelmi-társadalmi helyzetben együtt, egymás mellett jelennek meg, másutt felemás kései paraszttromantika jelentkezik. A fejtegetések néhol kissé elvontnak, megkonstruálnak tűntek, mivel az előadók részletes bizonyítót és példaanyagát az adott keretek között nem ismertethette. — *Béldi Miklós* (Bp.) egy, az utóbbi években sokat vitatott műfaj, a szépirodalmi szociográfia aktuális kérdéseivel foglalkozott. Ebben a műfajban a két világháború közötti időszakban nagyhatású, időálló alkotások születtek, melyek szépirodalmunk szerves részeivé váltak; a felszabadulás utániak, melyeknek második, 1957 utáni hulláma ugyan kiforrottabb az elsőnél, nem érik el „klasszikus” szépirodalmi szociográfiánk művészi szintjét, talán csak egy-kettő állja majd ki közülük az idő próbáját. A műfaj, melyet a harmincas években történelmi kényszer, haladó, ellenzéki tendenciák hívtak életre, ma a hanyatlás, haladás jeleit mutatja, s újabban már inkább akadályozza, mintsem serkentené szépprózánk fejlődését. Ez ugyanis éppen a szociográfiai módszerrel ellentétes irányba mutat: a tényközlő részletezés helyett a gondolati tömörítés-általánosítás új eljárásai felé. Újabb szépirodalmi szociográfiáink a háború előttiékkal szemben nem életrajzi jellegűek, általában egy-egy elszigetelt jelenséget, részletet mutatnak be egyetemes, nemzeti perspektíva nélkül, és kevés bennük a korábbiak személyes érzelmi telítettsége, izzása. Ez a műfaj a szépirodalomhoz tartozik, mert bár a szaktudományos szociográfia elemeit is felhasználja, emberi ábrázolás szövegdik bele; de felemás műfaj, mert az irodalomnak csak megismerő, ábrázoló funkcióját szolgálhatja, a teremtő, kreatív funkciót nem. Emiatt közeli-tenek újabb szépirodalmi szociográfiáink a riport vagy az esszé felé. — *Dr. Gerhart Baumann* freiburgi (Breisgau, NSzK) professzor előadása az osztrák századforduló sajátos, kiábrándító schnitzleri világának ihletett jellemzése volt, *Dr. Werner Welzig* bécsi professzor pedig a XX. századi német utopisztikus regények (Döblin, Hesse, Werfel stb. művei) elemzésével az mutatta ki, hogy a modern utópiában hogyan tükröződnek a századforduló és a századelt roppant történelmi, társadalmi változásai és megrázkódtatásai: a haladásba vetett hit fokoózódó szkepszisnek ad helyet, a fantasztikum jelentősége csökken, a technikai haladás vízió-összefonódnak az önállóságát féltő ember aggodalmaival. — Végül *Nagy Péter* (Bp.) az újabb magyar irodalom fő irányairól és jelenségeiről tartott, tömörségében is arányos, nagy figyelemmel és tetszéssel kísért előadást. Ennek kiadására és terjesztésére mielőbb módot kellene találni, mert nagyon alkalmas arra, hogy szélesebb körben felkeltse a külföldi figyelmét irodalmunk közelmúltja és jelene iránt.

Kiss József—T. Erdélyi Ilona

Intézeti hírek

(1965. október 1—november 30.)

Tarnai Andor, Intézetünk munkatársa 1965. szeptember 6-tól október 3-ig a Német Demokratikus Köztársaságban volt tanulmányúton. XVIII. századi tudománytörténeti kutatásokat folytatott Berlin és Jéna könyvtáraiban.

Képes Géza, Intézetünk főmunkatársa 1965. október elején Angliába utazott. Londonban a PEN vendége volt, Oxfordban megbeszélést folytatott Shackleton professzorral, az A. I. L. C. elnökével és Auty professzorral, a Slavonic Review főszerkesztőjével.

Sziklay László, Intézetünk munkatársa 1965. október 9-én, „Parallelen in der Entwicklung der osteuropäischen Literatur im 19. Jahrhundert” címmel előadást tartott a Nemzetközi Lenau-Társaság mosonmagyaróvári kongresszusán. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság ugyanakkor tartott mosonmagyaróvári vándorgyűlésén, 1965. október 9-én *Béla Miklós*, Intézetünk munkatársa „A szépirodalmi szociográfia” címmel tartott előadást.

Szabolcsi Miklós, Intézetünk osztályvezetője 1965. október 20-án, a Sorbonne meghívására Párizsba utazott, ahol az egyetem vendégprofesszoraként egy évig magyar irodalomtörténeti előadásokat tart.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Irodalomtörténeti Szakosztálya 1965. október 20-án vitát rendezett „A magyar irodalom története” IV. kötetéről. (Szerk. *Sötér István*.) Előadók voltak: *Keresztury Dezső* és *Rónay György*. A vitában felszólltak: *Otványi Ambrus*, *Nagy Miklós*, *Wéber Antal*, *Komlós Aladár*.

A Tudományos Minősítő Bizottság 1965. október 28-án rendezte meg *Varga Imre*, Intézetünk munkatársa „A kuruc költészet kérdése és a népszerű barokk irodalom” c. kandidátusi értekezésének vitáját. A bíráló bizottság elnöke *Bán Imre*, az irodalomtudományok doktora, az értekezés opponensei *Baróti Dezső* és *Esze Tamás* kandidátusok voltak. A bíráló bizottság egyhangúlag javasolta a TMB-nek, hogy *Varga Imre* részére a kandidátusi fokozatot ítélje meg.

Klanczay Tibor, Intézetünk igazgatóhelyettese 1965. november 8–14-ig Jugoszláviában tartózkodott. A jugoszláv és magyar irodalomkutatás problémáiról, közös feladatairól folytatott megbeszéléseket a zágrábi Irodalmi Intézet, az újvidéki egyetem magyar tanszéke és a Matica Srbska vezetőivel. November 9-én Zágrábban a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémián „Das Heldenepic von Nikolaus Zrinyi” címmel, november 12-én és 13-án az újvidéki egyetem

magyar tanszékén Balassi Bálintról és Zrínyi Miklósról tartott előadást.

A Tudományos Minősítő Bizottság 1965. november 16-án rendezte meg *Tarnai Andor*. Intézetünk munkatársa „Nemesi barokk és rokokó a XVIII. század magyar irodalmában” c. kandidátusi értekezésének vitáját. Az értekezés opponensei voltak: *Bán Imre* az irodalomtudományok doktora és *Benda Kálmán*, a történelemtudományok kandidátusa. A *Tolnai Gábor* vezette bíráló bizottság egyhangúlag javasolta a TMB-nek, hogy *Tarnai Andor* részére a kandidátusi fokozatot ítélje meg.

Vajda György Mihály, Intézetünk osztályvezetője a Csehszlovák Tudományos Akadémia Nyelvi és Irodalmi (világirodalmi) Intézetének és a Csehszlovák Germanisták Szövetségének meghívására részt vett a liblicei, 1965. november 18–21-i, a prágai német irodalommal foglalkozó konferencián, ahol előadást tartott „Die typologische Stellung der Prager deutschen Literatur zwischen den Literaturen Ost- und Westeuropas” címmel. Prágai tartózkodását felhasználva tárgyalásokat folytatott a cseh társintézet összehasonlító irodalomtörténeti osztályával az együttműködés lehetőségeiről. A prágai úthoz csatlakozva az MTA három napra Berlinbe küldte a magyar–német irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó és már elkészült kötet kiadási munkáira vonatkozó tárgyalások folytatása céljából.

1965. november 29–30-án Pozsonyban a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete konferenciát tartott a készülő szlovák irodalmi lexikon problémáiról. Az értekezleten résztvett és referátumával szerepelt Intézetünk részéről *Vargha Kálmán* tudományos munkatárs.

1965. november 30-án meglátogatta Intézetünket *Pjotr Vilhojcev Szazontovics* elvtárs, a leningrádi Állami Egyetem szovjet irodalmi tanszékének vezetője és megbeszélést folytatott az Irodalomelméleti Osztály tagjaival.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Меzeи, Й.</i> : Поэтический мир Дьюла Ревички	633
<i>Ковач, Дь.</i> : В тени классицизма и перед романтизмом	674

Короткие сообщения

Дискуссия

<i>Гергель, Г.</i> : «Эстетика мщения»	696
--	-----

Данные и материалы

<i>Тарноц, М.</i> : Неизвестная работа по теории государства на венгерском языке	701
<i>Кунсери, Дь.</i> : Аурора	708

Обзор

La littérature comparée en Europe orientale (<i>Szauдер, Й.</i>)	712
Littérature hongroise, littérature européenne (<i>Надь, П.</i>)	715
Переписка Шандора Петефи (<i>Лукачи, Ш.</i>)	717
Полное собрание сочинений Мора Йокаи (<i>Ковач, К.</i>)	721
О Крубн — цикле (<i>Шереш, Й.</i>)	724

Хроника

TABLE DES MATIÈRES

<i>Mezei, J.</i> : L'univers poétique de Gyula Reviczky	663
<i>Kovács, Gy.</i> : A l'ombre du classicisme et devant le romantisme	674

Notices

Discussion

<i>Gergely, G.</i> : «L'esthétique de la représentation»	696
--	-----

Documentation

<i>Tarnóc, M.</i> : Un ouvrage inconnu de la théorie politique, en hongrois	701
<i>Kunszery, Gy.</i> : Aurora	708

Revue

La littérature comparée en Europe orientale. (<i>Szauдер, J.</i>)	712
Littérature hongroise, littérature européenne (<i>Nagy, P.</i>)	715
Correspondance de Sándor Petőfi (<i>Lukácsy, S.</i>)	717
Oeuvres complètes de Mór Jókai (<i>Kovács, K.</i>)	721
De la série des romans de Krudy (<i>Seres, J.</i>)	724

Chronique

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21.
Telefon: 111—010, MNB egyszámú: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111—46
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612
a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban. Csekkzámlaszám: egyéni 61. 257, közületi: 61.066. MNB egyszámú: 2.

Előfizetési díj egy évre 42,— Ft

(Példányonként megvásárolható a posta nagyobb árusítóhelyein is.)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

„A magyar irodalom története” szaktudományunk eredményeinek összegzésével egy korszakot is lezár a magyar irodalomtörténetírás fejlődésében. Folyóiratunk 1966/1. számától Vita rovatunkat az irodalomtörténeti Kézikönyv egyes köteteihez kapcsolódó észrevételek, hozzászólások számára kívánjuk fenntartani. Kívánatos volna, hogy irodalomtörténészeink minél nagyobb számban szóljanak hozzá a Kézikönyv egyes köteteihez, vagy egyes fejezeteihez: rámutassanak tévedésekre, esetleges hibás adatokra, foglalkozzanak a Kézikönyv elvi, módszerbeli kérdéseivel. Szeretnénk, ha Vita rovatunkban minél változatosabb jellegű kéziratokat publikálhatnánk. Vita rovatunk mellett, folyóiratunk Szemléjében természetesen a Kézikönyv minden kötetről tüzetes bírálatot is adunk közre. Folyóiratunk 1966-ban megjelenő füzetei ezért kronológiailag (lehetőség szerint) a Kézikönyv egyes köteteihez kapcsolódnak.

Folyóiratunk Kisebb közlemények rovatának a jellegét is szeretnénk következő évfolyamunktól fogva kissé átalakítani. A Kisebb közleményekben a jövőben valóban rövidebb terjedelmű cikkeket, kis tanulmányokat, esztétikai-, stílus-, ill. verselemzéseket kívánunk közölni, nem pedig forrásközléseket.

Folyóiratunk 1966-ban lép hetvenedik évfolyamába, s 1966-ban lesz tíz éve, hogy az Akadémia Irodalomtörténeti Intézete létrejött: e két évforduló arra is indít, hogy eddigi eredményeinket számbavéve — az irodalomtörténeti Kézikönyv megjelenése után —, az új, időszerű feladatok megoldására törekedjünk.